

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

AZERBAYCAN'DA DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI: 1991
SONRASI BAĞIMSIZLIK SÜRECİNİN GENEL ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ramil MİRALİYEV

Niğde
Mayıs, 2016

T.C.
NIĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

AZERBAYCAN'DA DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI: 1991
SONRASI BAĞIMSIZLIK SÜRECİNİN GENEL ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ramil MİRALİYEV

Danışman : Yrd. Doç. Dr Yavuz YILDIRIM

Üye : Yrd. Doç. Dr Cem OĞUZ

Üye : Yrd. Doç. Dr Görkem BİRİNCİ

Niğde

Ocak, 2016

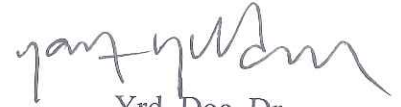
ONAY SAYFASI

Yrd. Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM danışmanlığında Ramil Miraliev tarafından hazırlanan " AZERBAJCAN'DA DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI: 1991 SONRASI BAĞIMSIZLIK SÜRECİNİN GENEL ANALİZİ " adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 23/05/2016

JÜRİ :

Danışman :

Yrd. Doç. Dr.
Yavuz YILDIRIM

Üye :

Yrd. Doç. Dr. M.
Cem OĞUZ

Üye :

Yrd. Doç. Dr.
Görkem BİRİNCİ

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ömer İSKENDER OĞLU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum '*Azerbaycan'da Demokratikleşme Çabaları: 1991 Sonrası Bağımsızlık Sürecinin Genel Analizi*' Başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım 23/05/2016.

Ramil MİRALİYEV

ÖN SÖZ

“Azerbaycan’da Demokratikleşme Çabaları: 1991 Sonrası Bağımsızlık Sürecinin Genel analizi” araştırma konusu seçilirken, öncelikle demokrasinin günümüze kadar tarihsel dönüşüm süreci, 1991 bağımsızlık öncesi ve sonrası siyasi gelişmeler, 1991 sonrası Azerbaycan’da demokratikleşme süreci, bu demokratikleşme sürecinin olumlu ve olumsuz yönleri üzerine bir çalışma dikkat edilmiştir.

Yüksek lisans tezi olarak aldığım bu araştırma uzun süreli kaynak araştırmaları sonucunda ortaya konmuştur. SSCB’nin dağılmasından sonra Azerbaycan’da demokratikleşme süreci ayrıntılı olarak ele alınmadığı dikkat çekmektedir.

Kısacası, bu çalışma 1990’lı yıllardan sonra Azerbaycan’ın demokratikleşme süreci çerçevesinde kapsamlı bir konu olup, literatürde önemli bir boşluğu dolduracağına inanılmaktadır.

Böylesine kapsamlı bir çalışmayı Yüksek Lisans tezi olarak bana tavsiye eden, çalışmanın her evresinde ön çalışmalarımı gözden geçirip, çalışmayı baştan sona titizlikle yöneten, görüş ve çalışmalarından sürekli yararlanma olanağı bulduğum tez yöneticisi hocam Yrd. Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM’a en derin saygıyla sonsuz teşekkürlerimi bildiririm.

Bilhassa Yüksek Lisans ile Lisans eğitimde Ana Bilim dallarının farklı olmasına ve seçtiğim Yüksek Lisans kamu Yönetimi alanında eğitim açısından çok büyük eksiklerim olmasına rağmen bu eksikliklerimi kısa sürede kapatmamda bana yardımcı olan Prof. Dr. Mehmet ÖZEL, Prof. Dr. Nafiz TOK ve Prof. Dr. Selim KILIÇ hocama içten teşekkür ederim. Son olarak çalışma süreci esnasında bana manevi desteklerini esirgemeyen aileme, nişanlıma ve dostlarıma sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAJCAN'DA DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI: 1991 SONRASI BAĞIMSIZLIK SÜRECİNİN GENEL ANALİZİ

Ramil MİRALİYEV

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr Yavuz YILDIRIM

Mayıs 2016, 121 sayfa

20. yüzyılda dünyada yaşanan gelişmeler, önemli değişimlere neden olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar devam eden kutuplaşma (bu kutuplaşmaya “kapitalist ve sosyalist karşı durması” da denilebilir) son bulmuş. Soğuk Savaş dönemi, ilk önce “Doğu Bloğu” sonra da bu bloğa önderlik eden SSCB'nin dağılması sonucunda sosyalizm çıkmaza girmiştir. Sonuçta Doğu Bloğu'nu oluşturan ülkeler ve SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler yeni düzene liberal politikalara geçiş yaptılar. Eskiden kapalı devlet yapısına sahip olan bu ülkeler küreselleşmenin de etkisiyle yeniden yapılanmaya gidildi.

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, çağdaş dünyaya uyum sağlamak için demokratikleşme sürecine geçiş yaptı. 1990'lı yıllara kadar demokrasi açısından neredeyse hiç deneyimimi olmayan Azerbaycan, kısa süre içerisinde ilerleyişler elde etti. Fakat bu süreç halen istenilen düzeyde değildir.

Bu tezde öncelikle genel olarak demokrasinin günümüze kadar olan değişim süreci ele alınmıştır. Özellikle Kapitalizm ve Sosyalizm, Liberal demokrasi ve Sosyal demokrasi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Daha sonra Azerbaycan'da demokratikleşme süreci ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Sosyal Demokrasi, Liberal Demokrasi, Azerbaycan'da Demokrasi

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE EFFORT OF DEMOCRATIZATION IN AZERBAIJAN: THE GENERAL PROCESS ANALYSING AFTER THE 1991 INDEPENDENCE

Ramil MİRALİYEV

Department Of Public Administration

Supervisor: Associate Professor Yavuz YILDIRIM

May 2016, 121 Pages

Developments in the world of the twentieth century, has led to significant changes. The Union of Soviet Socialist Republics (USSR) after the collapse continued polarization (this polarization "to stand up against the capitalist and socialist" in the know said) has ended up to 1990 from 1960. The first so-called cold war period "Eastern Bloc", then the result of the dissolution of the USSR entered Socialism impasse that leads to this blog. The result after the collapse of the Eastern bloc countries that make up the country gained its independence from the USSR and made the transition to liberal policies of the new order. These countries used to having closed state structures were restructured with the impact of globalization.

Azerbaijan gained independence after the collapse of the USSR, the transition to the democratization process in order to adapt to the modern world made of. In terms of the democracy until the 1990s almost no experience without Azerbaijan, pleaded with the progress achieved in a short time. However, this process has not reached the desired level.

This thesis is primarily dealt with the overall process of change to present democracy. Especially Capitalism and Socialism, Liberal democracy and Social democracy were comparatively investigated. Then democratization process in Azerbaijan were discussed.

Key Words: Azerbaijan, Social Democracy, Liberal Democracy, Democracy in Azerbaijan

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşmiş Devletleri
ADC	Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AK	Avrupa Konseyi
AKP	Azerbaycan Komünist Partisi
AMB	Azerbaycan Merkezi Bankı
ASSC	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BM	Birleşmiş Milletler
DBMŞ	Demokratik Birliklerin Milli Şurası
DKÖB	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
DKÖY	Dağlık Karabağ Özerk Yönetimi
HDS	Halk Deputatları Sovyet'i
MMS	Milli Müdafaa Şurası
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
KPMK	Komünist Partisi Merkezi Komitesi
TBB	Türkiye barolar Birliği

TKS	Trans Kafkasya Seymi
YAP	Yeni Azerbaycan Partisi
ZSFSC	Zakafkazy Sosityet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
AİP	Azerbaycan İstiklal Partisi

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ KAVRAMINA TEORİK ÇERÇEVE

1.1.DEMOKRASİ TANIMI.....	4
1.1.1.Demokrasinin Temel İlkeleri.....	6
A) Eşitlik İlkesi.....	6
B) Özgürlük İlkesi.....	8
1.2. ESKİ YUNAN ŞEHİR DEVLETLERİNDE DEMOKRASİ.....	9
1.2.1. Eski Yunan'da Demokrasiye Dair Düşünceler.....	12
1.3. DEMOKRASİ KURAMLARI.....	16
1.3.1. Liberal Demokrasi.....	17
A) Liberal Düşünce ile Liberal Demokrasi İlişkisi	19
B) Kapitalizm ile Liberal Demokrasi İlişkisi	25
1.3.2. Sosyal Demokrasi.....	28
A) Sosyalizmle Sosyal Demokrasi İlişkisi.....	30
B) Marksizm ve Sosyal Demokrasi İlişkisi	33
1.3.3.Çoğunlukçu Demokrasi.....	35

1.3.4. Çoğulcu Demokrasi.....	36
-------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

1991 ÖNCESİ AZERBAYCAN'DA DEMOKRATİK DÜŞÜNCE VEYAPILANMA SÜRECİNİN İLK BELİRTİLERİ

2.1. AZERBAYCAN HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	39
2.1.1. Tarihsel Gelişim.....	39
2.2. AZERBAYCAN DEMOKRATİK HALK CUMHURİYETİNİN KURULMASI.....	41
2.3. SSCB DÖNEMİ VE GORBAÇOV ETKİSİ.....	44
2.4. İKİNCİ BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ AZERBAYCAN'DA SİYASİ GERİLİM.....	47
2.4.1. Dağlık Karabağ Sorunu.....	48
2.4.2. 20 Yanvar Olayları (20 Ocak 1990).....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1991 SONRASI AZERBAYCAN'DA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

3.1. BAĞIMSIZLIĞIN YENİDEN KAZANILMASI: SİYASİ GELİŞMELER....	54
3.2. DEVLETİN YENİDEN YAPILANMASI SÜRECİ.....	55
3.2.1. Merkezi Yapılanma.....	57
A) Cumhurbaşkanı.....	57
B) Başbakan.....	59
C) Bakanlar Kurulu.....	60
D) Bakanlıklar.....	61
E) Merkezi Yönetimin Taşra Örgütlenmesi.....	62
3.2.2. Yerel Yapılanma.....	64

3.2.3.Merkezi ye Yerel Yönetimlerde Yetki Dağılımı Sorunları	67
3.2.4. Ekonomik Yönde Yapılanma: Piyasa Ekonomisine Geçiş.....	69
3.3.DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ.....	73
3.3.1. 1995 Anayasasının Demokrasi Açısından Analizi.....	77
3.3.2.Demokratikleşme Süreci Çerçevesinde İnsan Hakları Vurgusu.....	79
3.3.3. Avrupa Konseyi ile İlişkiler.....	84
3.3.4. Azerbaycan'da Siyasi Kültür ve Yeni Partilerin Kurulması.....	91
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	98
KAYNAKÇA.....	102

GİRİŞ

Demokrasi yirminci yüz yılda küresel bir yaygınlık kazanmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 1980’li yılların başında yumuşama siyaseti ve diğer sebeplerden dolayı dağılmıştır. Sonuçta 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan kendi bağımsızlığını kazanıp demokratikleşme sürecine geçiş yapmıştır. Böylece otoriter rejimden demokrasiye geçiş olmuştur ancak özellikle Asya’da totaliter rejimden demokrasiye savaşız geçişin tarihte ilk örneklerinden biri yaşanmıştır.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan’da serbest piyasa ekonomisine hazırlık yapılmış, kapitalist sistem ülke içerisinde uygulanması hız kazanmıştır. Fakat 1988 yılında toprak üzerinde Ermenistan’la başlayan anlaşmazlık 1990’lı yılların henüz başında savaşa neden oldu. Azerbaycan’ın Savaş sonrası toprak kaybetmesi, orada yaşayan vatandaşların ülkenin içerilerine doğru göç etmesi ve benzeri sebeplerden dolayı ülkedeki istikrarsızlık, sistemin tıkanmasına neden oldu. Bütün bunlar yeni bir sistemin uygulanmasını zorunlu kıldı ve demokratikleşme sürecine gidildi. Ancak bu demokratikleşme süreci çok sancılı geçti.

Bağımsızlıktan şimdiye kadar Azerbaycan’da demokratikleşme sürecine baktığımızda çok da iyi olduğunu söyleyemeyiz. Ancak SSCB’nin dağılmasından sonra Azerbaycan ile aynı yılda bağımsızlığını kazanmış ülkelere baktığımızda, Azerbaycan’ın çok ileride olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışmanın önemi bu güne kadar Azerbaycan’ın 15 Cumhuriyetten oluşan SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanarak demokratikleşme sürecine girmesi ve bu konuda Türkiye’de bu demokratikleşme süreci ile ilgili çok da tutarlı bilgi ve çalışmaların olmamasıdır.

Üç bölümden ibaret olan bu tezin ilk bölümü “Demokrasi Kavramına Teorik Çerçeve” başlığı altında verilmiştir. Bu bölümde ilk önce demokrasi kavramı ve demokrasinin temel ilkeleri incelenmiş. Demokrasi kavramı incelenirken onun kelime ve sözlük anlamı açıklanmış, ayrıca Adam Schmidt, Robert Dahıl, Sartori ve Gözübüyük’ün düşüncelerine yer verilmiştir. Bununla birlikte demokrasi kavramının tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu olumlu olumsuz yönleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümün demokrasi ilkeleri kısmında demokrasinin en temel ilkeleri: özgürlük ve eşitliğin anlam ve özellikleri anlatılmış ve aynı zamanda bu ilkelerin anlam

ve özellikleri açıklanmış. Daha sonra demokrasinin tarihsel süreci anlatılmıştır. İlk önce demokrasinin ortaya çıktığı Eski Yunan şehir devletlerinde demokrasi, özellikle Atina’da demokrasi olgusu ve Antik Yunan düşünürlerinin demokrasiye olumlu ve olumsuz yönden yaklaşımı anlatılmıştır. Bu bölümün en sonunda kapitalizm-demokrasi ve sosyalizm-demokrasi ilişkisi, liberal demokrasi ile sosyal demokrasi karşılıklı olarak ele alınarak incelenmiştir. Genel olarak demokrasinin kavram ve ilklerinin, demokrasinin tarihi sürecinin, demokrasi kuramlarının; liberal demokrasi, sosyal demokrasi, çoğunlukçu demokrasi ve çoğulcu demokrasi kuramları tezin araştırma alanı içerisinde yer almasının nedeni, çalışmanın esas konu başlığı olan Azerbaycan’ın demokratikleşme sürecini daha iyi ve daha kapsamlı anlayabilmektir. Özellikle demokrasi kuramları içerisinde liberal demokrasi kuramıyla sosyal demokrasi kuramı geniş kapsamda değerlendirilmiştir. Zira Azerbaycan’ın demokrasiye geçiş döneminde sosyalizmden kapitalizme ve sosyalist (Komünist) yapıdan liberal demokrasiye geçiş yapmasıyla aynı dönemde olması bu konuları araştırma konusu olmasını önemli kılan en büyük etken olmuştur.

İkinci bölüm “1991 Öncesi Azerbaycan’da demokratik düşünce ve yapılanma Sürecinin İlk Belirtileri” başlığı altında verilmiştir. Bu bölümde ilk önce Azerbaycan’ın tarihsel gelişimi kısa ve kapsamlı olarak çalışma konusu içerisinde yer almış. Bunun konunun ele alınmasının nedeni ise bir ülkede demokrasi gelişimlerinin onun tarihi kültürel yapısıyla çok yakın ilişkide olmasıdır. Daha sonra “Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti” adı altında Azerbaycan’ın ilk bağımsızlığını kazanması, siyasi gelişmeler, demokratik düzenlemeler, Azerbaycan’da demokrasinin ilk belirtilerinin ortaya çıkması ve ardından Sovyet Rusya’nın Azerbaycan’ı işgal etmesi sonucunda Azerbaycan’da otoriter rejimin tesis edilmesi açıklanmıştır. Bu bölümün sonunda SSCB’nin zayıflaması, Azerbaycan’ın ikinci bağımsızlığı öncesi siyasi gerilim ve bağımsızlık mücadelesi, Karabağ sorunu, 20 Yanvar olayları anlatılmıştır.

“1991 Sonrası Azerbaycan’da Demokratikleşme Süreci” başlığı altında verilen üçüncü bölümde ilk önce Azerbaycan’ın yeniden bağımsızlığını kazanması, siyasi gelişmeler, ilk yıllardan başlayarak demokratikleşme sürecine geçiş yapsa da ülkedeki siyasi istikrarsızlığın (Ermenistan’ın Azerbaycan’a savaş açması ve ülkedeki iç savaş) demokratikleşme sürecine olumsuz etkileri anlatılmıştır. Azerbaycan siyasi istikrarı sağladıktan sonra Demokratik yeniden yapılanma süreci etraflı olarak aydınlatılmıştır. Özellikle merkezi yönde yapılanma, yerel yönde yapılanma ve ekonomik yönde

yapılanma (veya ekonomik yönde kalkınma) ele alınmıştır. Daha sonra, Azerbaycan'da demokratikleşme süreci ve bu sürecin sürekliliğinin sağlanması için uluslararası örgütlerle (Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği ile) iş birliğinin yapılması, İnsan Hakları ve Azerbaycan'da oluşan siyasi kültürün demokrasi açısından olumlu olumsuz yönleri ve 1995 Anayasa'sı demokrasi açısından detaylı olarak incelenmiştir. Son olarak sonuç ve değerlendirme kısmında Azerbaycan'da demokrasinin olumlu olumsuz yönleri tartışılarak bir sonuca varılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ KAVRAMINA TEORİK ÇERÇEVE

1.1.DEMOKRASİ TANIMI

Demokrasi tanımı her zaman sorunlu olmuştur. Demokrasi kavramının içeriği, yeni tartışmalarla birlikte değişmekte ve gelişmektedir. Tanımlama çalışmalarının çoğunun, kavramın geniş tarihini yeterli biçimde içermediğini görebiliriz. Bu bakımdan her zaman düşünce farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bazılarına göre demokrasi bir devlet biçimi, bazılarına göre sosyal yaşam biçimi, bazılarına göre ise özgürlük, eşitlik, hak ve hürriyetlerin vazgeçilmez anlatım biçimidir. Bundan başka demokrasiyi ırka ve dine dayalı, vatandaşlar arasında geniş ekonomik farklılıkların yokluğunda, seçmenin niteliğine dayalı ayrıcalıkların tanımlanmasında değerlendirilmektedir. Bu veya başka nedenlerden dolayı demokrasi kaçınılmaz biçimde zamana ve mekâna göre değişikliğe uğramıştır.

Demokrasi kavramının Eski Yunandan çıktığı herkes tarafından kabul edilmiştir. Demokrasi kelimesi Yunan kökenli söz olup halk kitleleri veya yurttaş anlamına gelen “demos” ve güç, iktidarı kullanmak gibi anlamına gelen “kratein” sözlerinden oluşmaktadır (Schmidt, 2002; 13). Sözlük anlamına ise üstün iktidarın halkta bulunduğu veya özgür seçim yoluyla temsilci aracılığıyla kullanıldığı halk tarafından yönetimdir.

Demokrasiyi desteklemek ya da kullanmak açısından genel bir kabul ve bir popülerlik vardır. Neredeyse günümüz dünyada her yerde (birkaç radikal İslamcı grupları ve fundamentalistleri çıkmak şartıyla) toplumun tüm kesimlerinde olumlu karşılanan ve vazgeçilmez bir ideal haline gelmiştir. Ancak neredeyse her toplum demokrasiyi kendi değerleriyle algılamaktadır.

Farklı değer yargılarına, farklı eğilim ve tutumlara sahip toplum ve gruplarda demokrasi farklı algılanabilir (Gözübüyük, 2003: 22). Tam olarak açıklayacak olursak tüm bunların olmasında en büyük etkisi ideolojidir. Örneğin bazı toplum ve

gruplar demokrasini “çoğunluğun mutlak egemenliği” kavramını, bazı toplum ve gruplar ise “birey özgürlüğü” kavramı üzerinde yorumlamaktadırlar.

Demokrasi kavramını genel olarak değerlendirirsek, demokrasinin iki değişik kuramından; normatif, ampirik (deneye dayalı) veya realist demokrasiden söz edebiliriz. Normatif demokrasi kuramında demokrasinin tanımı esasen demokrasinin sözlük anlamı üzerinden değerlendirilir. Bir rejimin demokratik ola bilmesi için bir sıra eğilimlere uyması gerekir. Normatif demokrasi kuramı daha çok bir ideali yansıtır (Schmidt, 2002; 21). Bu konuda araştırma yapan diğer bir bilim adamı, Sartori’ye göre (1993: 9) Demokrasi ideali, demokrasi gerçeğini tanımlamaz. Demokrasi, onun idealleri ile gerçeği arasındaki etkileşimden yola çıkarak tanımlanabilir.

Realist demokrasi kuramı ideal demokrasi kuramının tam aksine ideal anlamda demokrasiyi değil, mevcut yönetim sistemlerinin demokratik olarak kabul edilen özelliklerinin neler olduğunu ortaya çıkarmaya çalışır. “Demokrasi bilimsel olarak ampirik düzeye indirgenerek kavramın kendisine yeni bir gerçeklik kazandırılmaktadır. Bu sayede demokrasi kavramı siyaset felsefesinden siyaset teorisine geri döndürülerek tutarlı ve biçimsellik açısından geçerli bir şekle sokulmaktadır. Sartori’nin “demokrasi teorisine geri dönüş” olarak tanımladığı bu süreç bir bakıma demokrasinin idealleri ile toplumsal gerçeklikler arasında mantıksal bir bağ kurma girişimidir” (Baştürk, 2011; 39). Zira Sartori’ye göre gerçek demokrasiyle ideal demokrasi arasındaki farklılık aslında demokrasi kavramıyla uygulama arasındaki farklılığı ortaya koyar.

Demokrasiyi, toplumun yararını göz önünde bulundurmak şartıyla kural ve politikaların halkın denetimi şeklinde belirlenmesi gereken bir mekanizma olarak düşünebiliriz. Aslında demokrasinin tanımı üzerinde yapılan eleştiri ve tartışmaları toplumsal düşünce açısından baktığımızda, demokrasi ne kadar arzu edilir ve ne ölçüde gerçekleştirilebilir konusunu incelemek gerekir. Bu eleştiri ve tartışmaların ağırlık noktası demokrasi ilkeleri arasında dengenin hangi noktada sağlanacağıdır.

Demokrasi ortaya çıktıktan günümüze kadar olan süreçte kendisiyle birlikte bir kaç soruyu da kendisiyle birlikte getirmiştir. Örneğin ideal bir demokrasi tipi olabilir mi? Eğer olursa uygulamada nasıl olacak? Bildiğimiz gibi demokrasi vazgeçilmez bir ideali temsil etmektedir. Ancak bu ideali uygulamada Amerikan bilim adamı Robert

Dahl'ın tabiriyle söylemek gerekirse ideal bir demokrasi tipinin uygulamada ortaya çıkması mümkün değildir (Şaylan,1998:6).

Demokrasi, başkalarıyla bir arada yaşayabilmek uğrunda verdiğimiz tavizler, uymayı kabul ettiğimiz sınırlamalar ve kısıtlamalar listesidir (Beetham ve Bolye, 1998:5). Demokrasiyi bir kılavuz olarak düşünecek olursak bunu istenilen ülkenin siyasi rejimi anlamak için bir kılavuz gibi kullanmak mümkündür. Demokrasi o kadar esnek ki toplumsal yenilenmeye izin verir. Başarısız olmuş bir politikacı veya politikaların barışçıl olarak ortadan kaldırılmasını temin ederek toplumun ve gelecek nesillerin huzursuzluk olmadan yenilenmesini temin eder.

1.1.1.Demokrasinin Temel İlkeleri

Demokrasinin amacına ulaşması için bazı temel ilkeleri vardır. Demokrasi evrenselleştikten bu yana dünyada nerdeyse her bir siyasi rejim ya da sistem kendisini demokratik olduğunu savunmaktadır. Demokrasini genel çerçevede düşünecek olursak onun iki en temel ilkesi; özgürlük ve eşitlik olduğunu söyleyebiliriz. Demokrasi ile ilgili analizlerde de bu iki ilkenin demokrasinin tanımında en belirleyici rol olduğu gözlenmektedir (Dursun, 2006; 166).

A) Eşitlik İlkesi

Eşitlik ilkesi ilk bakışta kolay ve anlaşılabilir gözükse de aslında anlam bakımından karmaşık konudur. Eşitlik kelimesine Eski Yunan şehir devletlerinde, Hristiyanlıkta ve modern ideolojilerde farklı anlamlar yüklenmiştir. Benzer şekilde demokrasinin yaygınlaşmasından sonra da eşitlikten ne anlaşılacağı yeniden tartışılmıştır ve önceki dönemlere göre anlamı genişlemiştir. Bu kavram 18. Yüzyılda özellikle Fransız ihtilalinden (1793 ve 1795 beyannamelerinde) sonra demokrasiyle bütünleşmeye başlamıştır (Sartori, 1994: 137).

Eşitliği hukuksal, siyasal ve sosyal ekonomik eşitlik olarak incelemek mümkündür. Kapani'ye göre (1981:11) hukuksal eşitlik demokrasinin gelişimi sırasında ortaya çıkan ilk eşitlik türüdür. Bu eşitlik türü yasaların toplumda ayrımcılık gözetmeksizin herkes tarafından uyulması ve zorunlu şekilde uygulanması gerektiğini savunur. Bu uygulama aileye, zümreye göre de ayrımcılık yapmaz. Bu nedenden dolayı burjuvazi yıktığı düzene karşı demokrasi mücadelesini, eşitlik temeline

dayanarak bütün feodal ve aristokratik ayrıcalıkları ortadan kaldırmak için sürdürmüştür (Sosyal, 1987: 272).

Siyasal eşitlik, herkese eşit ve yalnızca bir oy hakkı tanınması, herkesin eşit seçme ve seçilme hakkına sahip olması ve seçimlere herkesin eşit olarak katılabilmesi temeline dayanmaktadır. Siyasal eşitlik hakkında öncelikle burjuvazi yararlanmış, sonradan işçiler ve diğer gruplar tarafından devam ettirilerek “hukuksal eşitlikten sonra siyasal eşitlikte demokraside yerleşmiştir” (Kapani, 1981; 11). Siyasal eşitliğin toplumlar içerisinde yerleştikçe bu toplumlarda örgütlerin (parti veya grupların) yönetime etkisi artmıştır.

Batı Avrupa’da sanayi devrimi sonucu oluşan eşitsizlik sosyal devlet kavramını ve savunucuların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Demokrasinin eşitlik ilkesinin önemine hem liberal demokratlar hem de Marksistler vurgu yapmaktadırlar. Fakat bu eşitliği her ikisi farklı yorumlamaktadırlar. Liberal demokratlara göre demokraside eşitlik derken “Yasa önünde eşitlik” anlaşılmalıdır. Marksistlere göre ise eşitlik derken sadece yasa üzerinde eşitlik anlaşılmamalıdır. Onlara göre demokraside eşitlik demek, kanun ve yasa önünde eşitlikle beraber sosyal ve ekonomik eşitlik demektir. Sosyal ekonomik eşitliği en çok Marksistler savunmaktadır. Bu kurama göre esasen hukuksal ve siyasal eşitlik bir aldatmacadır. Bu görüşe göre sosyal ekonomik eşitlik dendiğinde sınıf ve servet farkı ayrımcılığı yapmadan söz konusu farklılıkların ortadan kaldırılması kastedilmektedir (Sosyal, 1987: 273).

Liberaller, Marksistler gibi herkesin ekonomik yönden eşit olmasını demokratiklik açısından etik olmadığını söylerler. Onlara göre insanların doğuştan akıl yönden eşit dünyaya gelmediğini ve gelirin herkesin aklına ve işine göre dağıtılmalıdır. Bu zaman demokratik ortamın kendiliğinden oluşacağı fikrini savunmuşlar. Marksistler ise tam aksine devletlerin kuruluşuna kadar toplumun sınıflara ayrılmadığı, özel mülkiyetin olmadığı ve herkesin eşit olduğu bir ortam olduğunu teziyle demokratik ortamın aslında eskiden beri var olduğunu, fakat sınıfların oluşması ve devletlerin kurulmasıyla bu düzenin bozulduğunu savunmaktadır. Bu düzenin yeniden oluşması için özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ve gelirin insanlar arasında beraber paylaşılması gerektiği fikrini savunmuşlardır. Sosyalist düşünürlere göre herhangi bir kapitalist ülkesinde sosyal eşitlik olmadığı için o toplumda demokrasiden bahsedilemez.

Genel olarak eşitlik ilkesini değerlendirecek olursak, şu tanımı takip etmek kapsayıcı olacaktır: “Eşitlik, bütün bireylerin insan olmak bakımından eşit siyasal değerde olmasını, bireyler arasında ayırım yapılmamasını herkese eşit muamele edilmesini ve siyasal yönetim sürecine katılım konusunda bütün toplum üyelerinin eşit derecede hak sahibi olduklarını ifade eder” (Dursun, 2006: 166).

A) Özgürlük İlkesi

Demokrasinin en temel ögesi özgürlüktür. Özgürlük demokrasi düşünürleri tarafından çok farklı karşılanmıştır. Liberal demokrasi yanlıları demokrasiye özgürlüğü birey üzerinden, sosyalist demokrasi yanlıları ise demokrasiyi toplum üzerinden yorumlamışlardır. Daha da açıklık getirecek olursak liberal demokratlara yanlılarına göre eğer birey özgür olursa toplumu oluşturan bireyler olduğu için özgürlüğün kendiliğinden gelecektir. Sosyalist demokrasi yanlılarına göre ise toplum özgür olmalıdır. Bireylerin sınırsız özgürlüğü sosyalistlere göre özgür toplum oluşmasına büyük tehlike yaratabilir. Erdoğan’a göre demokrasiye özgürlük “bireyin eylem olanaklarının yani kişinin olmak istediği gibi olmasının ve yapmak istediğini yapmasının engellenmemesini ifade eder” (Erdoğan, 1995; 4). Demokrasiye özgürlük, herkesin anayasal ve yasal sınırlar içerisinde kalmak şartıyla başkalarının özgürlüğünü engellemeden istediğini yapabilmesidir.

Her bir toplumda insanların temel hak ve özgürlükleri anayasa ile veya temel haklar bildirgesi ile güvence altına alınmalıdır. Bazen bu yöntemler de özgürlüğün korunmasında yetersiz kalmaktadır. Bu özgürlükler etrafında sivil toplumda örgütlenmeye gidilmelidir. Buradaki amaç, hükümetlerin bu özgürlükleri korumasında zafiyet göstermemesi için onları etkilemek ve baskı altına almaktır. Bu olursa demokrasi o toplumda daha iyi işler. Temel hak ve özgürlüklerin verildiği bir toplumda eğer düşünce özgürlüğü yoksa o toplum konusunda demokrasiye konuşmak mümkün değildir (Demir, 2010; 601). Yani demokratik yolla yönetilen bir toplumda her türlü demokratik düşünce savunulabilir ve o düşünce etrafında örgütlenebilir.

“Birey bir yandan kendi yönetimini, iktidarı kullanacak kişileri belirleme hakkına sahip olduğu gibi aynı zamanda bireysel özgürlüklerini de iktidara karşı koruma hakkına sahiptir. Sınırlı iktidarın gerçekleştirilmesi ancak bireylerin özgürlüklerinin

korunması gerekli üstün bir değer olarak benimsenmesiyle mümkündür” (Dursun, 2006: 166).

Eşitlik ve özgürlük demokrasinin en temel ilkesi olmasına rağmen bu iki koşul bir biriyle çelişki içerisindedir. Eşitlik ve özgürlük birbirini zedeleyici şekilde kullanılabilir. Demokrasinin daha iyi işlemesi için bu iki ilkenin o toplumda mümkün olduğunca dengeli ele alınması gerekir. Liberal demokrasilerin yaşadığı en büyük sorun, bu iki ilkeyi karmaşıklaşan ve farklılaşan çıkarlar dünyasında dengeli bir şekilde yürütmesidir.

1.2. ESKİ YUNAN ŞEHİR DEVLETLERİNDE DEMOKRASİ

Demokrasi kavramının ve kökleri Eski Yunan’da bulunur. Genel olarak eski Yunan şehir devletlerindeki demokrasi örneklerine baktığımızda her ne kadar eşitlik, oy hakkı, söz hakkı gibi kurallar bulunmasa da, burada uygulanan demokrasi “tek kişinin yönetimde mutlak ve sınırsız söz sahibi olması” özelliğini taşımamaktadır (Giritli, 2001: 49).

Eski Yunan demokrasi denilince akla Atina gelir. Atina’yı diğer kent devletlerinden ayıran husus, demokratik uygulamaların olmasıydı. Antik devir Yunan tarihi içinde demokrasinin var olduğu dönem 250 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Birçok bilim adamı Eski Yunan’da M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında sanat ve kültürün gelişmesi sonucunda demokrasinin ilk belirtilerinin ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Eski Yunanda Şehir devletlerinin ilk dönemlerinde iktidar krallar tarafından yönetiliyordu. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına yakın bu kralların çoğu devrilmiştir.

“Onların yerini oligarşiler, yani az sayıda liderin ortak yönetimi alıyor. Ülke otoriter rejimler tarafından idare olunuyor. Bir süre sonra bu oligarşi yönetimler tiranlar tarafından devriliyor. Tiranlar bazen, daha önceki liderlerden bezmiş halkın desteğini alan rejimler kuruyor ama baskıya dayalı bir siyasi düzenin temsilcisi haline geliyorlardı. Halka korku salarak iktidarını sürdürmeye çalışıyorlardı. İşte Yunan demokrasisi bu tiranlık yönetimlerine gösterilen tepkiler üzerine M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında doğuyordu” (Öymen, 2001: 18-22).

Böyle bir ortamda Klistenes, Atina demokrasisinin temellerini attı. Bu temelin ilk adımı M.Ö. 508-507 yıllarında yeni bir anayasanın Klistenes tarafından tasarlanıp kabul edilmesi oldu. Bu anayasanın ardından yeni reformların artarda gelmesi Atina Yunan şehir devleti yeni bir döneme girmiş oldu Demokrasinin ilk uygulama alanı

olduğu Atina demokrasisinde “birbirine ortak veya kolektif çıkarlarla bağlı, tek ve bütünleşmiş bir yapı olarak görölmektedir” (Heywood, 2006; 98). Bu demokrasi uygulamasında yönetim temsilciler aracılığıyla değil, doğrudan gerçekleşmekteydi. Atina demokrasinin modern demokrasi anlayışından ayıran en esas özelliğinin bu olduğunu söyleyen Held, bunun nedeninin o dönemde Atina’da özel hayatın kamusal meselelere ve ortak çıkara karşı feda edilmesinde, yüksek yurttaşlık erdemine (civic virtue) sahip olmasında görmüştür. Atina’da Demokrasi uygulaması toplumun büyük kısmını (köleler ve kadınlar) dışarıda bırakarak azınlık kısma yani Atina vatandaşı sayılan 20 yaştan yukarı erkeklere ait edilmesine rağmen ortak bir siyaset anlayışını belirlemede toplum çıkarını öne çıkaran bir anlayışa sahipti (Held’den aktaran Güneş, 2011: 16).

Atina’nın yönetim yapısına baktığımızda krallık gibi sistemin olmadığını, otoritenin sadece mecliste toplandığını, tüm idari görevlerin dağılımının kurayla ve halk jürilerinden oluşan mahkemelerin olduğunu görebiliriz. Atina şehir devletinde devletin en üst organı meclis (ekklesia) idi. Tüm yöneticiler ve Kamu görevlileri 500’ler Meclisine bağlıydı. Mali kaynakları ve kamu mallarını yönetmek yetkisinde onun elindeydi. Hatta ordu bile bu meclisin denetimi altındaydı. Meclis yaklaşık 6000 ila 13000 Atinalının katılımıyla gerçekleşiyordu. Mecliste herkesin konuşma, teklif ve görüşlerini paylaşma hakkı vardı. Eğer teklif eden şahsın teklifi yasalara uymazsa mahkemede tarafından yargılanıyordu. Bu nedenle herkes konuşmazdı, sadece oy kullanma hakkını kullanıyordu ve orada olan halkın bir kısmı konuşur, teklif ve görüşlerini bildirirdi. Böyle insanlar daha çok toplumu etkileyebilecek güce sahip soylu ve zengin insanlardı. Retorik (güzel söz söyleme) sanatını iyi kullanan kesimlerin siyasette belirleyiciliğı artacaktı (Ağaoğulları, 2011).

Kararlar katılımcıların oylarıyla alınırdı. “Atina demokrasi örneğinde, bütün vatandaşların katılımıyla toplanan mecliste yapılan oylamaların ‘basit çoğunluk’ kuralına” dayanmaktaydı (Kaya, 2007: 3). Meclisin üzerinde hiç bir güç yoktu. Meclisin üyelerine gelindiğinde ise bu şimdiki meclis düzeninden farklıydı. Meclise Atina vatandaşı hukukuna sahip olan 20 yaşından yukarı her bir erkek katılabiliyordu. Atina’da vatandaşlar sadece seçme ve seçilme haklarına değil, mahkeme üyeleri olarak yargılama, bütün konularda karar verme, kamusal, özel, sivil haklara sahiplerdi. Dolayısıyla Atina demokrasisinde halkın yönetim sürecine doğrudan katılımıyla gerçekleştiğı için bu uygulama, doğrudan demokrasi olarak adlandırılır.

Kadınların ve kölelerin mecliste iştirak hukuku yoktu. Meclis yılda 40 kere toplanıyordu. Atina meclis organının daha bir özelliği meclis ve Konsey başkanının kurayla seçilmesi ve onların görev sürelerinin sadece bir gün sürmesi idi. Meclisin karar tasarıları 500 üyeden oluşan "Boule" denilen kurul tarafından hazırlanıyordu (Öymen, 2001: 22-23). Bu daimi kurulda bazen 10 binlerce vatandaşın katılımının gerçekleşmesini gerektirmeyecek, çok ta önemli olmayan kararların alınmasında da yetki sahibiydi. Bu 500'ler Konseyi Atina'nın 10 bölgesinden ve her bölgeden 50'şer üyenin kurayla seçilimi yoluyla oluşuyordu. Bu kurulda üyeler İki yıllığına kurayla seçiliyorlardı Bu kurulun üyelerinde dokunulmazlık gibi hakları yoktu. "Boule"un görevi özellikle meclisin işlerini düzenlenmesi ve meclis kararlarının uygulanmasını sağlamasıyla devletin işleyişine nezaret etmektir. Bir vatandaş bu kurula 2 defadan artık seçilemezdi. "Tam özerklik ve kamu yetkisi tamamen meclisin elindeydi. Pnyks'de özel bir günde toplanan çoğunluğun kararını kısıtlayacak, istediğini yapmasını engelleyecek neredeyse hiç bir anayasal engel yoktu" (Kagan, a.g.i.s. 2007). Mahkemelerde yargıçlar diğer kurullar gibi kurayla atanıyorlardı. Atina'da her bir vatandaş sivil görev ve sorumluluklarını yerine getirme kapasitesine sahipti. Toplum olarak onları asıl korkulan, idari gücün tek bir şahsın veya bir grup insanın eline geçmesiydi.

O dönemde Yunan şehir devletleri içerisinde Atina ve Sparta en güçlü polislerdi. Perslerin M.Ö. 6. asrın sonlarından başlayarak Egede kıyılarındaki Yunan şehir devletlerine saldırısı M.Ö. 5. asrın ilk dönemlerinden başlayarak daha da arttı. Hatta Persler Yunanların Ana Vatan adlandırdığı Apenin yarımadasına saldırdı. Buna karşı olarak ise Yunan polisleri Düşmana karşı birleştiler. Bu birleşme karada Isparta polisi etrafında, denizde ise Atina polisi etrafında oldu. Bu birlik sayesinde Persler Yunan yarımadasından kovuldu. Pers tehlikesi savuştuktan sonra Isparta ve bazı Yunan şehir devletleri eski bağımsız siyasetlerine döndüler. Ancak Atina denizde kurduğu ittifakı Attik-Delos deniz ittifakı olarak sürdürmeye devam etmiş ve bu ittifaka üye olan Yunan şehir devletleri Atina'ya katkı payı vermekteydi. "Atina bir taraftan yaptığı büyük kamu yatırımlarıyla M.Ö. 5. yüzyıl ortalarındaki ihtişamına ulaşmış, öbür taraftan da büyüyen bütçe harcamalarını finanse edebilmek için birlik üyesi polislerden gelen bu gelire bağımlı hale gelmişti" (Şenel' den aktaran Şahin, 2008: 2).

Atina demokrasisine en büyük tehdit ise M.Ö. 4. asrın ortalarından başlayarak komşu Makedonya'da II. Filip'in kurduğu devletti. Düşünce ve yönetim bakımından demokrasiye uzak olan bu devlet Yunan şehir devletlerinin arasındaki çekişmelerden yararlanarak bu devletleri teker teker işgal ediyordu. M.Ö. 338 yılında II. Filip Atina'nın da mağlup olmasıyla Sparta hariç tüm Yunan şehir devletleri Makedonya'nın denetimi altına girdi. Bu süreçte demokrasi fikrinin de zedelendiği ve uygulamada gerilediği görülmüştür. II. Filipin ölümünden sonra hakimiyete geçen İskender döneminde M.Ö. 335 yılında Yunanistan yeniden Makedonya'nın hâkimiyeti altına geçmiştir. M.Ö 323 yılında Makedonyalı İskender'in ölümünden sonra yeniden Atina'da bağımsızlık için mücadele olsa de Atina demokrasisinin M. Ö. 322 yılında fiilen sona erdiği söylenebilir.

1.2.1. Eski Yunan'da Demokrasiye Dair Düşünceler

Eski Yunan filozofları içerisinde demokrasiyi iyi ve kötü yanlarını ilk defa eleştirel bir değerlendirme yapan Herodotos olmuştur. Onun M.Ö. 5. yüzyılda yazılmış Tarih kitabının 3. cildinde demokrasi: halk yönetimi, yasalar önünde eşitlik, bütün sorunların açık tartışmaya sunulması, yöneticilerin yaptıkları işlerden sorumlu olarak nitelendirilmiştir (Tunçay'dan aktaran Kışlalı, 1984: 72).

M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında yaşamış diğer bir Yunan düşünürü Demokritos demokrasiyi olumlu yönden ele alarak devletin esas kaynağı olarak insanların çıkarlarını karşılamak için başvurdukları ortak işbirliği olarak değerlendirmiş. Demokritos burada daha çok Demokrasinin eşitlikçi yönünü ele almıştır.

M.Ö. 5. yüzyılda yeni bir düşünce Sofizm ortaya çıktı. Bunların esas hedeflerinden biri Aristokratik değer yargıları ve kurallarının aksine bir antitez oluşturarak yeni bir düşünce ortaya koymaktı. Bu dönemden başlayarak Aristokratik düşüncenin demokratik düşüncenin tersine bir eğilim gösterdiğini varsayacak olursak Sofistlerin bu düşüncesi bir yandan da demokratik kültürün oluşmasına yardımcı olmuşlardır.

Demokrasiyi olumlu yönleriyle ele alan ve dönemimin en büyük demokrasi savunucularından biri Tukidides (M.Ö. 460-395) olmuştur. Onun "Pelopponnes savaşları tarihi" eserinde yer alan Perikles'in ünlü söylevinde Atina demokrasisinin özelliklerini ve kendisinin de demokrasiye bakış açısını en iyi şekilde dile getirmiştir.

Demokrasinin birkaç seçkin yurttaştan oluşmadığını aksine tüm yurttaşların katılımıyla oluştuğunu söyler. Bu söylevin çok önemli diğer kısmı ise, herkesin eşit hak ve yükümlülüklerine sahip olduğu, soylu bir nesilden gelmesine değil, yetenekleri ve kazanacağı ün sayesinde devletteki yerini alabileceğini vurgular (Tunçay'dan aktaran, Kışlalı, 1984: 73).

Sokrates (M.Ö. 469-399) demokrasi hakkında farklı görüşlere sahipti. Onun demokrasi hakkında düşünceleri günümüzde bile tartışılır konumdadır. Sokrates'in fikirlerini Platon'un eserlerinden, Sokrates'i konuşturduğu bölümlerden öğrenmek mümkündür. Döneminin demokrasi kurallarının esası olan yönetime kurayla gelinmeyi kabul edilmez olarak görüyordu. Sokrates'in toplumu yönetme hakkının yalnızca soylu kesimde olmasına ve bu kesimi destekleyen düşünceye karşı çıkarak bilgi, erdemi öğrenen herkesin yönetici olabileceğini söylemesi aslında aristokratik düşünceden demokratik düşünceye veya eşitsizlikçi düşünceden eşitlikçi düşünceye geçişte önemli bir aşamanın savunucusu olduğunu da söyleyebiliriz. Sokrates'in bu düşüncesinde hem de katılımıcılığı da teşvik ettiğini görebiliriz. Bu yönüyle Sokrates'in bu fikirleri günümüz demokrasi açısından baktığımızda çok da demokrasi düşmanı olmadığını söylemek mümkündür.

Platon için demokratik değerlerin de en keskin eleştiricilerinden biri diyebiliriz. Platon “ya kralların filozof, ya da filozofların kral olması gerektiği görüşünü savunmaktadır” (Öymen, 2001: 30). Temel demokratik değerlerin bireycilik, çıkarıcılık ve cehalet olduğunu söyler ve demokrasinin öngördüğü eşitliğe karşı çıkar. Platona göre demokrasinin sonunu onun en temel kavramı olan “özgürlük” getirecek. Bunun nedenini ise özgürlükten aşırılık doğduğunu ve bu aşırılıktan toplumların yönetilemez hale geleceğini açıklar ve bu sebepten dolayı özgürlük demokrasinin en büyük düşmanı olduğunu söyler. O iyi bir devlet düzeninin oluşmasının bir ölçütü olarak dengelilik olduğunu ve söyler. Bunu onun “Yasalar” yasalar kitabında “En iyi devlet düzeni ve en iyi yasaların oluşumu, akıl ile ölçülülüğün birleşmesiyle gerçekleşir” sözleriyle açıkladığını görüyoruz (Platon, 1998: 160).

Platon bu düşüncenin savunduğu monist (gücün tek elde toplanması) devlet anlayışına sahiptir. Onun yazdığı Devlet (Politeia) adlı kitabında kendi (M.Ö. 375) “ideal devlet” tasarımını kurmuştur. Ancak o bu bağlamda devlet gücünün sınırlandırılması sorunuyla ilgilenmemiş ve iktidarın tolumdaki çeşitli güçler arasında

paylaştırılması fikrine yabancı kalmıştır. Platon Demokrasinin zorbalığı sonucunda doğduğunu savını kanıtlamaya çalışarak Oligarşiden zorbalığa, zorbalıktan demokrasiye nasıl bir dönüşüm gerçekleşmişse tersine bir dönüşümün yani demokrasiden zorbalığa zorbalıktan ise demokrasiye bir geçişin olacağını söylemiştir (Platon, 1998: 246). Platon demokrasi konusunda günümüz demokrasi anlayışı konusunda farklı düşünceye sahiptir. O demokrasi anlayışında eşitlik adı altında kölelik ve zorbalık ve özgürlük maskesi adıyla ahlaki değerlere saldırı söz konusu olduğunu vurgulamıştır. Bu veya diğer düşüncelerinden dolayı günümüz demokrasi anlayışında oldukça tartışılır olduğu kesindir.

Platon'un öğrencisi olmuş Aristoteles'in, hocasıyla birkaç konuda düşünceleri örtüşse de demokrasi konusunda kendine has görüşleri olmuştur. Aristoteles'in Platon'la en esas ortak yönlerinin, her ikisinin demokrasiyi kötü yönetimler sırasında göstermeleri, demokrasinin vazgeçilmez kuramı olan çoğunluğun yönetiminin, kamu yararını değil kişisel çıkarları ele aldığını ve demokraside yasalara saygının az olduğunu vurgulamasıdır. Aristoteles'in hocası Platon'dan farklı olarak hocası gibi monist devlet anlayışına sahip değildi. Zira özel mülkiyetin olmamasını savunan Platon'dan farklı olarak Aristoteles, özel mülkiyete karşı değildir. İnsanlar arasında temel eşitsizliğe vurgu yapan Aristoteles, eşit olmayanlara eşitlik verilmesinin aslında eşitsizliğe yol açtığı Kanaat'ına gelerek toplumsal yaşamda "matematiksel" eşitlik yerine "orantılı eşitliği" savunuyordu. İnsanlara eşitsizlikleri orantısında eşitlik verilirse o zaman eşitlik doğru biçimde paylanacağı ve "adalet" in o zaman gerçekleşebileceğini söyler (Kışlalı, 1984: 75).

Aristoteles döneminin demokratik düşüncülerinden farklı olarak yurttaşın (demos'un) doğrudan yönetime katılımına çok da sıcak bakmıyordu. Ona göre yurttaş yasaların yapılmasında ve yargıda ağırlık göstermeli, yönetim ise seçkinlerin elinde olmalıdır. Ancak yurttaş genel kuralların konmasına katılmalı ve denetleme görevini de üstlenmelidir. Mutlak anlamda yurttaş yargıya ve yönetime katılabilir. Yurttaşlar yasalar karşısında eşittir, her makama gelebilme hakları ve konuşma özgürlükleri vardır. İyi yaşam ancak şehirdeki siyasal etkinliklere katılarak gerçekleşir (Kalaycı, 2013: 54).

Bundan başka Aristoteles yönetim biçimlerini birbirinden ayırmış ve bu zaman nitel ve nicel özelliğine vurgu yapmış. Ona göre nitel olarak herkesin yararını düşünen

yönetim biçimlerini adaletli yönetimler olarak adlandırmış. O demokrasini sadece çoğunluğun iyi yönetimi olduğunu söylemiştir. Genel olarak iyi yönetimler içerisinde tek kişinin eliyle yönetilen sistemleri (Monarşi sistemleri) göstermiştir. Aristoteles devletin önemine değinerek, onu sadece hayatın temel gereksinimlerini karşılamak için değil, iyi yaşamak için var olan ve kendi kendine yeten bir topluluk olduğunu belirtir (Lyord, 2014: 212).

Aristoteles toplumda yönetimin her zaman egemen sınıfın elinde olduğunu ve yönetimler adlarını bu egemenlerden aldığı söylemiş ve daha sonra 6 yönetim biçimi olduğunu vurgulamıştır (Şenel, 1996; 171,172).

- Tek kişinin genel yararı gözettiği yönetim “Monarşi”
- Azınlığın genel yararı gözettiği yönetim “Aristokrasi”
- Çoğunluğun genel yararını gözetten yönetim “Politeia”
- Çoğunluğun çıkarını gözetten yönetim “Demokrasi”
- Azınlığın/bir grubun çıkarını gözetten yönetim “Oligarşi”
- Tekin kişisel çıkarını gözetten yönetim “Tiranlık”

Aristoteles Politika adlı eserinde demokrasiyi şu şekilde tanımlar: “Demokrasi, herhangi bir bakımdan eşit olan insanların, mutlak olarak eşit oldukları fikrine dayanır. Herkes aynı derecede özgürdür, derler, öyleyse herkes mutlak olarak eşittir” (Toprakkaya ve Özyürek Şahin, 2015: 200). Aristoteles’e göre iki çeşit eşitlik mevcuttur: sayısal eşitlik ve orantılı (derece eşitliği). Aşırı demokrasilerde sayısal eşitliğin fazla olduğunu ve bunun, yönetim olarak çok olumlu sonuçlanmayacağını da belirtmiştir.

Aristoteles demokrasinin tanımlamasını yaparak, dört çeşit demokrasi olduğunu söylemiştir. İlk olarak ılımlı demokrasi olarak tanımladığı mülkiyet esasına dayanan demokrasi veya tarımsal demokrasidir. Demokrasinin bu yönetim biçiminde ülkeyi bilgili ve erdemli insanlar yönetmelidir. Zira bu yönetim biçiminde yasalar egemendir. Yurttaşların seçilme hakkı sahip olduğu mülkiyete göre belirlenmektedir. İkinci olarak tanımladığı demokrasi türünü hayvancılıkla uğraşan toplumlara ait etmektedir. Bu demokrasi türünde yasalar her şeyin üstündedir. Herkesin seçilme hakkı vardır. Üçüncü olarak tanımladığı demokrasi türünü ılımlı demokrasiyle sapkın demokrasi arasında kalmış bir rejim olarak belirtir. Bu demokrasi türünü işçiler ve

zanaatkarlara ait etmiştir. Bu demokrasi türünde de yasalar her şeyin üstündedir. Son olarak tanımladığı demokrasi türünde diğer demokrasi türünden farklı olarak burada yasalar her şeyden üstün değil, esas halkın iradesidir. Aristoteles egemen değerın yasalar olduğunu vurgulayarak bu demokrasi türünü en büyük olumsuz demokrasi olarak nitelendirmiştir. Aristoteles sınıflandırdığı ilk iki demokrasi türünü ılımlı demokrasi olarak tanımlamış. Üçüncü ve dördüncü demokrasi türünü ise sapkınlaşmış demokrasi olarak göstermiş. Nedeni ise halkın yönetime her koşulda müdahale edebilmesi, yönetime tesir etme gücüne sahip olmasıdır (Toprakkaya ve Özyürek Şahin, 2015: 201-202).

Aslında Aristoteles demokrasiye eleştirel bakış açısından yanaşsa da Atina demokrasinin kurucusu Solon olduğunu, onun mutlak oligarşini yıkıp halkın köleleşmesine son verdiğini ve kendi dönemine kadar olan Atina'da demokrasinin tarihsel sürecini günümüze kadar aydınlatmıştır (Aristoteles, 2005: 65).

1.3. DEMOKRASİ KURAMLARI

Sadece bir demokrasi kuramından bahsetmekle demokrasiyi anlamayın yeterli olmadığını ve bunun için birçok demokrasi kuramlarını incelemek gerekir. “Genel olarak bakıldığında, Demokrasi kuramları farklı demokrasi tipleri ve bunların, gerek yapı gerekse işlevsel açıdan toplumsal grupları bir araya getirmeyi sağlama yeteneği ile siyasal sorunları çözme başarısına göre sınıflandırabilir” (Demir, 2010; 604). Bu çalışmada Azerbaycan'da demokratikleşme süreciyle “doğrudan” alakalı olan demokrasinin iki kuramı; Liberal Demokrasi Kuramı ve Sosyal Demokrasi Kuramı üzerinde daha çok durulacaktır.

1.3.1. Liberal Demokrasi

Doğrudan demokrasi diye adlandırdığımız Eski Yunan demokrasisi yukarıda söylediğimiz gibi Yunan Şehir devletlerinin tarih sahnesinden silinmesiyle demokrasi uzun süre gündemden düşmüştür. Birçok alanlarda demokratik uygulamalar benimseseler de genel olarak değerlendirirsek Roma da demokratik bir yapıya sahip değildi (Yılmaz, 2000; 62). Bu anlamda Yunan demokrasi uygulamasını günümüz modern demokrasi teorilerine ilham veren bir nitelik arz etmektedir.

Sonraki dönemlerde Avrupa'ya Hristiyanlık dinin yayılmasıyla Antik Yunan medeniyetinden tamamen kopulmuş ve sonuçta Yunan kültürü unutulmuştur.

Hristiyanlığın yayılmasından sonra döneminin Antik Yunan bilimine ihtiyaç duyulmamasının en büyük nedeni Antik Yunan'da bilim ve kültürün çok tanrılı dinle alakalı olmasıydı. Bilim ve kültür, çok tanrılı çerçevede gelişmişti. Kilise ile birlikte yeni bir dünya ve ahiret algısı gelişti. Kilise hakimiyetindeki Orta Çağda sınırlı da olsa bazı gelişmeler gözlenmiştir. Feodal dönemin yöneten-yönetilen ilişkisinde demokratik bir yan olmasa da bu dönemdeki hak mücadeleleri sonraki döneme ilham vermiştir. Ortaçağın sosyal ekonomik yapısı sanayi devrimini tetiklediği gibi düşünsel yapısı (özellikle 14-16. yüzyıl) da reform hareketlerinin getirdiği özgür düşünce ortamının oluşmasına yardımcı olmuştur (Laski, 1962; 20).

Batı Avrupa'da 15. yüzyıldan başlayarak değişim; tüm Batı toplumunun düşüncesine hakim olan ve istediği gibi onları yönlendiren Kilise'nin sorgulanır hale gelmesi, Kilise reformları, coğrafi keşifler (Amerika kıtasının ve Hindistan'a deniz yolunun keşfi), ilimdeki keşifler (pusula, kitap çap eden makinanın keşfi ve diğerleri) ve sanayi devrinin başlaması bilimin gelişmesinde çok önemli katkıları oldu. Bu dönemlerden başlayarak antik devir düşünürlerine merak arttı.

İngiltere'de sanayi devrimi sonucunda yeni bir sınıfın-burjuvazinin ortaya çıkması ve bu sınıfın, devrinin feodal toplum düzeninin hakim sınıfı aristokrasi ve onun yönetim yapısı olan monarşiye karşı mücadelesi sonucunda liberal demokrasinin ilk belirtileri ortaya çıkmağa başlamıştır. Ama tarihsel olarak liberal demokrasinin kavram ve ilkelerin belirlenmesi, 19. yüzyıla aittir. Bu dönemde halkın yönetime katılımında kadınlar ve işçiler iştirak edemezlerdi. İşçi sınıfının yönetime katılımı 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşse de, kadınların yönetime katılımı 20. Yüzyıla dayanmaktadır (Çaha ve Şahin, 2013; 74).

Liberal demokrasi anlayışının temelinde liberal dünya görüşü yer almaktadır. "Liberal" kelimesi kimin yönettiği meselesine değil bu hakimiyetin nasıl kullanıldığına ilişkindir" (Kozan, 2002; 32). Liberal demokrasiler insanın,

"temel hak ve özgürlüklerinin resmen tanınması ve gerçekleşmesi, hukuki kanunların üstünlüğü, kuvvetler ayrımı, anayasacılık, parlamentarizm, ideolojik ve siyasi çoğulculuk, çok partilik, serbest seçimler veya referandum gibi hukuki yollarla halk egemenliğinin gerçekleşmesi, sivil toplum kurumlarının, devlet organlarının faaliyeti üzerinde toplumsal denetim biçimleri ve mekanizmalarının serbest ve verimli bir şekilde işleyişini görür" (Aleskerov, 2007; 89).

Liberal demokraside halkın yönetime katılımı doğrudan değil, temsilciler vasıtasından olduğu için temsili demokrasi adı da verilir. Antik Yunan şehir devletlerindeki doğrudan demokrasi uygulamasının Liberal demokraside uygulanmayıp temsili demokrasi sisteminin uygulanmasının en büyük nedeni içinde kalabalık nüfusa sahip olan ulus devletlerin olmasıdır. Eskiden nüfus bakımından küçük olan Yunan şehir devletlerinde doğrudan demokrasi uygulaması ideal idi. Modern devirde doğrudan demokrasi uygulaması mümkün olmamasının bir nedeni de yönetim bakımından kurum ve kurulların çeşitliğindedir.

“Liberal demokrasinin iyi işleyebilmesi, faydalı ve istikrarlı olabilmesi için zemininde liberal bir toplum, milli bir devletin, hukuk devletinin, sosyal devletin, refah ve kültür seviyesi yüksek, şuurlu-sorumlu bireylerden oluşan mütecanis bir toplumun bulunması gerektiği ortaya çıkmaktadır” (Kodaman, 2011; 6).

Öte yandan kavramsal olarak liberal demokrasiyi biçimlendiren Liberalizm ve Demokrasi kavramını incelediğimizde, demokrasilerde birlikte karar alma yetkisinin halka ait olduğunu, liberalizmin ise halkın bu yetkisinin meşru olarak kullanabileceği alanın sınırlı olduğunu görebiliriz.

“Liberal demokrasi”, “Liberalizm” ve “Liberal demokratik yönetim” arasında çok ince fark olduğundan dolayı bazen bunları görmezden gelerek bunları eş anlamlı değerlendirmek doğru bir yöntem değildir. Liberal demokrasinin, liberalizm ile demokrasi düşüncesinin uzlaşması sonucunda ortaya çıkan daha geniş çerçeveyi oluşturduğunu söylemek gerekir. Liberal demokratik yönetimin ise liberal demokrasinin yönetimdeki uygulama biçimi olduğunu unutmamak gerekir.

Liberal demokratik yönetim biçiminin dört özelliği vardır; birincisi temsilci organ (yasama), ikincisi temsilci organa karşı sorumlu olan ve aynı zamanda kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı yürütme organı, üçüncüsü denge sistemi veya toplumsal ve ekonomik denetim dördüncüye siyasal denetimdir (Çetin, 2001; 234). Modern toplumlarda politika ve ekonomi ayrılmaz biçimde ilişkidirler.

A) Liberal Düşünce ile Liberal Demokrasi İlişkisi

Orta Çağ Batı Avrupa’sı, Hıristiyan Skolastizmine dayalı hiyerarşik yapıya sahip baskıcı monarşilerin hüküm sürdüğü bir ortama sahipti. Bu dönemde gücün (otoritenin) üç merkezde; kilise, imparator ve lokal güçlerin elinde toplandığını ve bu güçler içerisinde kilisenin daha ağır bastığını söyleyebiliriz.

Orta Çağ'da "İmparatorun dünyevi sahada evrensel nüfuz iddiası pratikte hiç bir zaman gerçekleşmemiş olmasına rağmen bu düşünce 14. yüzyılda ulus devletin temelini oluşturacak olan mutlak monarşilerin kuruluşuna kadar sürecektir. Papalığın uhrevi sahadaki evrensel nüfuz iddiası ise bütün Avrupa'ya yayılan muazzam kilise bürokrasisi sayesinde gerçekten çok etkili olmuş ve "modern anlamıyla, Ortaçağın gerçek devleti kilisedir", ifadesini bu durum doğrulamaktadır" (Yurdusev, 1993; 103). Böyle bir ortamda Liberalizm ve onun esas hareket verici gücü olan burjuvazinin (ticaret sınıfı) oluşması mümkün değildi. 16. yüzyılın başlangıcında ulusal kiliselerin oluşmasıyla Papa'nın evrensel otoritesi (yönetimi) sarsılmaya başladı. Coğrafi keşif döneminin başlaması, lokal güçlerin kısıtlamalarından kurtulmak için ticaret sınıfının (gelecekteki burjuvazi sınıfı) etkisini artırmıştı. Liberalizme geçiş sürecinde, yeni oluşan burjuva sınıfı, kendilerine karşı büyük sorun olan feodallere ve kiliseye karşı ulus devletlerin ilk örnekleri olan mutlak krallıklarla ittifak yapmış, daha sonra bu engelleri aştıktan sonra bütün gücü (otoriteyi) elinde toplayan bu mutlak krallıklara karşı mücadelesini devam ettirmiştir.

Bazı düşünürler liberal düşünce geleneğini 1215 Magna Carta dönemine, dayandırsa da liberalizmin temelleri 16. yüzyıl, bu alanda felsefi düşüncelerin oluşması 17. yüzyıl, liberalizmin hızla büyüme çağı ise 18. yüzyıl olarak işaretlenebilir. Liberal düşünce geleneğinin ilk önemli isimlerinden John Locke toplum içinde yaşayan insanların üç temel hakları; özgürlük, hayat ve mülkiyet hakkı olduğunu savunur. Locke insanların bu üç temel haklarını koruması için devletin gerekli olduğunu söyler. Locke'dan sonra David Hume, Jeremy Bentham, James Mill ve Stuart Mill gibi İngiliz düşünürlerin liberalizmin oluşmasında çok önemli katkıları olmuştur. Onlar içerisinde David Hume liberalizmi daha çok özgürlükçü açısından incelemişler. Jeremy Bentham, James Mill ve oğlu Stuart Mill ise daha çok faydacılık felsefesi (özel çıkar) esasında incelemelere ağırlık vermişlerdir. Liberalizmin esası İngiltere'de ortaya koyulduktan sonra Fransa, Almanya ve Amerika'ya kısa sürede yayılmaya başlamıştır. "Fransa'da başta Montesquieu (1689-1755) ve Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) olmakla, Alexis de Tocqueville (1805-1859) liberalizmin öncüllüğünü yapmıştır. Öte yandan Almanya'da Immanuel Kant ve Friedrich von Schiller, Amerika'da ise James Madison gibi düşünür ve devlet adamları liberal doktrinin doğuşunda önemli isimler olarak saymak doğru olur" (Aktan, 1995: 9).

Kelime kavramı olarak “Liberalizm, devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkilerde önceliğin bireyin hak ve özgürlüklerinde olması gerektiğini savunan iktisadi ve siyasal düşünce akımı şeklinde tarif edilir” (Bekcan, 2005; 29-30). İspanyolca kökenli olan bu sözcük İngilizceye geçmiş ve 19. yüzyılın başlangıcında siyasi terminolojiye girmiştir. İngiltere’de bu kelime ilk önce ulusal olmayan politikaları ifade etmek için kullanılıyordu. İspanyollar ise tam aksine, bu kelimeyi İngiliz politikacılarını ve İngiliz yanlı politikaları belirtmek için kullanıyorlardı. “Liberalizm, siyasal bir kavram olarak kullanılmaya başlamadan önce, eğitim bilimi ve estetikte kullanılan bir kavramdı. Liberal eğitim, insana belirli bir beceri kazandıran bir eğitim olmaktan ziyade, insanı bir bütün olarak geliştiren ve eğitim bittikten sonra, onu hangi bir mesleği yapabilir hale gelmesini hedefleyen bir eğitim anlayışı idi” (Sakman; a.g.i.s. 1997). 19. yüzyılın ortalarından başlayarak bu kelimenin kullanımı daha da yaygınlaşmış ve siyaset terminolojisine iyice yerleşerek, “laissez faire laissez passer” (bırakın yapsınlar bırakın geçsinler) ifadesinin yerini tutmuştur. Zamanla kavrama düşünce özgürlüğü, serbest ticaret, basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü gibi anlamlar eklenmiştir.

“Liberal” kelimesi, dar anlamda burjuva ideolojisi olan Liberalizm düşüncesini benimsemiş şahısları ifade eder, geniş anlamda ise totaliter rejimlere karşı olan, serbest fikirli, özgür düşünceli kişileri anlatmak için kullanılmıştır. Yönetim açısından “Liberal” kelimesinin tabirindeki anlama baktığımızda kimin yöneteceği değil, nasıl yöneteceği veya nasıl yönettiği vurgulanmaktadır.

Liberalizmin temel ilkeleri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin, Poper Liberalizmin en temel ilkeleri olarak devletin görev ve maksatlarının yurttaşların özgürlüklerini korumak olduğunu, organik toplumsal yapılanmalara değil soyut toplum ve yapılanmaya dayalı ve gönüllü işbirliğine dayalı bir toplum olmasını söylemiştir. Erdoğan ise liberalizmin ilkelerini Poper’den biraz farklı ölçüde değerlendirme yaparak, daha geniş kapsamda ele almıştır. Ona göre Liberalizmin temel ilkeleri bireysellik, serbest piyasa ekonomisi, insan hakları, sınırlı devlet ve hukuk devletidir. Bunlardan başka Sabine de Liberalizmin temel ilkeleri hakkında geniş değerlendirme yapmıştır. Sabine ’ya göre Liberalizmin üç temel ilkesi vardır. Bunlar, sınırlı devlet, serbest girişimcilik ve özgür şekilde anlaşmalara dayalı düzenlemelerdir (Çetin, 2001; 220).

“Bu ilkelerde genel ve ortak bir takım özelliklerin kabul edildiğini görmekteyiz. Fakat siyasal ve ekonomik ilkelerden bazılarının öne çıkartıldığı görülmektedir. Bütün ilkeler birbirlerine mantıki ve pratik olarak bağlıdır” (Çetin, 2001; 221). Bir bütün olarak liberalizmi kapsayan ilkeler olmasına dikkat edilerek genel bir değerlendirme yapacak olursak liberalizmin en temel ilkelerini şu şekilde özetleyebiliriz.

Bireycilik İlkesi: Liberalizmde bireycilik demek, bireyin haklarını toplumun haklarından üstün görmek ve toplumsal hayatta bireyi her şeyden üstün tutan siyaset ve toplum görüşünü ifade etmek demektir. Başka bir deyişle, Liberalizm, bireyci yaklaşımı esas alır ve bunun sonucunda siyasal, sosyal ve ekonomik yönde incelemeler yaparken temel olarak birey eylem ve davranışlarından hareket edilir (Aktan,1995: 4).

Liberal düşünörlere göre, birey en temel unsur olduğu için bireyin varlığı, kurum ve kuruluşlardan, sınıf, toplum ve halkın varlığından üstündür. Buna gerekçe olarak bireyin her türlü bütünden daha ahlaki değerlere sahip olduğunu ve bireyin haklı olarak toplumdaki, bireysel hakların ise toplumsal haklardan önce var olduğunu gösteriyorlar. Liberalizmin en büyük düşünörllerinden biri olan Immanuel Kant’a göre (1982; 45) birey kendi başına bir amaçtır, asla araç olamaz. İnsan bir nesne olmadığı için, araç olarak kullanılmaması gerekir.

“Bireycilik temel anlamda ferde fert olarak saygı göstermek, kanaat ve zevklerinin ne kadar dar olursa olsun kendi sahası içinde kendine ait bir mesele olduğunu kabul etmek, insanların ferdi kabiliyetleri ve temayülleri inkişaf ettirmelerinin kayda değer olduğuna inanmaktır” (Çetin, 2001; 222-223). Genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak, Toplumsal yaşamda, bireyden (fertten) üstün ve onu aşan herhangi bir ilke yoktur ve bu toplumsal alanda her şey bireye ve bireysel hak ve özgürlüklere indirgenmektedir.

Özgürlük İlkesi: Özgürlük, Liberalizmin en önemli ilkelerinden biridir. Liberalizmin özgürlük anlayışına negatif özgürlükte diyebiliriz. Negatif özgürlük, ferttin dış müdahale ve zorlama altında kalmaksızın istediği gibi davranabilmesi ve istediğini yapabilemesidir (Aktan, 1995; 4).Bu dış müdahale alanı ne kadar geniş ise özgürlüğün kendi alanı da o kadar geniş olacaktır. Burada özgürlükten derken, “bir şey yapmaya özgürlük” (pozitif özgürlük) değil, tam aksine “bir şeyden özgür” olması (negatif özgürlük) gerektiğini karıştırmamak gerekir (Yayla, 1992; 149).

Hayek özgürlüğün dört temel özelliğini sayar (Hayek'ten aktaran, Çetin, 2001; 224).

- Bireyin herkesin tabi olduğu kanunlara tabi olması
- Bireyin keyfi uygulamalardan masun olması
- Bireyin çalışmakta ve işini bulmakta serbest olması
- Bireyin mal ve eşya kazanmaya, mülkiyet sahibi olmaya hakkının olması

Tüm bunların gerçekleşmesi için baskı ve müdahalelerin olmaması gerekir. Bireyin kendisinin ve çevresinin diğer bir birey tarafından kontrol edilmesi bireyin kendi planlarıyla hareket etmemesine ve bireyin kendi bilgi ve becerisini kullanmamaya getirip çıkarır. Sonuçta birey, düşünen ve değerlendiren varlık olmaktan çıkar ve bireyin amaç olarak değil araç olarak kullanılmaya getirip çıkarır.

Locke'a göre (1998: 28) birey özgürlüğüne yönelebilecek en büyük tehdit devlettir. Devletin birey özgürlüğünü hiçe sayan bütün önlemlerin karşısının alınması gerektiğini ve bunun için ilk adımın devletin birey için var olduğunu ve ona hizmet ettiğini anlamak ve bu yüzden devleti sınırlamak gerektiği düşüncesini savunmaktadır. Devletin amacı bireylerin hak ve özgürlüklerini korumaktır. Bireylerin hak ve özgürlüklerini kurduğu sürede ve oranda devlet meşrudur.

Liberalizmde sosyal ve siyasal alanda özgürlük; hukuki bir sınırlandırma hariç hiçbir baskı altında kalmadan bireyin istediği gibi hareket etmesi ve istediğini yapabilmesidir. Ekonomik alanda özgürlük ise üreticilerin, satıcıların işlerini istediği gibi düzenlemeleri, alıcıların da dilediği şeyi dilediği yerden almalarıdır.

Piyasa Ekonomisi: Mises'e göre Ekonomik özgürlük demek Piyasa ekonomisi demektir. Piyasa ekonomisi aradan kaldırılrsa hak ve özgürlüklerinde ortadan kalkacağını ve buna gerekçe olarak ta özgürlüğü yaratan anayasa ve kanunlar değil piyasa ekonomisi olduğunu savunmuştur. Piyasa ekonomisinde bir rekabet vardır ve bu rekabet içinde işçi istediği gibi çalışır bilir, tüketici istediği yerden alış veriş yapabilir. Böyle bir sağlam rekabet içerisinde hiç kimse diğer şahıstan bağımlı olmaz. Böyle bir ortamda birey kendini özgür kılar (Mises'ten aktaran Çetin, 2001; 227).

“Serbest piyasa ekonomisi Liberal İktisat paradigması içinde, refahlarını artırmak isteyen iktisadi aktörlerin, bu amaçlarını gerçekleştirmek için birbirleriyle özgürce rekabet edebildikleri ve bunu yaparken de hiçbiri tarafından amaçlanmamış olsa da tüm toplumun refahının da artışına yol açtıkları bir düzen anlamına geliyor” (Katırcıoğlu, 199; 167).

Piyasa Ekonomisi birey haklarını tanıyan ve mülkiyetin bireylerce paylaşıldığı bir sistemdir. Özel mülkiyetin olmadığı bir ortamda piyasa ekonomisinden söz açmak doğru değildir. Piyasa ekonomisinde herkes kendi çıkarı namına hareket eder ve kendi çıkarları peşinden koşmaları aynı zamanda diğer insanların gereksinimlerini gidermelerine hizmet ederler. Bu anlamda her birey tek başına bir amaç, hem de diğer bireylerin gereksinimlerini gidermesine yardımcı olduğu için bir araçtır. Bu karşılıklı yarar için çalışan sistem Piyasa tarafından yönlendirilir. Piyasa ekonomisi ortak çıkarlara değil bireylerin karşılıklı tek tek çıkarlarının uzlaştırılmasına dayanır.

Doğal Düzen İlkesi: Her toplumun yazılı kanunlardan bağımsız “genel yazılmayan yasaları” vardır. Toplumlar bu yazılmayan yasalar çerçevesinde varlığını devam ettirir. Böyle bir ortama da doğal düzen deniliyor. Liberalizmin Doğal düzen ilkesi, ekonominin işleyişinde bir doğal düzenin var olduğunu ve bu doğal düzene devletin müdahale etmemesini savunmaktadır. “Doğal düzen ilkesini ilk olarak Fizyokratlar “laissez-faire, laissez-passer” (bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler) sloganı ile savunmuşlardır” (Aktan, 1995:4).

Birçok düşünür, liberalizmi siyasi bir doktrin ya da teori olarak tanımlarlar. “Örneğin, Sabine’ ye göre liberalizm, dar anlamda muhafazakârlıkla sosyalizm arasında yer alan, geniş anlamda ise komünizme ve faşizme karşı olan bir siyasi teoridir. Mises’e göre ise, “liberalizm bir politik doktrindir”. Yazar, liberalizmin bir “teori” olmadığını, praxeology (insan davranışını inceleyen disiplin) ve özellikle ekonomi ilmi tarafından insanın davranış problemlerine yönelik olarak geliştirilmiş teorilerin uygulanması olduğunu söylemektedir”. Hayek Liberalizmin donuk bir doktrin olmadığını, belli bir ilke ve kurallarının olduğunu ve bu kuralların ortadan kaldırılması halinde Liberalizmin de kendi varlığını yitireceğini söylemiştir (Yayla, a.g.i.s. 1992).

Liberalizm, tarihsel ve fikir birliği bakımından demokrasiyle çok yakın ilişki bulunmaktadır. Demokratik yönetim yapısında, bireylerin ne istediği önemli olduğu ve yönetimin bu bireylerin istediğini yerine getiren bir araçtır, liberalizm ise bireyin düşünce ve eylem özgürlüğüne ilişkin mümkün olan en geniş alanda yeterli bir güvence sağlama arayışı içerisindedir.

“Liberalizm, bireylerin başta yaşam, çalışma ve mülkiyet haklarına doğal ve eşit olarak sahip buldukları; bu hakların bireyin özel yaşam alanının kamusal otorite karşısındaki ayrı ve dokunulmaz niteliğini belirlediği; bireysel hakların çevrelediği bu

özel yaşam alanında (ekonomik ilişkiler dahil olmak üzere) “serbestlik” ilkesinin geçerli olduğu; bu serbestliğin kamusal otorite karşısında güvence altına alınabilmesinin en etkili yolunun ise, bireysel siyasal özgürlüklerle çevrelenmiş bir temsili-demokrasi olduğu ilkelerini içerir” (Köker, 1992; 189).

Meşru güç kullanarak hakimiyete gelmiş birey ve ye bireylerin kullanacakları gücün meşruluk derecesinde beklentiler bakımından liberalizm ve demokrasi arasında farklılıklar vardır. Demokrasi, yönetime geçen birey veya bireylerin demokratik yöntemlerle, yani seçimle gelmesini ister. Seçimle göreve gelmiş şahısların yönetimini meşru görür. Liberalizmde ise seçimle iktidara gelmeyi doğru bulur, fakat bunun meşruluk açısından yeterli olduğu düşüncesinde değildir. Liberallere göre halkı temsil ederek seçimle iktidara gelmiş bireyin iyi niyetli ve üstün vasıflı olmasından önce elindeki güç sınırlı ve kurallara dayalı olmalıdır. Ancak o zaman meşruluk tam kendini göstermiş olacaktır. Örneğin, faşist İtalya’ında Mussolini devri ve Almanya 1930’lu yıllarında Hitler seçimle hâkimiyete gelmiş ve kısa süre sonra demokratik ortamı aradan kaldırarak totaliter bir rejime geçmişlerdir.

Liberal düşünceli bazı yazarlar Liberalizmi demokrasiyle aynılaştırma gayreti içerisine girmişlerdir. Doğrudur liberalizmle demokrasi arasında çok derin bir ilişki vardır. Fakat bu onları aynı şeymiş gibi göstermeye ve aynı hizada tutmağa gerekçe olamaz. Liberalizmin, demokrasinin esas temel ilkesi olan eşitliği, demokrasinin ise liberalizmin temel ilkesi olan özgürlüğü duyarlılık alanı dışında tutarak aslında kendileri arasında ayrımı belirlemişlerdir. Bu konuya daha da açıklık getirecek olursak “liberalizm daha çok siyasal esaret, bireysel girişim ve devletin biçimiyle ilgilidir. Demokrasi ise özellikle refah, eşitlik ve sosyal birliğe karşı duyarlıdır” (Sartori, 1993; 417).

19. yüzyıla baktığımızda liberal düşünce, demokratik düşünceden üstün olsa da sonraki dönemde yani 20. yüzyılda demokratik düşüncenin liberal düşünceden ağır bastığını görebiliriz. Bu dönemin düşünürlerin biri olan Sartori’ye göre (1993; 420) liberalizm demokrasinin bir aracı olabilir ancak demokrasi liberalizmin bir aracı olamaz. O bu fikrine daha da açıklık getirerek özgürlük (Liberalizmin temel ilkesi) yoluyla eşitlik (demokrasinin temel ilkesi) elde etmenin mümkün olduğunu söylemiş, fakat eşitlik yoluyla özgürlüğün mümkün olamayacağı kanaatine gelmiştir. Sartori’nin bu kanaatinin günümüz toplumların yakın geçmişinden günümüze kadar olan devri kısaca inceleyecek olursak gelişmiş ülkelerin çoğunda toplumların özgürlüğünü

kazandıktan sonra eşitliğin elde edildiğini görebiliriz. Ülke olarak gelişmiş (fakat toplum olarak gelişmemiş) bazı devletler ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda eşit haklara sahip olsalar da toplum olarak özgür değildirler.

A) Kapitalizm ile Liberal Demokrasi İlişkisi

Batı toplumlarında, özellikle İngiltere ve Fransa başta olmakla 15. ve 16. yüzyıldan itibaren sermaye birikimine bağlı olarak kapitalizm ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda önce ticaret genişlemeye başlamış, ardından insan emeği piyasada alım satım konusu haline gelmiş, birey kavramı sonucunda insanları eşit gören bir dünya görüşü oluşmaya başlanılmıştır. Piyasa ekonomisine dayalı kapitalizm, demokrasinin görülmediği feodalizmin ve onu destekleyen kilisenin değer ve inançlarını yıkılmasında çok büyük rolü olmuştur. Piyasa toplumu feodal ünvanları aşan bir biçimde gelişse de bu kez de toplumun yapısı sınıfsal olarak bölümlere ayrılmıştır. Kapitalizmin geliştiği toplumlarda kapitalizmin doğası geri o toplumlar iki sınıfa; işçi sınıfına ve burjuva sınıfına bölünmüştür. Pek çok düşünür demokrasinin uzun aradan sonra yeniden tarih sahnesine çıkmasında kapitalizmin olmazsa olmazı olan burjuva sınıfının yarattığı özgürlük düşüncesinin en büyük etken olduğunu söylemektedirler.

Feodal dönemin çözülüş dönemindeki siyasi-sosyal yapıya baktığımızda iç savaşlar ve dini savaşlar nedeniyle oluşan sosyal-siyasi krizlerden dolayı toplumların bunalım içerisinde olduğunu, bu olumsuz gidişatı düzeltecek güçlü bir iktidarın olmadığını ve tüm bunların toplumlarda barış ve düzen özlemi yarattığını görebiliriz. Bu düzensizlik ve karışıklıklar, mutlak monarşilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde iç savaşların yarattığı ve yeni ortaya çıkmış sanayi devriminin oluşturduğu sosyal krizleri ortadan kaldırmak veya hafifletmek isteği demokrasi kavramı yeniden savunulmaya başlanmıştır. Ancak bu demokrasi antik devir sosyal yapısıyla değil dönemin şartlarına göre yeniden tasarlanmıştır (Aktan, 1995; 10-12).

Kapitalizmin gelişmesi sonucunda demokrasinin gelişmesini ve kurumsallaşmasını savunan Moore'a göre (1989; 337-338) güçlü burjuva sınıfı, demokrasinin gelişmesine hatta demokratik gelişim çizgilerini garantiye alınmasında önemli rol oynamaktadır. Ona göre burjuva sınıfının güçlü olduğu İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) demokratik ortam, güçlü bir işçi sınıfıyla zayıf bir burjuva sınıfının oluşturduğu işbirliğinden Rusya ve Çin'de olduğu gibi Komünizm, zayıf burjuva sınıfıyla güçlü devletin oluşturduğu işbirliği sonucunda ise faşizm ortaya çıkmaktadır.

Liberal demokrasiyle kapitalizm arasında ortak yönlere dikkat verdiğimizde, her ikisinin serbest rekabet içerisinde örgütlendiğini söyleyebiliriz. Daha da açıklık getirecek olursak kapitalizmde, bireylerin özgür iradesiyle kendi çıkarlarını düşündüklerini ve bunun sonucunda her bireyin kendi yararını maksimize eden bir ekonomik sistem ortamını yarattığını, demokraside ise toplumların siyasal tercihlerini serbest rekabet esasında veren siyasal bir sistemi oluşturduğunu ve bunlara istinaden her ikisinde serbestlik bazında bir benzerlik olduğunu vurgulamak mümkündür. (Köker, 1992: 32). Diğer bir deyişle,

“Ticaret yapmak isteyen, faaliyet alanına müdahale edilmemesini talep eden, daha da önemlisi, ekonomik bütünleşmeden yana olan burjuvazi, bu isteklerinin, egemenliğin ulusta olması gerektiğini ve bu egemenliğin devlet organları eliyle kullanılacağını savunan bir siyasal akım olan ulusçuluk düşüncesi sayesinde gerçekleşebileceğinin farkındadır. Amaç, egemenliği kraldan alarak ulusa vermektir” (Bulut, 2003; 72).

Kapitalizmin geliştiği tarihten günümüz dünyasına kadar demokrasinin yalnızca kapitalizmle var olabileceğini savunanlar olmuştur. Onların bazıları yukarıda söylediğimiz gibi tarihsel gelişimi esas alarak demokrasiyle kapitalizm arasında bir bağ kurmağa çalışmış, bazıları ise ekonomik gelişmelerle demokrasi arasında yakın bir bağ olduğu ve bu çerçevede demokrasi işleyişinin bir takım sosyal-ekonomik koşulların varlığına bağlı olduğu savını desteklemişlerdir.

Larner ilk kez Kapitalizm ve liberal demokrasinin savunduğu sosyal-ekonomik gelişmeyle demokratikleşme arasında pozitif bir ilişki olduğunu söylemiştir. Daha sonra Lipset, Larner’in bu fikirleri üzerinde araştırma yaparak bu ilişkiyi doğrulamaya çalışmıştır. O Avrupa toplumları ve İngilizce konuşan uluslarla Latin Amerika ulusları arasında demokrasi derecesine göre sistemleştirmiştir. Lipset, Seong ve Torres’in yaptığı çalışmada demokrasiyle kişi başına düşen gelire mukayese etmiş ve ikisi arasında bir bağlantı olduğunu ispat etmişler (Bulut, 2003; 75).

“Rejimleri, otoriter, yarı-demokrasi ve demokrasi olarak sınıflandıran yazarlar, kişi başına düşen gelirin 230 Amerikan doları olduğu ülkelerin % 75’inin otoriter, %25’inin ise yarı demokrasi olduğunu; kişi başına düşen gelirin 260 olduğu ülkelerin %74’ünün otoriter, %24’ünün yarı-demokrasi, %3’ünün ise demokrasi olduğunu; gelirin 580 dolar olduğu ülkelerin %37’sinin otoriter, %51’inin yarı-demokrasi, %11’inin ise demokratik olduğunu belirlemişlerdir. Araştırma kişi başına düşen gelirin 2000 doları bulduğu ülkelerde demokrasi olasılığının arttığını göstermektedir.

Buna göre, kişi başına düşen gelirin 1910 doları bulunduğu ülkelerin %12'si otoriter, %48'i yarı-demokrasi, %39'u ise demokrasidir. Araştırmada, son olarak, kişi başına düşen gelirin 10930 doları bulunduğu ülkelerin tamamının demokratik olduğu tespit edilmektedir” (Lipset/Seong/Torres'ten aktaran Bulut, 2003; 75-76).

Holden'e göre kapitalizmle liberal demokrasi arasındaki ilişki kısmen tarihi ve tesadüfidir. Fakat bunlar arasında doğal bağlantıların varlığından da bahsetmektedir. “Liberal demokrasiyle kapitalizm arasında o derecede doğal bir bağlantı vardır ki, kapitalizm liberal demokrasinin zorunlu şartıdır. Kapitalist piyasa ekonomisi, kaynak tahsisinde etkinlik sağlamak için, bireysel üretici ve tüketicilerin kararlarını maksimize etmeye dayanır” (Holden, 2007: 191).

Kapitalizmle liberal demokrasi arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığı herkes tarafından kabul edilir, fakat bu ilişkinin tarihsel olarak geçmişe baktığımızda burjuvazi ve demokrasi arasında bir bağ kurmak mümkün olsa bile, onlar arasında hiç bir zaman anlaşmazlık, gerilim yaşanmadığı söylenemez. Günümüzde kapitalist ekonomiye sahip ülkelerin hepsinin demokratik yapıya sahip olduğunu söyleyemeyiz. Özellikle doğu Asya ülkeleri, Tayvan, Hong Kong, Güney Kore; Latin Amerika ülkeleri, Şili, Arjantin; Sovyetlerin 1991 yılında dağılmasından sonra kendini kapitalist sisteme geçtiklerini beyan eden ülkeler, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan ve diğer Sovyet ülkeleri hatta Rusya da demokrasi açısından ne kadar yoksun olduğu aşikârdır.

Demokrasiyi kapitalizme veya ekonomik sisteme bağlamak sağlıklı sonuçlar vermez, çünkü o sistemin en üst kademesindeki devletlerin demokrasiyi bir tahakküm aracı olarak kullanmasına neden ola biler. Hem de bir döneme hakim olmuş ekonomik sistem, zamanla yerini başka bir sisteme bırakabilir, ancak demokrasi ideal bir yapıya sahip olduğu için her zaman kendini yenileme kapasitesine sahiptir (Bulut, 2003; 88).

Bu gün dünyamızda egemen demokrasi liberal demokrasidir. Kapitalist toplumlar demokratik olmayan ve demokratik olmak üzere iki kısma bölünmektedir. Kapitalist sistemin demokratik olan kısmı liberal demokrasidir. Demokrasinin liberalizmden daha önce ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Lakin liberalizmin modern demokrasiden nerdeyse iki yüzyıl önce ortaya çıkışı nedeniyle, demokrasinin (burada Liberal demokrasi anlaşılmalıdır) liberalizmin çizdiği sınırlar içerisinde ilerlediğini söylemek mümkündür. Bu kapsamda Liberal demokrasinin ilk ve en önemli esin

kaynağı Liberalizm olduğunu görebiliriz. Demokrasiyle liberalizmin “arasındaki beraberliğin, tarihsel bir tesadüften öte, bazı teorik temelleri içinde bulunduran bir durumu olduğundan ‘liberal demokrasi’, demokrasinin belki de mümkün olmayan yegane türüdür” (Altıkanat, a.g.i.s. 2013) .

1.3.2. Sosyal Demokrasi Kuramı

Sosyal demokrasinin oluşmasında en büyük etken sanayi devrimi ve onun ortaya çıkardığı güçlü işçi sınıfı olmuştur. Sosyal Demokrasi kavramı ilk kez 1840’lı yıllarda Fransa’da toplumsal ve siyasal reform istekleri isteyen işçi sınıfını tanımlamak için kullanılmış. Sosyal demokrasinin uygulamalı biçimde ilk izlenimlerine de Fransa anayasasında (1948) görmekteyiz. Bu anayasada “sosyal devlet” anlayışının kesin bir şekilde biçimlenmiştir (Burdeau, 1964; 99). 1848–1849 yıllarında Almanya’daki devrimde bu kelime yaygın kullanılmaya başlandı.

Kapitalizmin toplumu burjuva ve işçi sınıfına ayırması sonucunda nüfus olarak toplumun yarısından çoğunu teşkil etmelerine rağmen yetki ve söz hakkı bulunmayan işçi sınıfı, demokrasinin getirdiği eşitlik anlayışını olumlu karşılayarak onu savundular. Bu eşitliği elde ettikten sonra bir sıra sosyal talepler istediler. Bu talepler karşılanmadıkça kapitalizme ve onun lokomotifini olan Liberalizme saygı azaldı. 19. yüzyılın sonlarından başlayarak işçi sınıfı, daha da ileri giderek yönetimde yetki ve söz hakkı talep ederek Liberalizme karşı tutumlu bir tavır sergiledi. Bununla da liberalizm işçi sınıfından aldığı desteği kaybetmeye başladı. Böyle bir ortamda sosyalistler (o zaman sosyal demokratlar sosyalistlerden düşünce olarak tamamen ayrılmamışlardı) kendine güç ve destek bulmaya başlamıştır.

Sosyalizm ve demokrasi kavramları, Sosyal demokrasi için ele alınması gereken en önemli noktalardan biridir. Sosyal demokrasinin sosyalizmden ayrılarak kendine özgü bir yol çizmesinin nedeni Sosyalist veya Marksist düşünürler içerisinde Karl Mark’ın fikirlerinin yanlış yorumlanarak demokrasiye daha çok ağırlık verilmesi olmuştur. Sosyal demokrasi ve Sosyalizm arasında esas farklılıklardan biride “sosyal demokrasi aşağıdan yukarı doğru çıkar, sosyalist demokrasi (veya Sosyalizm) ise, yukarıdan aşağı doğru iner. Sosyal demokrasi her şeyden önce bir yaşam biçimidir, sosyalist demokrasi ise, her şeyden önce bir yönetme, hükümet etme biçimidir.” (Sartori, 1994: 10).

Sosyal demokrasi kelimesinin terminolojik tanımı, emekçi sınıfların ekonomik ve sosyal haklarının genişletilmesi amacıyla yönelik mücadeleyi kapsamaktadır. Sosyalist Enternasyonallerin tanımına göre ise, eşitlik, özgürlük, dayanışma ve adalet kavramları, sosyal demokrasinin temellerini oluşturur. “Diğer tanımıyla ise Sosyal Demokrasi, kapitalizmin yarattığı eşitsizlik ve adaletsizlikleri demokratik sistem içinde kabul edilebilir düzeye indirmeyi amaçlayan siyasi ideolojidir” (Taşpınar, 2010, 43)

“Sosyal demokrasi anlayışının devlete sosyal ödevler yükleyip ekonomik yaşama halk kitleleri yararına müdahale olanakları sağlaması, sınıflara arası farklılık gerginlikleri yumuşatıcı bir rol oynamış, kapitalizmi ve batı tipli bir demokrasiyi aşmaya çalışan devrimci akımlara da bir set olmuştur” (Taşpınar, 2010; 53).

Kışlalı'ya göre (1995; 93) Sosyal Demokrasi, Sosyalizmle Liberalizmin karşılıklı sentezi sonucunda ortaya çıkmıştır. İsmail Cem (2009: 43) ise Sosyal Demokrasiyi Kapitalizmle Marksizm arasında bir yol (akım) olduğunu vurgular. Görüldüğü gibi Sosyal Demokrasi'nin oluşmasında büyük rol oynayan kavramlar konusunda fikir ayrılığı vardır. Fakat bu bir gerçektir ki Sosyal Demokrasi, sola sağın karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkmış ve onların özelliklerini taşımaktadır.

Sosyal Demokrasi en güçlü dönemini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra (1945'ten sonra) yaşadı. Savaş sonrası batı toplumlarında ekonomi ve diğer sahalarda çökmüştü. Çünkü savaşın esas merkezlerinden birisi de Batı Avrupa'sıydı. Savaşın getirdiği felaketler içerisinde zayıflamışta olsa güçlü konumda olan sadece devletti. Savaşın getirdiği dağıntı ve felaketlerin izini silmek, çökmüş ekonomiyi canlandırmak, evini ve işini kaybetmiş insanların insanlara yardım edecek sadece devlet vardı. Bu fikirler günü günden çığ gibi büyüyordu. Aslında bu fikirler Sosyal demokrasinin düşünceleriyle üst üste düşüyordu. Batı toplumlarında ekonomiye ve topluma devletin müdahale edilmesi düşüncesinin herkes tarafından kabul edilmesi sonucunda refah devleti uygulamasına geçildi. Kısa sürede savaşın izlerini silmeyi başaran refah devleti uygulaması ekonomik ve sosyal sahada birçok sorunları çözmüştür. Devletin yardımları sonucu kısa zaman kesiminde büyüyen ve zenginleşen iş adamları refah devletinin kurallarına uymama tavırları göstermeye başladı. Nedeni refah devletinin koyduğu kurallar gereği gelirinin bir kısmının vergi adıyla sosyal harçlara harcanması idi. Bu zaman hızla büyüyen nüfus artımı ve işsizlik sorunları refah devletine sorunların başlangıcını koydu. Ve sonuçta refah devleti uygulaması

1970'lere girildiğinde durgunluk yaşadı. 1970'li yıllarda baş veren ekonomik kriz, (Petrol Krizi) Refah devletini ekonomik yönden şekillendiren Keynesyen ekonominin işsizlik ve krizin aynı anda yaşanmayacağı düşüncesini alt üst etti. Bu dönemden başlayarak Sosyal demokratik duruşlardan terk edilerek piyasa odaklı yeni sağ görüşler önem kazanmağa başladı (Heywood, 2012; 106).

A) Sosyalizm ile Sosyal Demokrasi ilişkisi

18. yüzyılda sanayi devrimi ile alakadar olarak yeni makinaların icadı, yeni üretim teknikleri ve fabrika üretimine geçiş sonucunda ekonomik büyüme ve refah artışı sağladı. Fakat bu büyük sosyal sorunları da beraberinde getirdi (Şenkal, 200, 101). Sosyalizm de bu toplumsal, ekonomik ve siyasal çalkantılar sonucu ortaya çıkmıştır. Fakat Sosyalizmin düşüncesinin temelini oluşturan ortak mülkiyet ve özel mülkiyete eleştiri daha eski dönemlere dayanmaktadır. Örneğin Antik devir Yunan düşünürü Platon'un "Devlet" eserinde ortak mülkiyete dayalı kolektivist yaşamı savunarak özel mülkiyetin yaratacağı tehlikelerin altını çizmiştir. Bundan başka 16. Yüzyılda yaşamış İngiliz düşünür Thomas More "Ütopya" adlı eserinde kendi ülkesinde olan sorunların temel kaynağını özel mülkiyete olduğunu ve bu sorunları aradan kaldırılması için sosyalist bir temele dair bir sistem önermiştir.

Sosyalizm, kapitalizmin düzensiz ve insanlık dışı hareketlerine karşı bir tepki olarak doğmuştur ve kapitalist düzenine bir alternatif sunma gayreti içerisinde olarak kapitalizmin esas ideolojisi liberalizmin vazgeçilmez ilkeleri olan özel mülkiyeti ve bireyciliğe karşı çıkararak refah devleti, üretim araçlarının kamusallaştırılması ve yoksulluğun ortadan kaldırılması varsayımları üzerinde durmuşlar.

Sosyalizm, siyasi bir ideoloji olarak ortaya çıkışı Aydınlanma döneminden ve Fransız ihtilali döneminden sonraki dönemde kapitalizm ve sanayi devrimi bağlamında ortaya çıkmıştır. Düşünsel olarak iki kola ayrılmış; "ütöfik sosyalizm" ve "bilimsel sosyalizm" (Baradat, 2012; 195).

"Bilimsel sosyalizmin esası Marks ve Engels tarafından atılmıştır. Daha önce Fransa'da Charles Fourier (1772-1837), Saint-Simon (1760-1825), Louis Blanc (1811-1882), Louis Auguste Blanqui (1805-1881), Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865, İngiltere'de Robert Owen (1771-1858) gibi düşünürler, sanayileşmenin ve

kapitalizmin yol açtığı sorunlar ve bunların çözüldüğü ideal bir toplumsal-iktisadi düzen arayışı bağlamında düşünceler ileri sürmüşlerdir” (Çaha ve Şahin, 2013; 165).

Marks’a göre (aktaran Çaha ve Şahin, 2013: 167) kapitalizm düzeyindeki demokrasi halkın belirli bir egemen azınlığın çıkarlarına çalışır ve halkın büyük bir bölümünü teşkil eden işçi sınıfı proletaryanın hizmetindedir. Böyle bir demokrasi burjuva demokrasidir. Burjuva yönetimini azınlığın yönetimi olduğunu ve bu yönetimlerin hiçbir zaman çoğunluk yönetimi olmadığını söyleyerek kendisinin savunduğu proletarya hareketi çoğunluğun yararını sağlayacak bir yönetim şekli olacaktı. O bu sömürgeci burjuva demokrasisine karşı proletarya demokrasi örneğini savunmuştur. Ona göre Proletarya iktidara geldiği zaman geçici olarak diktatörlük kurulacak, kapitalist sistem ortadan kalkarak sosyalist bir ekonomik sistem yaratılacak ve sınıflar ortadan kalkarak herkes eşit olacaktı.

Engels’e göre “Modern sosyalizm, içerik bakımından öncelikle bir yandan günümüz toplumunda mülk sahipleriyle mülksüzler, kapitalistlerle ücretli işçiler arasında egemen olan sınıf karşıtlıklarına, öbür yandan üretimde egemen olan anarşiye ilişkin görüşün ürünüdür. Teorik yapısı bakımından ise, ilk bakışta 18 yüzyıldaki büyük Fransız aydınlanmacılarının koyduğu esasları bir bakıma daha tutarlı ve daha geliştirilmiş gibi görülmektedir. Her ne kadar kökleri somut ekonomik gerçeklerin içinde bulunsun da her yeni kuram gibi modern sosyalizm de önce eldeki düşünsel malzemeyle bağlantı kurmak zorundaydı.” (Engels’ten aktaran Can, 2013: 11-12).

Meyer’e göre (1991: 17) Sosyalizm, mülkiyetin tüm kısıtlamalarından kendini arındıran ve eşit özgürlüğün olduğu bir toplum ister. Özgürlüğün ise toplum, siyaset ve çalışma yaşamı içinde bireylerin kendi kaderlerini belirlemesi sonucunda gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Sosyalizmin savunduğu “Proletarya diktatörlüğü” teoride toplumun büyük kısmını oluşturan proletaryanın demokratik bir şekilde aktif katılımına ve doğrudan demokrasi sisteminin kurallarına uygun tasarlanmıştır. Pratikte ise bir liderin ve bir partinin diktatörlüğü şeklini almıştır.

Yürükoğlu’na göre (1982; 5-6) Sosyalizmle Demokrasi ilişkisinin evrimi altı aşamadan geçmiştir. İlk aşamada Marks ve Engelsin de bulunduğu dönemde işçi hareketleri sonucunda en basit demokratik haklar elde edilmiştir. Bu aşamada demokrasi-sosyalizm ilişkisi normal bir ilişki içerisindeydi. İkinci aşamada Marks ve Engels döneminin sonraki dönemi ve Kapitalizmin emperyalizme dönüştüğü dönemdi.

İkinci dönemi temsil eden Lenin ve Bolşevikler Marks'ın esasını koyduğu “Bilimsel Sosyalizm” esasında “Devlet”, “Proletarya Diktatörlüğü” ve “Demokrasi” kavramını yeniden işlediler. Üçüncü aşama Lenin'in ölümünden faşizmin yükselişine kadarki dönemi kapsar. Bu aşamanın esas özelliği bir önceki aşamadan başlayan demokrasi ile sosyalizm arasındaki açıklığın daha da gelişmesiydi. Hiç kimse sosyalizmle demokrasi arasındaki bu açıklığı iyice incelememiş, hiç bir şey olmamış gibi ve” burjuva demokrasisi uydurmaz”, proletarya diktatörlüğü çok iyidir” sloganları ile sorunları görmemezlikten gelinmiştir. Dördüncü aşama faşizmin ortaya çıkışı ve İkinci Dünya savaşı dönemidir. Bu dönemde sosyalizmle demokrasi arasında ilişkilerde yeniden canlanma olmuş ve işçi sınıfının bilincinde demokrasiyle sosyalizm arasında yakınlaşma oldu. Beşinci aşama soğuk savaş dönemini kapsamaktadır. Bu dönem sosyalizm açısından çok kötü dönem olarak tarihe geçti. Bu dönemde batıdaki komünist partiler büyük güç kaybına uğradı. Altıncı aşama Sovyetlerin dağılması ondan sonraki dönemdi. Bu dönemde bilimsel teknolojik devrim sayesinde kapitalizm yeni olanaklara kavuştu. Sosyalist ülkeler kendi sorunlarıyla ilgilenirken kapitalist batı ülkeleri ekonomik gelişme gösterdi ve bu da kendisini bu ülkelerde demokrasiye olumlu yönde etkileri oldu. Bu dönemde sosyalizmle demokrasi ilişkisinde en büyük kazanım demokrasi-sosyalizm ilişkisi ilk tartışılmağa başlandı ve sorunlar ve nedenler araştırılmağa başlandı. Sonuç olarak sosyalist ülkelerde demokrasinin kapitalist ülkelerdeki demokrasilere nispeten geride kalmasını, kapitalist ülkelerde demokrasi uygulamasında genişleme olduğunu, fakat sosyalist ülkelerde demokrasi uygulamasında sosyalizmin istediği gibi genişlemenin olmamasıdır. Yani sosyalizmde uygulamada demokrasi teorideki gibi değildir. Bugün sosyalizm modern dünya ile ayak uydurmak istiyorsa kendini demokrasi penceresi çerçevesinde ele almalı ve kapitalizmin demokrasi uygulamasındaki olumsuzlukları göstermekle beraber kendi sorunlarına da bir çözüm arayışında olmalıdır.

Sosyalizmin öncelikleri üzerinde yükselen sosyal demokrasi ile liberalizmin değerleri üzerinde yükselen liberal demokrasinin temel ilkelerinin dayanakları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Sosyalizmle demokrasiyi temel değerler çerçevesinde bütünleştirebilmek zor olmaktadır. Fakat demokrasi, liberal değerlerle anlamlı bir bütün oluşturabilmektedir. Bu bakımdan bugün demokrasi denildiğinde, aslında liberal değerler üzerinde yükselen, liberal düşüncenin ilkeleriyle bütünleşen “liberal demokrasi” anlaşılmaktadır (Dursun, 2004; 171).

B) Marksizm ve Sosyal Demokrasi İlişkisi

Yukarıda belirtildiği gibi sanayi devrimi sonucunda burjuva-işçi sınıfının sınıflandırılması oluşmuştur. Bu dönemde işçi sınıfının (Proletaryanın) sayıca çoğunluk, burjuva sınıfının azınlıkta olmasına rağmen tüm yetkiler burjuva sınıfının elindeydi. Sanayi devrimi, ekonomik sorunlarla birlikte sosyal ve siyasal sorunları beraberinde getirdi. Zira 19. Yüzyılın ortalarında sanayi devriminin tamamlanması ve sanayicilerin ve şirketlerin büyük kazanç elde etmelerine rağmen işçi sınıfının sosyal yaşamında ve geliri konusunda hiçbir ilerleyiş olmamıştır. İşçi sınıfı yine de en ağır şartlarda ve koşullarda çalışmaktaydı.

Karl Marks ve Friedrich Engels'in birlikte yazdığı Komünist Manifesto'da (1848) özel mülkiyeti aradan kaldırarak sınıfsız ve devletsiz bir toplum düzeni oluşturmanın gerekli olduğunu bildirmişlerdi. Devrim yoluyla gerçekleşecek bu düzende herkes eşit olacaktı ve özel mülkiyet olmayacaktı. Marks ve Engels'in bu düşüncesi devrimci hareketlerin ilham kaynağı olmuştur.

Kısa süre içerisinde Sosyal demokrasi kavramının Avrupa'ya yayılması, Marks'ı ve Engels'i rahatsız etmeye başladı. Çünkü o zaman Kapitalizme ve Liberalizme karşı olan kesimler kendilerini sosyalist ve sosyal demokrat diye tanımlamaya başlamışlardı. "Cumhuriyetçi kesimlerin" kendilerini sosyalist ve sosyal demokrat diye adlandırmasının büyük sorunlara yol açacağını düşünen Marks ve Engels "Komünist birliği" terimini ortaya atarak bir düşünce etrafında birleşmeyi öngörmüşlerdi. Fakat bu zaman sosyal demokratlar henüz Marksistlerden tam olarak ayrılmamıştı 19. yüzyılın ortalarında Marksist düşünce etrafında siyasal hareketlenmeler daha da hız kazandı. Bu dönemde işçi hareketlerine dayanan sendikal örgütlenmeler kurulmaya başlanılmıştır. 1860'lı yıllardan ise bu sendikal örgütlenmeler partileşme sürecine geçiş yaptı. 1863 yılında Almanya'da "Genel Alman İşçi Birliği" adıyla ilk partileşme girişiminde bulunulmuştur. 1869 yılında ise Marksistlerin "Demokrat İşçi Partisi" kurulmuş. 1875 yılında yapılan kongrede (Gotha kongresi) bu iki parti birleşerek Alman Sosyal Demokrat Partisi'ni kurdular (Taşpınar, 2010: 49–50).

Sosyal demokrasi kendine has bir yol çizse de onu tamamen sosyalizmden ayırmış gibi düşünmek ve tanımlamak doğru olmaz. Çünkü sosyal demokrasinin çıkış noktası Marksizm'e dayanmaktadır. Marksizm'den kopuş nedeni ise sanayi

devrimi sonrası Marksist düşünürler proletarya Marks'ın önerdiği proletarya diktatörlüğünü savunanlar ve savunmayanlar olarak iki gruba bölündüler. Proletarya diktatörlüğünü savunmayanlar sonradan demokrasi yönde düşüncelere daha da ağırlık vererek Sosyal demokrasiyi oluşturdular. Daha da açıklık getirecek olursak Sosyal demokrasi sosyal adaleti sağlamak için gerekli olan koşulları demokratik yolla veya ortamda çözmeyi amaçlamaktadır (Şahin, 2004; 10).

İsmail Cem sosyal demokrasiyi; Marksizm ile kapitalizm arasında bir yol, işçi ile sermaye arasındaki bir ara sınıfın çözümü olarak görmemektedir (Cem, 2009: 43). “Bu nedenlerle, Sosyal demokrasi için çoğulculuk ve parlamenter demokrasi önemlidir. Sosyal Demokrasi anlayışında, klasik liberal demokrasinin, parlamenter siyasal çoğulculuk ve siyasal demokrasi kavramlarını koruyarak bunların üzerine sosyal adalet, sosyal haklar ve sosyal devlet unsurlarını ekleyerek gelişmiştir” (Encyclopaedia Britannica, 1986: 527). Marksizm ve Sosyalizmden ayıran diğer hususiyet, Sosyal demokrasinin siyasal uzantısı olan Sosyal Demokrat partinin sınıf parti niteliğini kaybederek kitle partisi özelliği taşımasıdır.

1.3.3. Çoğunlukçu Demokrasi

Demokrasinin liberalizm ve sosyalizm gibi ideolojilerin etkisi dışında nitelik ve nicelik olarak insanların karar alma süreçlerine etkisi açısından da gruplara ayırmak mümkündür. Günümüz şartları gereği doğrudan demokrasi değil temsili demokrasi uygulaması yaygındır. Temsili demokrasinin bir kolu olan çoğunlukçu demokrasinin ana kavramı, oy çokluğu ile yönetimin temsil edildiği ve bunun genel iradeyi yansıttığı düşüncesidir. Bu demokrasi kuramında çoğunluğun üstünlüğü, yanılmazlığı ve doğruluğu ön plana çıkarılmıştır. Bu nedenle çoğunluk iradesinin halkın ortak iyiliğini yansıttığını savunulmaktadır.

Çoğunlukçu demokrasi kuramının en büyük düşünürlerinden biri J.J. Rousseau'dur. Rousseau'ya göre (1994:10) egemen halktır, bu egemenlik genel iradeyi oluşturur ve bu sebepten dolayı egemenlik hiç kimseye devredilemez; iktidar başkasına geçebilir ama genel irade geçemez. Eğer geçerse bireyin tüm özgürlüğü elinden alınır. Böyle ortamın olmasıyla demokrasinin ortadan kalkmasına neden ola bilir. Rousseau, demokratik toplumlarda genel iradenin sağlanması için uygulamada çoğunluk tarafından belirlenmesi gerektiğini söylemiştir.

“Halk doğası gereği her zaman iyiyi ister; ama yine doğası gereği iyiyi her zaman göremez. Genel irade her zaman doğrudur, fakat onu yönlendiren anlayış her zaman aydın bir anlayış olmalıdır. Genel iradenin her şeyi olduğu gibi görmesini sağlamak; aradığı yolu ona göstermek; (...) gerekir” (Rousseau, 1994;25).

Modern demokraside Rousseau'nun genel iradesindeki çoğunluk anlayışından farklı yaşanmaktadır. Nitekim modern demokrasiler çoğunluğa yönetme hakkı verirken, azınlığın da çıkarlarını korumağı, herkesin güvenli bir şekilde yaşamasını güvence altına almağı, bireysel tercihlerin çoğunluk iradesine karşı korumağı öngörmektedir.

Çoğunluğun yönetme hakkının meşrulaştırılması konusunda esas dört hususun ön plana çıktığını görülür (Hakyemez, 2003; 73–74).

- Doğruyu bulma konusunda: Yani Çoğunlukçu demokrasi yanlıları doğru karar alma sürecinde çoğunluk yönetimin azınlığa göre daha şanslı ve yakın olduğu savunulmuş. Fakat bu her zaman böyle olmaya da biler. Çoğunluk yönetimin de bazen değişik unsurların etkisiyle yanılabilir.
- Mantıksal oy eşitliği: bu konuda onların esas görüşü, demokrasilerde hukuken herkes eşit oy hakkına sahip olduğuna göre, yönetimde çoğunluğu ele geçiren taraf fazla oy sahibi elde ettiğinden çoğunluğun kararlarının benimsenmesi gerektiğini ve tam aksi eğilim olursa, yani azınlığın kararlarına da saygı duyulacaksa eşitlik tezahürünün mümkün olmayacağı fikrini savunmuşlar.
- Karar alma konusunda: Toplumda herkesin kaderini etki edecek kararların alınmasında en iyi uygulama, her hangi karar etrafında en fazla insanın oyu ile desteklenen kararların desteklenmesidir.
- Yasaların çıkarılması konusunda: Yasaları çoğunluğun oyuyla çıkarıldığına göre çoğunluk yönetimi, toplumdaki tüm yurttaşlar arasında yasaların sağlayacağı ortalama faydayı da maksimum düzeye yükseltecektir.

Yukarıda sıralanan çoğunlukçu demokrasinin meşruiyeti girişimleri, istikrar kavramına dayanmaktadır. İstikrarın sağlanması için varsayımlar ortaya konmuştur. Ancak temsilde adalet ilkesi ve muhalefetin taleplerini duyurabilme noktaları geriplanda bırakılmıştır. Çoğunlukçu demokrasi anlayışında muhalefet engellenebilir veya ezilebilir. Bu durumda çoğunluğun sınırlandırılması, demokrasinin işlemesi için zorunludur. “Demokrasi, salt çoğunluğun iktidarını sağlamaktan ziyade çoğunluk ile

azınlığın uzlaşmasını sağlayan bir sistemdir. Demokrasi, azınlığın haklarını güvence altında tutan ve çoğunluğun iktidarını dizginleyen bir sistemdir” (Yavuz, 2009; 299). Günümüz demokrasilerde artık çoğunluğun yönetme hakkının yanında temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması, anayasanın üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, azınlık hakları, muhalefette olan azınlık grup ve kesimlerin iktidara gelmesi için önünün kesilmemesi ve çoğulcu demokrasi gibi hususlar önem taşımaktadır.

1.3.4. Çoğulcu Demokrasi

Çoğulcu demokrasi kuramı, literatürde genel çoğulculuk ilkesine dayanmaktadır. “ABD’de Arthur F. Bentley (1908) ve David B. Truman’ın (1951) grup çoğulculuğu teorisine göre, siyasetteki süreçler ve konular aslen örgütlü çıkarların işbirliğine, çatışmasına ve iktidarın paylaşılmasına dayanır” (TBB, 2010; 148). Çoğulcu demokrasi anlayışı, Çoğunlukçu demokrasi anlayışının sakıncalarını önleme ve ona karşı geliştirilmiş bir demokrasi kuramıdır. Diğer bir deyişle “çoğulcu veya batı demokrasisi; yönetme hakkının çoğunluğu elde eden siyasal iktidara bırakıldığı, yaş ve uyrukluk gibi belli koşullara sahip herkese oy hakkı tanındığı, genel seçim yolu ile siyasal iktidarın belirlendiği, demokrasinin bir ideoloji değil yönetim biçimi olarak esas alındığı bir demokrasi türüdür” (Tunç, 2008: 1117).

Çoğulcu demokrasi diğer demokrasi kuramları gibi zaman içerisinde gelişme göstermiştir. Bu gelişme onun temel ilkelerinin de pekişmesine neden olmuştur. Çoğulcu demokrasinin esas özelliklerinin ve onu diğer demokrasi kuramlarından farklı kılan hususiyetlerin ne olduğunu bilmek için çoğulcu demokrasinin esas temel ilkelerini incelememiz gerekir (Gözübüyük, 2003: 24–27; Giritli, 2001: 51-52).

- Siyasal Çoğulculuk: Seçim yoluyla iktidara gelme, iktidarı eleştirme, karşıt görüşlere ve tüm düşünce ve inançlara saygı duyulması bu sistemin esas temel araçlarıdır.
- Temsil: Çoğulcu demokrasi temsil esasına dayanır. Çoğulcu demokrasi, çoğunlukçu demokrasi gibi temsili demokrasinin bir kolu olduğu için halk adına kararların temsilciler aracılığıyla alınması düşüncesi egemendir.
- Seçim: Çoğulcu demokraside temsilcilerin seçim yoluyla belirlenmesi esastır. Bu seçim genel, serbest ve eşit oy sistemiyle belirlenmektedir.
- Çoğunluğun yönetme hakkı: Çoğunluğun yönetme hakkının gerçekleşmesi, siyasal partiler yoluyla olur. Siyasal partilerden biri çoğunluğu sağlayamadığı

halde diğler siyasal partilerle anlaşarak koalisyon hükümeti kurabilir. Tüm bunlar demokratik kurallar çerçevesinde hayata geçmesi esas şartlardan biridir.

- Muhalefet etme özgürlüğü: Çoğulcu demokrasini diğler demokrasi kuramlarından farklı kılan en esas özelliğı de muhalefet etme özgürlüğüdür. “Bu kapsamda çoğulcu demokraside serbest ve devamlı muhalefet esastır. Muhalefetin sesini duyurması, iktidarın sınırlandırılması ve azınlığın korunması anlamına gelmektedir ve bu gelenekler, kamuoyu ve anayasanın güvencesi altındadır” (Tunç, 2008: 1119).
- Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması: Çoğulcu demokrasi esas özelliklerinden biri de iktidarın keyfi davranışlarına karşı bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumaktır.

Yukarıdaki sıralanmaya baktığımızda çoğulcu demokrasi kuramında çoğunluğun yönetme hakkı bulunmaktadır. “Fakat azınlıkta kalan kesimin hakları da son derece önemlidir. Çoğulcu demokraside parlamentonun ve parlamentodaki çoğunluğun üstünlüğü kabul edilebilir ama sınırsız yetkilerinin olduğunu kabul etmek mümkün değildir” (Hakyemez, 2003: 89–90). Daha da açıklık getirecek olursak, çoğulcu demokrasi, çoğunluğun yönetimini benimsemiş fakat çoğunluğun mutlak hâkimiyetini reddetmiştir. Zira azınlığın siyasal haklarını korumak ve onun bir gün çoğunluk olabilme hakkının verilmesini savunan demokrasi anlayışına sahiptir. Bu açıdan liberal demokrasilerin çoğulcu demokrasi özellikleri göstermesi beklenir ve çağdaş demokrasiler bu kriterlere göre hareket ederler.

İKİNCİ BÖLÜM

1991 ÖNCESİ AZERBAYCAN'DA DEMOKRATİK DÜŞÜNCE VE YAPILANMA SÜRECİNİN İLK BELİRTİLERİ

2.1.AZERBAYCAN HAKKINDA GENEL BİLGİ

Türk-Müslüman kökenli cumhuriyetlerinden biri olan Azerbaycan'ın bu cumhuriyetlerden farklı bir özelliği bir Kafkas ülkesi olması ve bölgesinin siyasi, tarihi ve coğrafyasıyla kendine özgü farklı özellikler taşımasıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yerleştiği Kafkasya bölgesi çokuluslu, zengin kültürel yapıya sahip ve karmaşık tarihsel gelişimlerle zengin bir bölgedir. Bu sebepten dolayı Azerbaycan'daki demokrasi gelişimlerini daha iyi anlayabilmemiz için tarihsel gelişimini incelememiz gerekir.

2.1.1.Tarihsel Gelişim

“Azerbaycan” tarihsel coğrafi alan olarak Doğu Kafkasya ve İran'ın Kuzey Batı bölgesini kapsıyor. Bu bölgeye M.Ö 8-7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar aralıklı olarak Türklerin üç büyük akını olmuştur. İlk dönemlerde Kuzey Kafkasya'nın dağ yamaçlarından geçerek Azerbaycan'ın güneyine kadar gelerek orada ilk beyliklerini kurmuşlar. 1. Yüzyılda Azerbaycan'a yeni bir Türk gruplarının akını gerçekleşmiş (Aliyev, 1998; 20-83). Hazar Türklerinin 7-8. Asırda aralıklı olarak Kuzey Azerbaycan'ın Kuzey kısımlarına akınları olmuş. En son Selçuk-Oğuz Türklerinin 11. yüzyılda Azerbaycan'a akınından sonra Azerbaycan Türk yurdu olmuştur (Velihanov, 1998; 6-10). Kısa süre içerisinde Azerbaycan'ın Türk yurduna çevrilmesinin sebebi Oğuz Türklerinden önce diğer Türk gruplarının bu bölgeye akın ederek demografik yapıyı değiştirmeleri olmuştur. Selçuklu-Oğuz Türklerinin gelişinden sonra Azerbaycan tamamen Türk yurduna çevrilmiştir.

Azerbaycan ve Azeri kelimesinin oluşumunda birkaç varsayım vardır. Onlar içerisinde esas iki varsayım üzerinde durulmaktadır. Birinci varsayıma esasen güney Azerbaycan'da M.Ö.4 yüzyılda kurulmuş Atropatena devletinin başkanı Atropatın

adından götürülmesidir (İpek, 2007: 1-8). İkinci varsayım ise Azerbaycan kelimesinin Hazarların adıyla ilişkili olduğudur (Memiş ve Köstüklü, 2005: 77).

Azerbaycan'ın tarihi İpek Yolu üzerinde, verimli topraklara sahip olması ve önemli coğrafi stratejik yerde olması nedeniyle farklı devletlerin akınlarına maruz kalmıştır. M.Ö.6. yüzyılda Fars Ehemeni devletinin, M.Ö.4. yüzyılda Makedonyalı İskender'in, 7. yüzyılda Hilafetin ve Hazar Türklerinin, 13. Yüzyılda Moğolların, 16.-18. Yüzyılda Osmanlının, 18-19. Yüzyılda ise İran ve Rusların bölgeye seferleri olmuştur. Bu bölgede kurulan devletlere örnek olarak Atropatena devleti (Güney Azerbaycan ve Kuzey Azerbaycan'ın bazı eyaletleri M.Ö 4. Yüzyıldan M.S. 3. Yüzyıl), Albaniya devleti (Kuzey Azerbaycan M.Ö.4.yüzyıl-.M.S.7. Yüzyıla kadar), Selçuklu devleti (11-12. Yüzyıl), Azerbaycan Atabeyler devleti (12-13. Yüzyıl), Karakoyunlular devleti (1410-1478), Akkoyunlular devleti (1478-1501), Azerbaycan Sefevi devleti (1501-1590), Azerbaycan Hanlıklarını (18. Yüzyılın 40'yıllarınan-19.yüzyılın 20'li yıllarına kadar), Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti (1918-1920) ve Azerbaycan Cumhuriyeti (1991 yılından günümüze kadar) sayılabilir.

Ülkenin toprakları, tarihsel süreç içerisinde kendi sınırlarını koruyup saklasa da 19. Yüzyıldan başlayarak önemli miktarda azalma göstermiştir. Azerbaycan siyasi yapı olarak 18. asın 40'lı yıllarında küçük hanlıklara bölünmüştü. Bu hanlıklar Azerbaycan'ı birleştirmek için mücadeleye girişmişti. Fakat her hanlık Azerbaycan'ı kendi hanlığı etrafında birleştirmek istemeleri bu konuda biç bir taviz vermemeleri bu hanlıkları zayıflatmıştır. Azerbaycan'da iç savaşın devam etmesini fırsat bilen İran ve Çarlık Rusyası 18.yüzyılın ortalarından başlayarak Azerbaycan'a karşı işgalci girişimlerinde bulunmuştur. Azerbaycan'ı tamamen işgal etmeyi hedeflemiş İran ve Rusya, en sonda Azerbaycan toprakları uğrunda birbirine savaş ilan etmişlerdir (Efendiyev, 1999: 5-27). Aralıklı olarak 20 yıldan fazla devam eden savaş sonrası Azerbaycan'a tek hakim olmayacağını görenek ülkeyi iki kısma bölecek Türkmençay Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma sonucu Aras nehir sınır olmak şartıyla ülkenin güneyi İran (şimdiki Güney Azerbaycan) kuzeyi ise Çarlık Rusya'sı (şimdiki Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan Cumhuriyeti, Gürcistan'daki Borçalı eli ve Rusya Federasyonundaki Derbent kenti) sınırları içerisinde kalmıştır (İsmayılov, 2001: 31-36).

İran'ın sınırları içerisinde olan Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bu bölgenin yüzölçümü yaklaşık olarak 113.000 km²'dir (Gömeç, 2006; 20). Orada yaşayan Azerbaycan Türklerinin nüfuzu ise yaklaşık 30 milyondan fazladır. Güney Azerbaycan Türkleri İran rejimine karşı üç defa, 1909-1911 yıllarında, 1920-1921 yıllarında ve 1945 -1946 yıllarında bağımsızlığını kazansa da bu rejim Güney Azerbaycan'ı yeniden işgal etmeyi başarmıştır.

Aras nehrinin kuzeyinde kalan bölge ise Kuzey Azerbaycan olarak adlandırılmaktadır. Çarlık Rusya'sının Birinci Dünya Savaşında mağlup olması ve iç kargaşanı fırsat bulan bularak Azerbaycan Türkleri 1918 yılında bağımsız Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyetini kurdular. Bu Cumhuriyet iki yıllık kısa dönemde bağımsızlığını koruyup saklaya bilmiştir. Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyetinin yüzölçümü 114.000 km² olmuştur. Fakat tarihsel süreç içerisinde kuzeydeki kısımda da bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Azerbaycan'ın Sovyet Rusya'sı tarafından işgalinden sonra Ruslar tarafından Dilican, Gökçe Gölü bölgesi ve Zengezur-Kafan mıntikasının Ermenilere verilmesinin ve bu şekilde Nahcivan ile Azerbaycan arasında toprağa dayalı bağlantının kesilmesinin yanı sıra bazı yerlerin de komşu ülkelerin sınırları içerisinde bırakılması neticesinde toplam toprak kaybı 28.000 km² bulmuştur (Demirelli, 2012; 41). Şimdiki Azerbaycan Cumhuriyetinin yüzölçümü 86,6 bin km²'dir. Bununda %20'sini Ermenistan işgal etmiştir. Pek çok Azerbaycanlı açısından kaybedilmiş toprakları yeniden kazanmak ve Büyük Azerbaycan idealini yeniden kurmak isteği hala canlıdır.

2.2.AZERBAYCAN DEMOKRATİK HALK CUMHURİYETİNİN KURULMASI

1904-1905 Rus-Japon savaşından Rusların mağlup olması Çarlık Rusya'sını çok etkiledi. Bu dönemden başlayarak Orta Asya ülkeleri ve Kafkaslarda tezahür eden fikir akımları neticesinde oluşan bağımsızlık düşüncesi oldukça belirginleşmiş durumda. Birinci Dünya savaşında Rusların art-arda yenilmesi en son savaştan ayrılması Çar Rusya'sını dağılmak tehlikesiyle üz üze bırakmıştır. Azerbaycanlıların (Azerbaycan Türkü) bağımsızlıklarını ilan ederek Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyetini kurlmaları böyle bir döneme rastlamaktadır. Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmeden önce Gürcü ve Ermenilerle birlikte hareket etmiştir. Bu birliktelik Çar

Rusya'sı zamanında Rusya Devlet Duma'sının (Şimdiki Parlamento) Kafkasya milletvekillerini (Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü milletvekilleri) içerisinde barındıran "Hususi maverayı Kafkasya Komitesi" tarafından gerçekleştirilmiştir. (Gömeç, 2006; 38). Bolşeviklerin Rusya'da Ekim 1917 devrimi sonrasında 28 Kasım 1917 tarihinde Kafkasya mebusları, "maverayı Kafkasya Komiserliği" adı altında Güney Kafkasya milletlerini içeren (Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlıları) bir tür federatif devlet kurarak tamamen Rus himayesinden çıkmışlardır (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1978, s. 38).

10 Şubat 1918 yılında bu Komiserliğin adı değişerek Güney Kafkasya'da Gürcüler, Ermeniler ve Azerbaycanlılar "Trans Kafkasya Seymi" adlandırıldı. Ancak Gürcü ve Ermenilerin Osmanlıya savaş açması ve Azerbaycanlıların savaşa katılmaması durumu gerdi, sonuçta bu ve diğer olumsuz hadiseler üç milletin bir çatı altında birleşmesini mümkün olmadığını gösterdi. 26 Mayıs 1918 yılında Gürcüler ilk olarak bağımsızlığını ilan ederek Seym'den ayrıldılar. Seymin dağılmasından sonra Azerbaycan aydınları başta Mehmet Emin Resulzade tarafından kurulan "Milli Konsey" (Milli Şura) Gürcistan'ın Başkenti Tiflis'te 28 Mayıs 1918 yılında geçirilen kurultayında "Milli Misak" olarak adlandırılan "Bağımsızlık Beyannamesi" okundu. (Baykara, 1975: 259). Bu "Bağımsızlık Beyannamesi" 6 maddeden ibarettir (Hasanov, 2009: 178):

- Azerbaycan bağımsız devlettir. Güney Kafkas'ın Güney ve Doğu kısmında yerleşmektedir. Hakimiyet Azerbaycan halkına mahsustur.
- Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin siyasi kuruluş düzeyi Halk Cumhuriyetidir.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Uluslararası birliğin bütün üyeleriyle, özellikle sınır ülkeleriyle dostluk girişiminde bulunacak.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kendi sınırları içerisinde milliyetinden, dininden, sosyal durumundan ve cinsiyetinden aslı olmayarak bütün Vatandaşlarına vatandaşlık ve siyasal haklar verir.
- Azerbaycan Halk cumhuriyeti kendi arazisinde yaşayan bütün halkların serbest yaşamasına izin verecek

- Parlamento açılana kadar Azerbaycan'da yürütme organı halkın seçim yoluyla seçtiği “Milli Konsey” ve Milli Konsey karşısında sorumlu Geçici Hükümettir.

Bu şekilde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Aynı zamanda bu devlet, Türkiye'den de önce Türk-Müslüman dünyasında ilk demokratik talepleri esas alan, bağımsız ve demokratik parlamenter sistemle yönetilen ilk Türk cumhuriyeti olarak tarihe geçmiştir (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1978, s. 40; Ülkü, 2000, s. 44).

Devletin yönetim biçimi “Başbakanlık sistemi” idi. İlk başbakan Feteli Han Hoyiski oldu. Onun kurduğu ilk hükümet koalisyon hükümet idi. Feteli Han Hoyiski'nin başkanlığı altında yaklaşık bir ay görev yapmış kabinedeki bakanların 6'sı müsavat, 1'er tanesi Müslüman Sosyalist blok, Tarafsız Demokrat partisi ve Himmet partisine verilmiştir. Bu hükümetin ve Milli Şuranın (Milli Konsey) Tiflis'teki 18 günlük faaliyetinden sonra Azerbaycan'a gelişi bazı gruplar tarafından çokta iyi karşılanmadı. radikal İslamcı grupların Nuru Paşa'yı da yanlarına çekmesi sonucunda tarihte “İyun Böhranı” (Haziran Krizi) adlandırılan bir gerilme oldu. Hükümet ve Milli Konsey üyeleri ortam daha da gerilmemesi için anlaşmaya gittiler. Sonuçta Hükümet istifa etti ve yeni Hükümet kuruldu. Yeni kabineye 6 yeni bakanlık ilave olundu ve bakanlık sayısı 12'ye çıkartıldı. Başbakan tekrar Feteli Han Hoyiski seçildi. Nuru Paşa Milli Konsey'in de istifasını istemesi çok büyük itirazla karşılandı. Güçlü direnişten sonra Azerbaycan'ın geleceği uğruna geçici olarak Milli Şura, ilk tarihi görevini yerine yetirdikten sonra faaliyetine son verdi. Milli Şura 5 aylık aradan sonra yeniden görevine devam etmek için faaliyete başladı. Bu seferki fonksiyonu Azerbaycan Parlamentosu'nu kurmaktı. 16 Kasım 1918 yılında Milli Şura “Azerbaycan Parlamentosunun Kurulması Hakkında” kararı kabul etti. Parlamento kurulanda Milli Şura Gönüllü olarak istifa vermeli idi. Bu böylede oldu, 7 Aralık 1918 yılında Parlamento resmen görevine başladı ve Milli Şura ve Hükümet istifa etti.

İkinci hükümet döneminde devlet kuruculuğunda bir sıra işler görüldü. Bunlar içerisinde en esası 9 Kasım 1918 yılında çıkarılmış kararla “Üç renkli bayrak” milli simgeye çevrilmesi hakkında ve 20 Kasım 1918 yılında “Azerbaycan Vatandaşlığı hakkında” kararın çıkarılması oldu (Alimamadov, 2012: 176).

Devletin attığı en önemli adımlardan biri de eğitim sisteminin halkın kendi dilinde ve devletin devletçilik hedeflerine uygun şekilde yeniden tasarlanması olmuştur. Bunu esas alarak devlet eğitim kurul ve kurumlarının millileşmesi hakkında 28 Temmuz 1918 yılında karar verdi. Bu karara esasen okullarda eğitim Azerbaycan Türkçesinde aparılmaya başlandı. Aynı zamanda Devlet dili “Azerbaycan Türkçesi” oldu (İsmayılov, 2001: 393).

Parlamentonun açılışında M. E. Resulzade, Müsavat Partisi'nin yeni programını okumuş ve Müsavat'ın artık “Türk birliği” yerine “Azerbaycan ulus devleti” düşüncesinin benimsediğini söylemiştir. Parlamentoda 120 Üye vardı. Bunlardan 80'i Azerbaycan Türklerine, 21'i Ermenilere, 10'u Ruslara verilirken, Gürcü, Yahudi, Alman ve Polonyalılara ise bir yer verilmiştir. Geri kalan 5 yerden 3'ü Bakü İşçi Sendikasına, 2'i ise Bakü Petrol Sanayicileri Konseyine verilmiştir (Hasanov, 2012: 333-334). Bu durum Azerbaycan demokrasinin bu coğrafyada yaşayan farklı grupların taleplerini yansıtabilmek için çoğulculuk ilkesine dayandığını göstermektedir. Ayrıca 21 Temmuz 1919 yılında seçim kanunu hazırlanmış ve bu kanuna esasen kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Bununla da Azerbaycan kadınlara oy hakkı veren ilk Türk-Müslüman devleti olmuştur.

2.3. SSCB DÖNEMİ VE GORBAÇOV ETKİSİ

Çarlık Rusya'sının dağılıp Sovyetlerin kurulmasından hemen sonra Rusya'nın bağımsızlığını kazanan devletlere karşı baskıcı tavırları artmıştır. Azerbaycan'ı Denikin'e (Çar döneminin ordu komutanlarından biri) karşı birlikte savaşmak bahanesiyle Azerbaycan'ı hem zayıflatmak hem de iç siyasetine katarak kolay bir şekilde işgal etmeyi düşünerek Azerbaycan'a notalar gönderiyordu. Fakat bunun amacının ne olduğunu iyice anlayan Azerbaycan yönetimi bu oyuna gelmedi. Feteli Han Hoyiski Rus Dış İşleri bakanı Çiçerin'e gönderdiği cevap mektubunda Denikin meselesinin Rusya'nın iç işleri olduğundan ve Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak Rusya'nın iç işlerine karışmasının doğru bulunmadığını söyleyerek bu konuda Azerbaycan'ın kararını kesin olarak bildirmiştir. Ancak Sovyet Rusya'nın desteğiyle 11 Şubat 1920 yılında Azerbaycan'da devrimci Komünist Partisi kuruldu (Lenin, 1970: 164).

Rusların Kuzey Kafkaslarda büyük askeri güç toplayarak Güney Kafkas ülkelerini işgal etmek planları Avrupa ülkelerinin, özellikle İngiltere'nin Kafkaslar ve Orta doğudaki hedeflerine karşıydı. Fakat İngiltere bu ülkelere yardım etmek yerine Rusya ile ticari ilişkilerin kurulmasına önem verdi. Alimerdan Bey Topçubaşov'un başkanlığında Antanta devlet başkanlarıyla görüşmede Azerbaycan'a Rusya'nın olası işgaline karşı silah yardımı gönderilmesini istedi. Fakat Antanta başkanlarının Güney Kafkasya ülkelerine silah yardımı gösterilmesi planını değerlendirdikten sonra bu ülkelere yeterince silah yardımı verecek güçleri olmadığını bildirdiler. Türkiye'nin de bu konuda Azerbaycan'ın yanında olmaması tüm diplomatik yolların kapandığını gösteriyordu. Mustafa Kemal Atatürk de o dönem yeni kurulan Türkiye Devletine desteğini açıklayan SSCB'yle kısa süreli bir müttefiklik ilişkisi içinde olduğundan, Rusya'nın Azerbaycan'a müdahalesine destek vermiştir. Özellikle Atatürk'ün Stalin'e bu konuda yazdığı mektup önemlidir. yazdığı mektup, bağımsız Azerbaycan için sonun başlangıcı oldu (İsmayılov, 2001: 422).

Batı Avrupa ülkelerinin ve Türkiye'nin Azerbaycan'ı savunmamasıyla beraber, Sovyet Rusya'nın bölgeyi işgal etmek için beklediği fırsatı yakalamış oldu. 27 Nisan 1920 yılında Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti, Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiştir. Kızıl Ordu Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra Azerbaycan devletini ve hükümetini ortadan kaldırdı ve yerine Sovyet idaresi tesis etti (Gömeç, 2006; 44). Azerbaycan'ın yönetimi İhtilal Komitesine ve halk Komiserleri Sovyet'ine verildi (Hacıyeva, 1997: 85). Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) dışındaki tüm siyasi partileri kapatılmış ve tek parti sistemine geçilmişti.

30 Ekim 1922 tarihinde SSCB kuruldu. Azerbaycan ilk önce "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adı altında bu birliğe katılmıştır. 1 Aralık 1922 yılında Zakafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri (ZSFSC) Adlı federatif devletin oluşturulmasından sonra bu federasyonun çatısı altında SSCB'ye üye olmuştur (Saray, 1996: 92). 1936 yılında Stalin'in kararıyla ZSFSC adlı federasyonun statüsünü kaldırarak bu federasyona üyesi olmuş Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan SSCB'ne katılmışlar (Cafersoy, 2000, 9).

"SSCB döneminde de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü üzerinde çeşitli oyunlar oynanmaya devam edilmiştir. Bu süreçte Azerbaycan arazisi, hem Ruslar hem de Ermenilerce sürekli saldırıya uğramıştır. Mesela Aralık 1920'de SSCB ve Azerbaycan

makamlarınca da kabul edilen görüşmeler neticesinde, Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinin Ermenistan'a verilmesi onaylanmıştır. Azerbaycan'da meydana gelen gelişmeler üzerine Nahçıvan olmasa da Azerbaycan'ın Zengezur ve Sisyan arazilerini kapsayan bölge Ermenistan'a verilmiştir" (Güler, 2015; 39).

ZSFSC adlı federasyonun statüsünün iptalinden sonra Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulduktan sonra Azerbaycan'ın yüzölçümü küçülerek 86.6 bin km kare olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilindiği gibi dünya iki ideolojiye bölündü. Bunlardan birincisi Batı Avrupa ve Amerika'nın önderliğinde Kapitalizmi kendinde benimsemiş Liberalizm, ikincisi ise Rusya önderliğinde Sosyalizm'dir. Tarihte bu ikisinin karşılaşmasına Soğuk Savaş denmektedir. Bunun nedeni her iki tarafın birbirlerine karşı silahlanmaya gitmesi ancak doğrudan savaşmamasıdır. Güçlü silahlanma sonucu SSCB ekonomisinin çökmesi ve Afganistan'da savaşı kaybetmesi ilk açıklarını 1980'lerin başında verdi. Bu dönemde Sovyet Rusya hem içten hem de dıştan sarsıntı geçirmeye başladı.

SSCB'de Gorbaçov 1985 yılında iktidara geldiğinde hem siyasal yönde hem de ekonomik yönde bir dizi reforma gitti. Ancak bu reformlar ülkeyi içine düştüğü bu krizden çıkarmadı, tam aksine dağılma süreci hızlandı. Gorbaçov'un siyasal yönde attığı ilk tedbir Komünist Parti'nin gücünü azaltmak oldu. Yaptığı açıklamasında siyasal hayatta reformların, toplum hayatında ise "geniş demokrasi" uygulamasının ve devlet ve kamu kuruluşlarının eleştirilere açık olmasının gerektiğini belirtiyordu. Fakat ülkenin siyasal yapısının "Tek Parti" önderliğinde kurumsallaşması ve bu yapının uzun vadeli değil de kısa vadede siyasal sistemin yapısını değiştirerek Komünist Partisi'nin hegemonyasından kurtulmaya çalışma isteği, ülkenin kısa dönem içerisinde siyasal krize yol açmasına neden oldu (Armaoğlu, 2005: 914).

Gorbaçov siyasi yapıda oluşu gibi ekonomideki çöküşü önlemek için bir sıra tedbirlere el atarak ekonomiye dinamizm getirmek istiyordu. Onun ön gördüğü ekonomik sistem: Glasnost (şeffaflık) ve Perestroyka (yeniden kurma veya yeniden inşa) uygulamaya konuldu (Armaoğlu, 2005: 914). Fakat bu uygulama ülkenin her yerinde aynı hassaslıkla hayata geçirilmedi. Uygulamada gerçek anlamda glasnost ve perestroyka tatbik edilse de ve Türk-Müslüman Cumhuriyetlerine sadece kağıt üzerinde kaldı (Andican, 1996, 34). Siyasal yapıda olduğu gibi ekonomik yapıda da

dışarı kapalı olan bir yapısı değerlendirilmeden uzun vadede değil de kısa vadede reformlar yaparak sonuç elde etmek isteği ülkeyi daha da çıkılmaz duruma düşürdü.

Bu yeni sistemin getirdiği diğer olumsuzluk ise glasnostun getirdiği özgürlükler sonucu SSCB'ni oluşturan Cumhuriyetlerde milliyetçi düşüncenin güçlenmesi oldu ve sonuçta bağımsızlık taleplerinin yükseldiği bir dönem başladı.

Glasnost ve Perestroyka uygulanırken ülke “sosyalist değerler” açısından biçimlendirilmemişti. Bu da sonuçta ideolojik boşluğa neden olmuştur. Bu bir anlamda SSCB'nin temellerinin sorgulanma sürecini de başlatmış oldu. Bunun etkileri, SSCB'den ona bağlı bulunan demir perde ülkelerine kadar yayıldı. Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinde SSCB karşıtı kimi kıpırdanmalar görüldü ve bunu Azerbaycan'daki hareketler izledi (Brezinski, 1994, 12).

2.4. İKİNCİ BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ AZERBAYCAN'DA SİYASİ GERİLİM

Çarlık Rusya'sı döneminde (1828-1918), Birinci Cumhuriyet döneminde (1918-1920) ve SSCB döneminde (1920-1991) Azerbaycan'ın geçmişine bakıldığında, Cumhuriyet dönemini çıkarmak şartıyla demokrasiden güçlü bir şekilde bahsetmek mümkün değildir. Aslında Birinci Cumhuriyet döneminde de demokrasi konusunda birçok sıkıntılar çekilmiştir. Bunların en başında devlet yönetiminde demokrasiyi uygulamak konusunda olumlu bir bakış olmasına karşın halkın demokrasi talebinin olmamasıdır. Bağımsızlıktan önce Çarlık Rusya'sı döneminde Azerbaycan'ın Feodalizm döneminde olması ve sömürgeci siyasetin uygulanması sonucunda Azerbaycan Türklerinin yönetime alınmaması ve halkın üzerinde sıkı baskı gücü, demokrasinin düşüncesinin oluşmasına izin vermedi. Yukarıda belirtildiği gibi demokrasi ancak özgür düşünceye sahip birey, grup veya halk arasında oluşup gelişebilir. 1918-1920 arası bağımsızlık döneminde demokrasinin temellerinden biri sayılan özgür düşünce ve genel olarak söylersek birey özgürlüğü oluşmaya başlamasına rağmen demokrasi konusunda sıkıntı yaşanmıştır. Bu dönemde demokrasi için kurumsal olarak önemli adımların atılmasına karşın bir halkın düşüncesinde demokrasinin kısa sürede oluşmadığı söylenebilir.

Bağımsızlıktan önce Sovyetler döneminde sosyalist ideoloji doğrultusunda yerleşen kavramların karşısında, “Bağımsızlık”, “Milliyetçilik”, “Liberal Ekonomi ve Demokrasi” kavramları siyasi tartışmaların ana gündemi olmuştur. Azerbaycanlıların

“siyasi millet” olarak ortaya çıkmalarının bu tartışmalarla hızlanacağı düşünülse de bu hemen gerçekleşmemiş ve etnik millete doğru yönelme psikolojisi güçlenmiştir. Bunun sebebi ise Azerbaycan milliyetçiliğinin romantik milliyetçilik aşamasından, gerçek milliyetçilik aşamasına geçememesinden kaynaklanmıştır (Tağıyev, 2004: 74).

1980’lerin henüz öncesinde Azerbaycan’da Sovyet rejimine karşı çıkmaya başlandı. İlk olarak Varlık, Yurt Birliği, Genç Bilimciler Kulübü, Çenlibel olmak üzere dört grup Azerbaycan Türklerinin milli çıkarlarını korumak amacıyla kurulan sivil toplum örgütü olarak ortaya çıkmışlardır. Daha sonra Sovyet Rusya’sında ilk muhalif partilerden biri olan Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) 16 Haziran 1989 yılında Ebülfez Elçibey önderliğinde Alimler Cemiyeti’nin girişimleriyle Bakü’de (Bakı) kurulmuştur. AHC ’in üyeleri sırasına bakıldığında orada Sosyalistleri, Sosyal Demokratları, Milletçileri ve Radikal milletçileri görebiliriz. Fakat esas hareketlendirici kısmı milletçilerdi. Bu farklı düşünceye sahip insanların bir çatı altında birleşmesinin esas sebebi, bağımsızlık isteği ve ortak düşman olarak görülen Ermeniler ve Ruslardır. Ermenistan ve Rusya karşıtı cephenin kendini gösterdiği iki büyük gerginlik olan Dağlık Karabağ ve 20 Yanvar olayları aşağıda aktarılmıştır.

2.4.1. Dağlık Karabağ Sorunu

Gorbaçov’un iktidara geçmesiyle uygulamaya konan Glasnost politikasının sağladığı ortamdan Ermeni aydınlar yararlanmaya başladılar. Bununla da Sovyetler Birliğinde esen Glasnost rüzgarının ilk sancısı Azerbaycan’da görüldü. Ermenilerin Azerbaycan’a karşı ilk toprak talepleri Ağustos 1987 yılından itibaren resmi olarak başlamıştı. “İlk olarak Helsinki Antlaşmasının Uygulamasını Gözetleme Ermenistan Komitesi üyesi Robert Nazaryan öncülüğünde ve Ermenilerin Karabağ ve Nahçıvan üzerindeki isteklerini gösteren 75 bin imzalı bir dilekçe, İdeolojik sorunlarla ilgili politik büro üyesi Mikhael Serguevlich’e gönderilmiştir” (Karataş, 2009; 215). Daha sonra aynı yılda Gorbaçov’un danışmanı olan Abel Aganbekyan’ın Karabağ ile Ermenistan’ın birleşirse büyük memnunluk duyacağını ve bu konuda bir önerisi olduğunu söylemesi artık sorunun bölgesel düzeyden çıkarak ülke düzeyinde bir soruna yol açmasının başlangıcı olmuştur. Aganbekyan’ın siyasi destesini alan Ermeni aydınları Erivan’da mitinglere başladılar. Diğer taraftan da Karabağ’ın Ermenistan’la birleştirilmesi için Karabağ Ermenileri “Karabağ Komitesi” adlı birlik yarattılar. Bu birliğe Ermenistan Komünist Partisi ve Ermeni milletçilerinden olan Taşnak Partisi de

katıldı (Şihaliyev, 2002; 150). Aynı zamanda kısa süre içerisinde Ermeni milliyetçilerini silahlandırarak yaklaşan Karabağ savaşına hazırlıklara başlandı.

İşin ilginç tarafı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (ASSC) bir parçası olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (DKÖB) işgalden önce ASSC sınırları içerisinde olmasına rağmen ve Ermenilerin bölge nüfuzunun yüzde 30'unu bile oluşturmamalarına rağmen Dağlık Karabağ Özerk Yönetimi'nde (DKÖY) toplam 140 üyeliğin 110'nu Ermeni kökenli idi. Moskova'nın desteğini alan Ermeniler DKÖY'de oylama yaparak 140 üyeden 110'nun evet oyu ile DKÖB'nin Ermenistan Sovyet'ine katılması kararı aldı. Bu ise Azerbaycan'da itirazlara sebep oldu. ASSC'den bu olaylara hiç beklemediği şekilde tepki alan SSCB KPMK 21 Şubat 1988 yılı toplantısında Azerbaycan'ın lehine karar çıkararak Ermenilerin bu isteğinin gerçekleştirilemeyeceği kararını aldı (Aslanlı, 2001; 400).

Bu olaylardan sonra bölgede gerginlik artarak devam etti. 12 Temmuz 1988 yılında Karabağ Ermenileri tek taraflı ve özerk bölge olarak kendilerini resmen Ermenistan Sovyet'ine bağlandığını ilan etti (Armaoğlu, 2005: 153). Ardından Levon Ter-Petrosyanın başkanlığında "Ermeni Milli hareketi" adlı silahlı örgüt kuruldu (Armaoğlu, 2005: 153). Bu süreçte Ermenistan'da gerçekleşen deprem sonrası depremlere yardım adıyla diğer ülkelerden silah gönderilmesi iddiaları ortaya atıldı (Ruşendil ve Kelipur, 2002: 153).

Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların Ermenistan arazisinden kovulması, Karabağ'da yaşayan Ermenilerin ayrılıkçı tavırları ile birlikte Azerbaycan halkının büyük kardeş olarak düşündüğü Rusların Ermenilerle birlikte hareket etmeleri halkı sokaklara döktü. En büyük mitingler başkent Bakı'da gerçekleşti. 17 Kasım 1988 yılında Bakı'nın Azatlık Meydanında geçirilen miting Azerbaycan'ın siyasi hayatında çok derin iz bıraktı. Bu mitingde ilk defa olarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Bayrağı dalgalandı. Bu mitingin önemi ilk defa olarak halkın tüm kesiminin katılımıyla bağımsızlığın istenmesi idi. Eskiden bazı Azerbaycan partileri Sovyet Rusya'sının himayesinde özerkliği yeterli görseler de bu gelişmelerin sonrasında Rusların Ermenilerin yanında durması halkın tüm kesiminin tepkisine yol açtı. Bu miting 1992 yılından beri "Milli Diriliş Günü" adıyla bayram olarak her yıl kutlanmaktadır.

Bu olayların devam edeceğinden çekinen Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i 28 Kasım 1989 yılında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu yeniden onayladı. Moskova'nın önce Ermenilerin yanında yer alıp sonra Azerbaycan'ın lehine karar vermesinin arkasında iki ülke arasındaki gerginlikten yararlanma isteği bulunmaktadır. Devam den süreçte 1988 yılının Ocak'ında Azerbaycanlıların Ermenistan'ın Gafan ve Mehri Rayonlarında (illerinde) eskiden beri toplu şekilde yaşadıkları eski yurtlarından kovulmaya başlandı. Dünya medyasının konuyu yansıttığı şekli, Azerbaycanlıları kötü göstermek şeklindeydi. Yaşanan gerginlikler sonucu 28 Şubat 1988'te Azerbaycan'ın Sumgayıt şehrinde Paşa lakaplı Girigoryan adlı Ermeni, şehirde yaşayan 32 kişiyi (6'sı Azerbaycanlı, 26'sı Ermeni) öldürdü. Son olarak 1991 yılının Ağustos ayında Ermenistan arazisinden son Türk köyü (Azerbaycanlı köyü) boşaltıldı (Alimammadov, 2012: 208). Son Azerbaycan köyünün boşaltılması sonucunda Batı Azerbaycan topraklarında yüzyıllardır yaşadıkları vatanlarını terk edenlerin sayısı 200 bini geçiyordu (Saray, 2003: 155).

Birleşmiş Milletler Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesini sessiz kalmayarak işgal edilen toprakların geri verilmesi için Güvenlik Konseyi'nde 4 karar (822, 853, 874 ve 884 sayılı) kabul etmiştir (Recebli, 2004: 28).

Dağlık Karabağ konusunda yaşanan gelişmeler, Azerbaycan milliyetçiliğinin yükselmesinde ve yeniden bağımsızlık sürecine girilmesinde önemli etkiler yarattı. Bu konunun hala çözülememiş olması, uluslararası kamuoyunun gerekli ilgili göstermemesi neticesinde iki ülke arasında bu bölgeden kaynaklı gerilimler devam etmektedir.

2.4.2. 20 Yanvar Olayları (20 Ocak 1990)

Bu tartışmalar ekseninde halkın güçlü direniş göstermesi ve siyasi partilerin (Komünist partisi hariç) halkın yanında tavır göstermesi sonucunda 23 Eylül 1989 yılında ASSC Ali Sovyet'i (Yüksek Sovyeti) "Azerbaycan SSC'nin özgürlüğü hakkında" anayasa değişikliği kabul edildi. 12 Ocak 1990 yılında AHC Ermeni hücumlarının karşısını kesmek için Milli Müdafaa Şurası (MMS) kuruldu (Hasanov, 2009: 462).

Azerbaycan'da baş veren bu hadiseleri daha da büyümesine izin vermemek için Sovyet Rusya olayların tam merkezi olan başkent Bakı'ya askeri güç kullanmak üzere yöneldi. Rusya 13 Ocak 1990 yılından başlayarak Bakı çevresine büyük askeri

güç yığılmağa başladı. Ancak ordu birkaç gün bekledi. Bu günlerde “Ruslar istiyorlarsa ülkemiz onlar için yeni bir Afganistan olur” (Karataş, 2009; 219) söyleminin yükseldiği görüldü. Bu şekilde Kızıl Ordu’nun geri çekilmesi için bir siyasi hamleler yapıldı. Diğer taraftan da halk Kızıl ordunun Başkent Bakıya girmemesi için barikatlar oluşturuyordu. Fakat Moskova Bakı’ya güç tatbik ederek halkın gözünü korkutmak ve oradaki mitinki dağıtmağa kararlıydı. Bu zaman Bakı’nın Azatlık Meydanında mitingler aralıksız devam etmekteydi. Sebebi ise Moskova’nın Karabağ olaylarında Ermenistan’a karşı hiçbir tutum sergilememesi idi. Öte yandan Bakının çevresine yığılmış Sovyet ordusunu Başkentten uzaklaştırmak da bir diğer önemli gerekçeydi.

20 Ocak 1990 sabahı, karadan ve Hazar denizinden Bakı’ya ateşe açıldı. Sovyet ordusu Bakı’nın Sokak ve meydanlarına döküldü. Sonuçta 131 kişi öldürüldü, 744’ü yaralandı, 400 kişi ise sebepsiz yere tutuklandı (Hasanov, 2012: 404). Ancak tüm bunlar merkezin düşündüğü gibi olmadı. Bu katliam halkı birazda halkta milliyetçilik hislerini coşturdu ve halkı ortak düşmana (Rus ve Ermeni) karşı birleştirdi.

Sonuç olarak, Gorbaçov’un Sovyetler Birliğinin içine düştüğü krizden çıkmak için uyguladığı Glasnost (şeffaflık) ve Perestroyka (yeniden kurma veya yeniden inşa) ülkenin daha da krize sokmuştu. Bunun nedeni Gorbaçov’un uyguladığı yeniden yapılanma (Glostnost ve Perestroyka) ülkenin temelini oluşturan “sosyalist değerlerle” ters düşmesiydi. Bu değerlerin sarsılmasıyla Sovyetler Birliğinin dağılma süreci de hızlanmış oldu. Yeniden yapılanma hem de Sovyetler Birliğini oluşturan on beş Cumhuriyette milliyetçilik hislerini oylatmış oldu. Bunun en çok his edildiği bölgelerden biri de Kafkaslar idi. Kafkasları kaybetmek istemeyen Sovyetler Birliği orada Karabağ sorununu yaratarak Azerbaycan’da ve Ermenistan’da bağımsızlık düşüncelerini bu soruna yönetmek istedi. Sovyetler Birliği bununla da yetinmeyerek Azerbaycan’da halkın bağımsızlık taleplerinden taşındırmak için gövde göstererek başkent Bakı’da 20 Ocak olaylarını yarattı. Fakat durum Merkezi yönetimin istediği gibi gitmedi. Halk AHC’nin etrafında birleşerek bağımsızlık taleplerinden taviz vermedi. 1988 yılından başlayarak başkent Bakı’daki mitinglerde AHC başkanı Ebulfez Elçibey Bağımsızlığın kazanılması takdirde Azerbaycan için yeni bir dönemin başlayacağını: Azerbaycan’ın demokratik bir topluma geçeceğini, halkın geleceğinin sadece kendi elinde olduğu bir düzenin oluşacağını ve tüm bunlar için

Batı Avrupa değerlerinden yararlanmak gerektiğini vurgulamıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla demokratikleşme sürecine geçiş yapmış. Fakat bu süreç çok ağırlı geçmiştir. Bunun en büyük nedenlerinden biri de ikinci bağımsızlık öncesine kadar Azerbaycan'ın demokratik kültürden yoksun olması idi. Özellikle 1920-1991 yılları arasında uygulanan ve Azerbaycan kültürüne tamamen ters düşen komünist düşüncenin zorla tatbik edilmesini, Komünist düşüncenin uygulamada olduğu gibi gerçekleşmemesini ve demokratik değerlere tamamen ters düştüğünü belirtmek gerekir. Zira Azerbaycan gibi SSCB'ne zorla giren diğer ülkelerde de uygulanan ağır merkeziyetçi rejim ve mevcut rejimi korumak için baskıcı tutum sergilenmiştir. Bu dönemde ülkenin yönetim yapısı bakımından dönemin demokratik taleplerine cevap vermemesi (örneğin katı bir merkeziyetçi yapıya sahip olması ve yerel yönetim tecrübesinin olmaması) Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra devletin yeniden yapılanma sürecine geçmesine neden olmuştur. Bu süreçte Azerbaycan'da demokrasi düşüncesinin gelişmesi ya da demokrasinin kurumsallaşması mümkün olmamıştır. Temel kavram olarak bağımsızlık ve milli bilinç ön plana çıkmıştır.

20 Ocak 1990 yılında Rusların yaptığı katliam sonucunda Ruslara düşmanca tavır sergileyen halk artık merkezi Rus yönetiminin kontrolünden çıkmıştı. Halk Cephesi etrafında örgütlenen halk tüm bu olaylara sesiz kalan Azerbaycan Komünist Partisi'ne itirazlarını her geçen gün artmaktaydı. Halkın baskısı sonucunda Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) sekreteri (Başkanı) Abdurrahman Vezirov tek çareyi ülkeden kaçmakta gördü. Onun yerine Ayaz Mütellibov geçti. Ayaz Mütellibov merkezi Rus yönetiminden bağımlı olsa da halkın yükselen bağımsızlık talebine sessiz kalamadı. 30 Ağustos 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin Ali Sovyet'i (milli meclis) "Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet bağımsızlığı hakkında Beyanname" kabul etti. Fakat Azerbaycan bağımsızlığını yasal olarak elan etse de bu bağımsızlık hukuki değildi. Nihayet bu bağımsızlığın hukuki olması için 18 Kasım 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin Yüksek Sovyet'i "Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet bağımsızlığı hakkında Anayasa Aktı" kabul etti. Bununla da Azerbaycan resmen İkinci bağımsızlığını ilan etmiş oldu. Bu süreçte "Yerli İcra hakimiyeti" organları (Valilik), Devlet sekreterliği, Devlet Müşavirliği ve başka makamlar kuruldu. Bir sonraki bölümde bu yeni dönem anlatılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1991 SONRASI AZERBAIJAN'DA DEMOKRATİKLEŞME

SÜRECİ

3.1. BAĞIMSIZLIĞIN YENİDEN KAZANILMASI: SİYASİ GELİŞMELER

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan siyasal yapı olarak başkanlık sistemine geçer. İlk seçimlerde halkın bağımsızlık talebini değerlendirerek bağımsızlığını ilan eden AKP başkanı Ayaz Mütellibov kazanır. Fakat Rusların yardımlarıyla Ermenistan'ın Azerbaycan'a savaş açması durumu zora soktu. Çünkü savaş iç siyaseti de derinden etkiliyordu ve bir kaos ortamı oluşmuştu. 25-26 Şubat 1992'de Azerbaycan'ın Hocalı kentinde, Ermenistan kuvvetleri tarafından bölgedeki 366. Rus Tankçı Birliği'nin desteğiyle gerçekleştirilen soykırımı önleyememesi, o sıralar Azerbaycan cumhurbaşkanı olan Ayaz Mütellibov'u istifaya götüren en önemli neden olmuştur. Mütellibov'un iktidarı yeniden ele geçirmek için 14 Mayıs 1992'de yaptığı darbe girişimi başarısız oldu. Yeniden cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların %59,4'nü kazanan Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) Eş başkanı Ebülfez Elçibey cumhurbaşkanı oldu (Aslanlı, 2002: 5).

Ancak bir yıllık Elçibey'in başkanlık döneminde de siyasi istikrar sağlanamadı. Karabağ savaşında toprak kaybı ve Milli İstiklal Partisi'nin ona sert muhalif olması, Albay Suret Huseyinov'un darbe girişimleri sonucunda Elçibey cumhurbaşkanlığından istifa etti. Başkanlık koltuğuna halkın ve aydınların desteği ile Haydar Aliyev getirildi. Haydar Aliyev de Karabağ'da toprak kaybını önleyemedi. Sebebi Moskova yönetimin Azerbaycan'ı elinde tutmak için bu sefer Ermenileri değil de Azerbaycan'ın içerisinde olan diğer "az sayılı halkları" (Lezgi ve Talışları) kışkırtması sonucunda bu azınlıkların Azerbaycan'a başkaldırmasıydı. Merkezi Moskova yönetimi bununla da yetinmeyerek Albay Suret Huseyinov'u kendisine çekebilmişti. Toprak kaybının diğer sebebi de Amerika'nın Sovyetlerin terkiibinden

çıkan ülkelerin ekonomisini kalkındırmak için ayırdığı mali yardım Ermeni propagandası sonucunda kesilmesiydi.

Haydar Aliyev iktidara geldiği zaman ilk işi iç sorunları çözmek olmuştu. Darbe girişimine bulunan Hüseyinov'u fiilen başbakan yapmış sonra ise kendisine karşı darbe yapmak bahanesiyle görevden uzaklaştırmıştı. Bu ve diğer ayrılıkçı grupları bertaraf ettikten sonra ülkede istikrar gerçekleşti. Fakat Ermenistan'la savaş devam ediyordu. Eylül 1994 yılında Haydar Aliyev Ermenistan'la ateşkes ilanı anlaşması yaptı. Böylece Azerbaycan topraklarının %20'si Ermeniler tarafından işgal edildi (Cevadov, 1999; 106). Azerbaycan Cumhuriyeti 1988-1991 yılına kadar Ermenistan'dan kovulan 243.682 "kaçkın"a (50.149 aileye) (milliyeti Azerbaycanlı olan fakat Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olmayan ve Azerbaycan'a sığınmış mültecilere verilen ad) ve Karabağ savaşında mecburen Azerbaycan'a göç eden 611.293 (146.455 aile) "mecburi göçkün"e (Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgal sonucu Azerbaycan vatandaşlarının kendi topraklarından kovulması sonucu kendi vatanında mülteci duruma düşmüş Azerbaycan vatandaşlarına verilen ad) kucak açmıştı. Bundan başka tüm sıkıntılarına rağmen Gürcistan'dan kendi yurtlarından 1944 yılında zorla göç ettirilmeye mecbur edilerek Orta Asya'ya göç ettirilen oradan da yeniden göç etmek mecburiyetinde kalan 49.239 Ahıska Türklerine kucak açmıştır (Yeşilot, 2010: 138).

Azerbaycan'ın bağımsızlığı kazanmasıyla ülkede birçok demokratik yönde birçok işler görülmüştür. Önce ülke tek partili sistemde çok partili sisteme geçilmiş, bir dizi devlet organlarının yeniden tesis edilmiş ve ekonomi sosyalist yapıdan pazar ekonomisi sistemine geçişmiş ve özelleştirmeler yaşanmıştır. Başkanlık sisteminin oluşturulmasının ardından halkın kendi kaderini belirlemek için temsili demokrasi prensipleri esasında seçme ve seçilme hakkının teminatı sağlanmıştır. Aşağıda bu değişikliklerin detayları verilecektir.

3.2.DEVLETİN YENİDEN YAPILANMASI SÜRECİ

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra çağdaş topluma ayak uydurmak için tüm alanlarda reform çalışmalarına başlamıştı. Tek partili sistem tarafından idare olunan ve günümüz dünyasının değişen koşullarına adapte olamayan yapıdan vazgeçildi. Bu yönetim yapılanmasından kurtulmak için devlet tarafından bir takım yapılanmaya gidildi (Hasanoğlu, 2007: 73). Bağımsızlıktan sonraki dönemde eski

yapının değiştirilmesine, merkezi yönetimin görev ve yetkilerinin paylaşımına ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik çalışmalara öncelik verilmiştir.

Azerbaycan'da ilk kez açık ve özgür seçimlerin gerçekleşmesiyle (özellikle 1992 cumhurbaşkanlığı seçimleriyle bu süreç başlamıştır) ülke merkezi planlamacı ve totaliter sosyalist sistemden demokratik ve piyasa ekonomisine geçiş yaptı (Elma, 2007; 1667). Bununla da Azerbaycan'da köklü bir değişim sürecine gidildi. Bu süreç sosyal, ekonomik, siyasal ve sistem değişikliğini kapsamaktaydı. Bu çok boyutlu dönüşüm süreci SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanmış diğer ülkeler gibi Azerbaycan'ı da "geçiş dönemi" olarak adlandırılan bir sürecin başlamasına yol açtı. Güneş'e göre "geçiş dönemi" kavramı, Azerbaycan gibi Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu bağımsızlığını kazanan ve her anlamda köklü bir dönüşüm sürecine geçiş yapan toplumların içinde bulunduğu durumu izah etmeye en uygun bir terim olarak karşımıza çıkar (Güneş, 2004: 98). Minon "geçiş dönemi" zorlukları şöyle ifade eder: "Dağılan Sovyetler Birliği'nin içinden çıkan devletlerin yüz yüze geldiği meydan okuyuşların tarihte daha önce herhangi bir benzeri kesinlikle olmamıştır. Ulusal kurtuluş ve otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş süreçleri olmuştur" (Minon, 1996: 42). Hakikaten de "geçiş süreci" veya "geçiş dönemi" adlandırılan bu süreçten geçen toplumlar aynı anda tüm alanlarda değişim yaşanması nedeniyle birçok sorunları aynı anda yaşamaya ve mücadele etmek mecburiyetinde kalmışlar.

Bağımsızlığın kazanmasından sonra geçiş sürecini başlatan Azerbaycan eksik ve düzgün olmayan bir takım hususlar dolayısıyla halen bu süreci atlatmamıştır. Özellikle ülkede totaliter rejim aradan kalksa da onun etkisinden kurtulmak bir türlü mümkün olmamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan belirsizlikler, merkezi idarenin taşra teşkilatlarıyla yerel yönetim organlarının görev ve yetki sınırlarının net olarak belirlenememesine yol açmıştır. Aynı zamanda yerleşme politikaları, görev başında kalmış eski bürokratların sürekli direnişleriyle karşılaşmıştır" (Mustafayeva, 2008; 98).

Azerbaycan'ın idari, siyasi ve ekonomik yeniden yapılanmasında esaslı dönüşüm, Elçibey döneminde (1992-1993) başlamış, Haydar Aliyev döneminde (1993-2003) ise bu süreç tamamlanmıştır. İlham Aliyev döneminde (2003'ten günümüze kadar) de mevcut yapı aynen muhafaza edilmektedir. Bu yapılanmayı 3 grupta; merkezi yönetimlere, yerel yönetimlere ve ekonomik alana ayırarak incelemek daha uygun olacaktır.

3.2.1.Merkezi Yapılanma

1990 yılında Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı makamı oluşturuldu. İlk önce 1 Haziran 1991 yılında Azerbaycan'da merkezi (üniter) yönde yapılanmaya gidildi. Üniter devlet modelinde, kamu hizmetlerine ilişkin kararlar, örgütün en üst kademesinde veya merkezde toplanır. Kamu hizmetleri merkezin hiyerarşik denetimi altında bulunan örgütler tarafından vatandaşlara sunulur. Azerbaycan'da da bu çerçevede "Halk Deputatları Sovyeti" olarak adlandırılan idari yapının yerine merkezi yönetimin taşra örgütlenmesi olan İcra Hakimiyeti kurumları il ve ilçelerde kuruldu (Aslanov, 1998: 119). Ancak eski idari yapı varlığını sürdürmekteydi. Aynı yıl içerisinde Azerbaycan'da birkaç bakanlık ve devlet komiteleri kuruldu.

Azerbaycan bağımsızlıktan bu güne kadar geçen süre içerisinde incelendiğinde yönetim sistemi bakımında tam merkeziyetçi bir yapıya sahip ülkedir. Genel yönetimin merkez örgütü, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar kurulu, Bakanlıklar, İcra Hakimiyeti Başkanlarından oluşmaktadır. Merkezi yönetimle yerel yönetim arasında görev ve yetki alanlarının sınırları kesin bir şekilde sınırlanmış olmaması sorunun önemli kaynaklarından birini oluşturur. Sosyalist modelden liberal modele geçilirken bu tarz sorunların oluşması normal karşılanmalıdır.

A) Cumhurbaşkanı

18 Ekim 1991 yılında kabul edilmiş "Azerbaycan Respublikasının Müstakiliği Hakkında Konstitusiyaya Aktı" (Azerbaycan Cumhuriyeti Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Aktı) kabul olunmuş ve bununla da Azerbaycan kendi bağımsızlığını elan etmiş. Bu yasa tasarısının 13 Maddesinin 3. Fıkrasına göre: "Yüce yürütme yetkisi Azerbaycan Cumhurbaşkanına mahsustur".

1991-1993 döneminde genel olarak Azerbaycan'da ve onun siyasi sisteminde bir karışıklık söz konusudur. Devlet yapısı tam olarak oturmadığı ve siyasi karışıklıklar, çekişmeler sürdüğü için, ayrıca Ermenilerle yapılan savaş ülkeyi kaosa sürüklemiş ve sonuçta Azerbaycan önemli bir zaman kaybı yaşamıştır. 1993-1995 döneminde dış siyasette Ermenistan'la savaş durdurulmuş, iç siyasette ise darbe girişiminde bulunmak istenen bazı komutanlar etkisiz hale getirildikten sonra yönetimde bir dizi düzenlemeye gidilebilmiştir. Bu sebeplerden dolayı Azerbaycan'ın

bağımsızlığını 1991 yılında kazansa da Anayasanın kabul edilmesi 1995 yılına kadar uzamış.

Anayasaya göre Azerbaycan Başkanlık sistemine çok yakın siyasi yapıya sahiptir. Azerbaycan'da yürütme erki Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasanın 99. Maddesine esasen Cumhurbaşkanına aittir. Cumhurbaşkanı kendi sorumluluklarını yerine getirmek için kendi yürütme kurumlarını oluşturur ve bu kurumlar 3 kademeli olarak gözükmektedir. Üst düzey yürütme kademesi olarak Bakanlar Kurulu, merkezi yönetim kurulları olarak devlet komiteleri ve baş idareler, yerel yürütme kurumları olarak da merkezin taşradaki yürütme kolu olan icra hâkimiyetleridir (valilikler) (Rahimli, 2011; 18).

Başkanlık sisteminde olduğu gibi Cumhurbaşkanı halk tarafından 5 yıllık süre içerisinde seçilir ve en fazla 2 defa seçilme hakkına sahiptir. Anayasanın 100. Maddesine göre “yaşı 35’den az olmayan, Azerbaycan Cumhuriyetinde 10 yıldan fazla ve sürekli yaşayan, seçimlere katılma hakkına sahip olan, ağır cinayetten mahkumluğu bulunmayan, başka bir devlete karşı yükümlüğü bulunmayan, yüksek öğretim mezunu ve çifte vatandaşlığı olmayan her bir Azerbaycan Cumhuriyetinin vatandaşı Azerbaycan Cumhuriyetinin Başkanı seçilebilir”. Azerbaycan Anayasası, Yürütmenin yapısı bakımından kendine özgü bir özelliğe sahiptir. Anayasanın, Başkanın yanında ayrıca bakanlar kurulundan söz etmesi o demek değil ki, yürütme iki kolludur. Daha da açıklık getirecek olursak hem genel oyla seçilen bir Başkan, hem de Yasama organınca seçilen ve onun güvenine dayanan bir kabine gibi iki kanadın bulunduğu bir sistem değildir. Bakanlar kurulu sadece Yürütme görevini yerine yetirmekte Cumhurbaşkanı’na yardımcı bir kurumdur. Anayasanın 114. Maddesine göre “Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı, yürütme yetkisinin kullanımı amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunu oluşturur. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Başkanın en yüksek yürütme organıdır. Bakanlar Kurulu, Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanına tabidir ve ona karşı sorumludur. Bakanlar Kurulunun çalışma yöntemini Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı belirler” (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 2009: m.114). Bu bağlamda anayasa, yürütme erki ve devlet başkanlığı noktasında başkanın yetkisine ortak başka bir yapılanma öngörmemiştir (Aliyev, 2002: 54).

Yürütme başı olan Cumhurbaşkanının yetkileri Anayasanın 109. Maddesinin 32 bendinde belirtilmiştir. Bu yetkilerin bazı önemli bentlerini göstermeyi ve onun üzerinden yorum göstermeyi çalışma için daha olumlu olacaktır. Anayasanın 109. Maddesine göre: Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi'nin onayı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanını göreve atar, Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanını görevden alır; Bakanlar Kurulu üyelerini göreve atar ve görevden alır, zorunlu hallerde Bakanlar Kurulu toplantılarına başkanlık eder ve Bakanlar Kurulunun istifasını kabul eder; Anayasa Mahkemesi, Âli Mahkeme ve İktisat Mahkemesi hakimlerinin göreve atanması için Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi'ne teklif sunar; Diğer mahkemelerin hakimlerini göreve atar; Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısını Millî Meclis'in onayı ile göreve atar ve görevden alır; Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Bankası Yönetim Kurulu üyelerinin göreve atanması ve görevden alınması için Millî Meclis'e teklifte bulunur; Başkanlık İcra Organını kurar ve onun başkanını atar; Başkanın yetkili temsilcilerini göreve atar ve görevden alır; Referandum ilan eder; Kanunlar imzalar ve yayımlar; Af yetkisini kullanır; Askeri veya özel yüksek rütbelere verir; Genel veya kısmi seferberlik ilan eder ve seferberlik üzerine çağrılanları terhis eder; Olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan eder; Bu Anayasaya göre Millî Meclis'in ve yargı organlarının yetkisine girmeyen diğer meseleleri çözer (Qəndilov, 2010; 336-338).

Bu maddeden görünüyor ki Başkana Anayasa yoluyla çok fazla yetki verilmiştir. Bu Azerbaycan demokrasisi için çok olumlu bir durum değildir. Özellikle Yargı sürecine ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme (Yargıtay) üyelerinin Cumhuriyet Başsavcısının atanması Milli Meclisin onayı ile Başkana aittir. “Özellikle başkanın görev alanına giren konuların genişliği ve bu alanların bizzat başkan tarafından oluşturulan fermanlar aracılığı ile yürütülmesi düşünüldüğünde, söz konusu hukuki düzenleme yetkisinin ağırlığı daha da netleşmektedir” (Duran, 2002; 7). Bu durumun başkana bir bakıma yasama yetkisi tanıdığı ve bu yetkilerin parlamentoyu işlevsiz hale getirdiği ifade edilmektedir. Bunun ise demokrasiye ve kuvvetler ayrılığı kuralları gereği hiç olumlu karşılanmamaktadır.

B) Başbakan:

Azerbaycan'ın yönetim yapısı hem Başkanlık hem de Başbakanlık yönetim sisteminin özelliklerini de taşıması bazen Başbakanın yetki ve görevlerinde yanlış anlaşılmaya sebep oluyor. Ancak unutmamalıyız ki Azerbaycan Parlamenter sistemin özelliklerini taşısa da Sistem bakımından Başkanlık sistemine çok yakın. Bazıları

Azerbaycan'ın yönetim yapısını Yarı başkanlık sistemi olarak da düşünmektedir. Başbakanın yetki ve görevlerine Anayasa bakımından incelediğimizde, Anayasanın 95. Maddesinin 15. Fıkrasına göre Cumhurbaşkanı, Başbakanı göreve atamak için yetki hakkına sahip ancak bunu onaylatmak için Parlamente'ye sunar. Anayasanın 118. Maddesine göre "Millî Meclis Başbakan adayı hakkındaki kararını adayın sunulduğu günden itibaren en geç bir hafta içinde alır. Öngörülen yönteme uyulmaz veya Başkanın Başbakanlık için teklif ettiği adaylar üç kez reddedilirse, Başkan Başbakanı Millî Meclis'in onayı olmadan atayabilir" (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 2009; m118). Buna göre burada yetki dağıtımında olumsuzluk oluşmuştur. Çünkü Cumhurbaşkanının Başkanlık için Parlamente'ye sunduğu aday 3 kez reddedilirse Cumhurbaşkanının başbakanı Parlamente'nin onayına sunmadan seçebilme yetkisi çok anlamsızdır. Başbakanın göreve getirilme yetkisi ya tamamen Cumhurbaşkanına verilmeli ya da Parlamente'nin onayı olmalıdır (Aliyev, 2002; 52-53).

Anayasanın 123. Maddesi Başbakanın dokunulmazlığına aittir. Bu maddenin 2.Fıkrasına göre "Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı suçüstü hali dışında yakalanamaz, sorgulanamaz, hakkında mahkeme tedbirleri uygulanamaz, aranamaz" (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 2009; m123). Ardından 3. Fıkrasında ise Başbakan ancak suçüstü yakalanabilir. Başbakan suçüstü yakalanacak olursa bunu yakalayan organ hemen Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısına haber etmelidir. Başbakanın dokunulmazlığın kaldırılması kararı Başsavcının talebi üzere Cumhurbaşkanı tarafından olabilir.

Azerbaycan anayasasında Cumhurbaşkanının, Parlamente'nin, Bakanlar Kurulunun, yerel yönetimlerin (Belediyelerin) yetki ve görevleri açık belirtildiği halde Başbakanın yetki ve görevleri belirtilmemiştir.

C) Bakanlar Kurulu:

Anayasanın 114-122. Maddeleri Bakanlar Kurulu hakkındadır. Anayasanın 114. Maddesinin 1. Fıkrasına göre "Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı, yürütme yetkisinin kullanımı amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunu oluşturur" (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 2009; m114). Ardından bu maddenin 3 ve 4. Fıkrasında, Bakanlar Kurulu'nun Cumhurbaşkanına tabi olması ve onun çalışma yöntemlerinin Cumhurbaşkanı tarafından belirlendiği bildirilmiştir.

Anayasanın 115. Maddesinde Bakanlar Kurulunun terkiibinden söz edilerek onun başbakan, başbakan yardımcıları, bakanlar ve diğer merkezi yürütme kurumları başkanlarından oluştuğu belirlenmiştir. Anayasaya uygun olarak yürütme kurumlarının aşağıdaki sınıflandırılması yapılmıştır: üst düzey yürütme kurumu, merkezi yürütme kurumları ve yerel yürütme kurumları. Üst düzey yürütme kurumu olarak Bakanlar Kurulu, merkezi yürütme kurumları olarak bakanlıklar, devlet komiteleri, Bakanlar Kuruluna bağlı komiteler, hizmetler (örneğin, Baş Devlet Feldyeger hizmeti), Bakanlar Kuruluna bağlı baş idareler (örneğin, Baş Devlet Arşivi), yerel yürütme kurumları olarak ise illerde valilikler öngörülmektedir (Ceferov 2004: 412).

Bakanlar Kurulunun yetkileri anayasanın 119. Maddesinde genel olarak belirtilmiştir (Demirelli, 2012; 69). Bu maddeye göre Bakanlar Kurulu:

- Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesi taslağını hazırlayıp Başkana sunar;
- Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinin uygulanmasını sağlar,
- Maliye-kredi ve para politikasının hayata geçirilmesini sağlar,
- Devletin ekonomik programlarının hayata geçirilmesini sağlar;
- Devletin sosyal programlarının hayata geçirilmesini sağlar,
- Bakanlıklar ve diğer merkezi yürütme organlarına rehberlik eder, onların işlemlerini iptal eder.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanının kendisine verdiği yetkilerle ilgili diğer işleri yapar.

Anayasa, başkan tarafından oluşturulacak bakanlar kurulunun, parlamentoda güvenoyu almasını öngörmektedir (Aliyev, 2002, s. 54). Fakat bakanlar kurulunun bu oylama sonucunda güvenoyu alamaması durumunda hangi süreçlerin izleneceği ile herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

D) Bakanlıklar

Bakanlıkların kurulması ve bakanların atanması Cumhurbaşkanının yetkisindedir. Bundan başka bakanlıkların yapısı, yetki ve görev alanları Cumhurbaşkanının görev alanları içerisinde (Demirelli, 2012: 70).

Azerbaycan'da İçişleri, Dışişleri, Maliye, Adliye, Savunma, Milli Güvenlik, Ekonomik Gelişmeler, Vergiler, Emek ve Ahalinin Sosyal Savunması, Sanayi ve Enerji, Tarım ve Köy işleri, Kültür ve Turizm, Ekoloji ve Doğal kaynaklar, Sağlık,

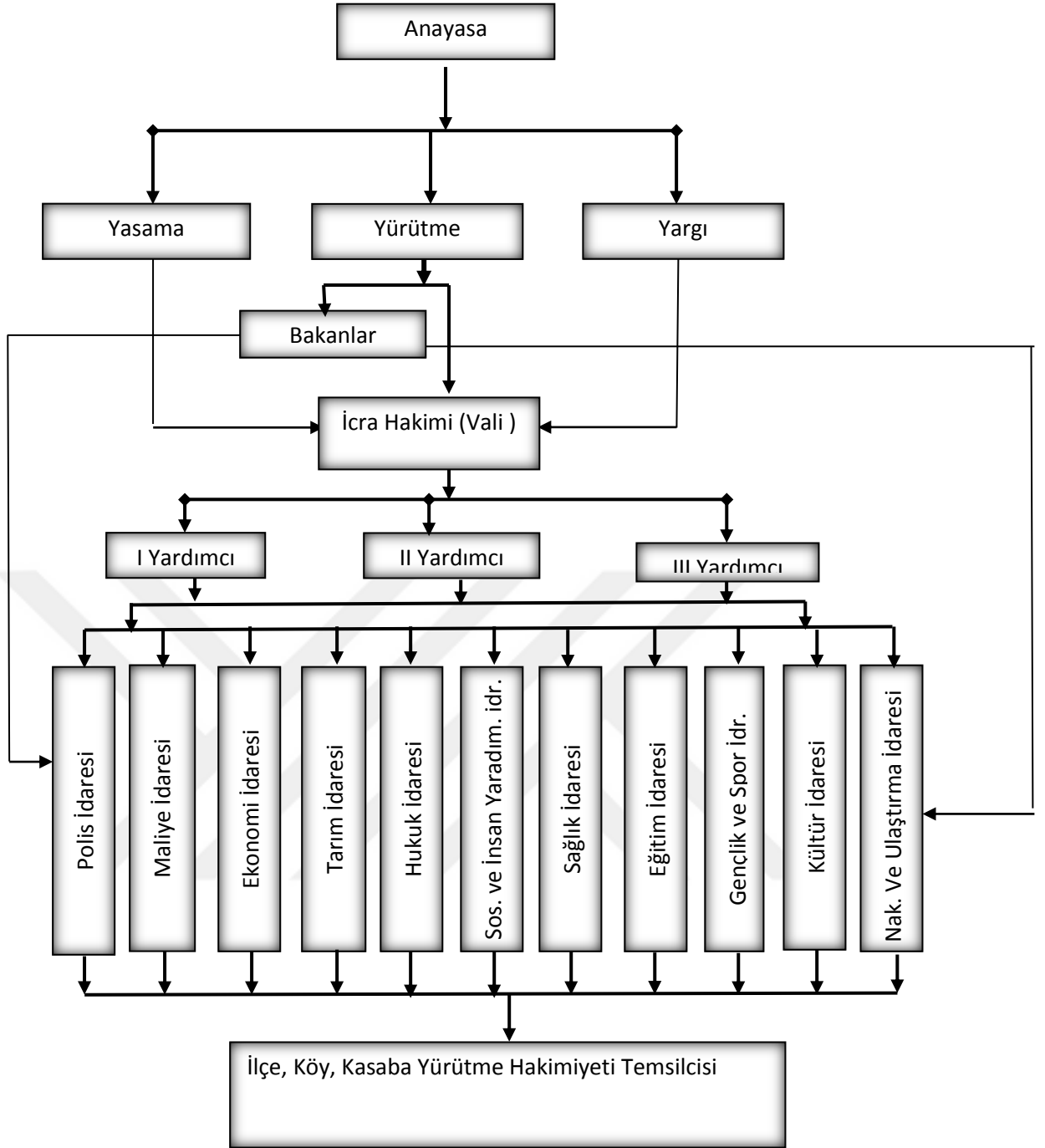
Eğitim, İletişim ve Enformasyon Teknolojileri, Olağanüstü Haller, Savunma sanayisi, Ulaştırma, Gençler ve Spor olmak üzere 20 Bakanlık vardır. Her bakanlığın başına siyasi bir yönetici olarak Bakan olur. Bakan ola bilmek için en az 25 yaş olması gerekir. Bakanları ve onun yardımcılarını göreve atamak Anayasa tarafından Cumhurbaşkanına havale edilmiştir. Her bakanlıkta 2 Bakan yardımcısı olur. Her Bakan Kendi yetki dairesine ait işlem yapar ve direk Cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Eğer yeni bir bakanlık kurulacaksa Cumhurbaşkanının izni ve Parlatentonun onayı gerekir. Her Bakanlık kendilerine bütçeden ayrılan mali destek hesabına çalışmalarını yürütürler.

E) Merkezi Yönetimin Taşra Örgütlenmesi

Azerbaycan'da merkezi yönetim, üstleneceği görevleri yerine getirebilmek için kamu hizmetlerinin gereklerine göre taşrada teşkilatlanmışlar. Bu örgütler merkezdeki yönetimin taşraya bir uzantısıdır ve genel olarak ülkeye yayılmıştır. Merkezi yönetimin taşra kuruluşları şehir, rayon, kasaba ve köylerde örgütlenmişlerdir. şehir ve Rayonların icra Hakimi Başkanları doğrudan Cumhurbaşkanınca atanmaktadır. Dolayısıyla da Azerbaycan'da Merkez ağırlıklı bir yönetim sistemi bulunmaktadır (Bilgin ve Hesenov, 2002; 404). Ayrıca hükümet ya da bakanlıklara yardımcı olmak üzere merkezde kurulmuş yardımcı kuruluşlar bulunmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti yönetim biçimi bakımından Rayon adı verilen, il ve ilçelere karşılık gelen idari bölgelere ayrılmıştır. Her Rayon Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı tarafından atanan Rayon İcra Hakimiyetinin Başçısı (Rayon başkanı) tarafından idare edilmektedir (Ülke raporu: 2009). Rayon İcra Hakimliği Merkezi yönetimin taşradaki uzantısıdır ve ilk kez 1 Haziran 1991 yılında bu makam oluşturulmuş. İlk dönemlerde Yerel yönetim kuruluşları (Belediyeler) olmadığı için İcra Hakimliyi hem merkezi yönetimin taşra örgütlenmesinin bir kolu olarak hem de yerel yönetimlerin görevlerini yerine getirmekte vazife üstlenmiştir (Habibov, 2001, s. 99).

Merkezi yönetimin taşra örgütlenmesinin nasıl düzenlendiği şema şeklinde aşağıda gösterilmiştir. Bu şemadan taşra örgütlenmesinin katı bir merkezi yapıya sahip olduğu açıkça görölmektedir.

Şema 1: Azerbaycan Cumhuriyeti Taşra Yönetimi (Aslanov, 2011)

Devletin taşra örgütlenmesinde, illerde bakanlıkların ve diğer merkezi yönetim kurumlarının İcra hakimlerine bağlı olarak şube müdürlüğü faaliyet göstermektedir. Aynı zamanda bunların hepsi İcra Hakimliğinin (Valinin) başkanlığında görevlerini sürdürmektedirler ve o idarelere personel atanması yetkisi hem Merkezi yönetimde (burada merkezi yönetim derken Bakanlıklar anlaşılmalıdır) hem de İcra hakimliğindedir. Rayonlarda İcra hakimleri çok büyük yetkilere sahiptir. Kendi rayonu sınırları içerisinde en büyük güçtür desek yanılmayız. Onun yetkileri sırasında;

- Cumhurbaşkanının yerine taşrada onun görevlerini yerine yetirmek,
- kendi yürütme organı kurmak,
- mevzuatta belirtildiği üzere şube, idare ve hizmet birimlerini kurmak ve iptal etmek,
- vatandaşların idari birimlere dilekçe ile başvurmaları için gerekli ortamı oluşturmak ve uygun sürelerde cevap verilmesini sağlamak,
- seçimlerin ve referandumların mevzuatta belirlenmiş şekilde yapılmasını sağlamak,
- Kendi rayonu sınırlarında tüm bakanlıkların taşra örgütü olan şubeleri denetim yetkisi vb. vardır.

3.2.2.Yerel Yönetimlerde Yapılanma

Son dönemlerde tüm dünyayı kapsayan küreselleşme süreci, tüm ülkeleri bu sürece kendi etkisi altına almaktadır. Özellikle küreselleşmenin yaydığı demokratikleşme hareketi yerel yönetimleri de etkilemektedir. Bu sebepten dolayı günümüz dünyasında siyasal sistemi ne olursa olsun tüm ülkeler, bu veya diğer şekilde merkezi yönetimden başka yerel yönetimlere de yer vermektedir. Ancak bu her ülkede bu yerel yönetimlerin gücü ve yetkileri farklılık göstermektedir.

Demokratikleşme açısından gelişmiş ülkelerde kamu hizmetlerinin sunulmasında merkezi yönetimlere nispeten yerel yönetimler daha çok rol üstlenmektedirler. Ülke yönetim sisteminin bütünlüğü içerisinde yer alan yerel yönetimler yerel halka kamu hizmeti sunan, organları halk tarafından seçilen özerk kamu tüzel kişilikleri yerel yönetimlerin gücü ile ülkenin iktisadi gelişmişliği de çoğu zaman doğru orantılıdır. Kısaca yerel yönetim ve yerel demokrasi ile iktisadi kalkınma ve demokratikleşme arasında doğru orantılı bir ilişki vardı.

Günümüzde demokrasiyi benimsemiş tüm toplumların, yerel yönetimleri demokrasinin en temel ve vazgeçilmez ögesi olduğu düşüncesini de benimsediğini görülmektedir. “Bunun nedeni, halka en yakın yönetimler olarak bu kurumların halkın temsil ve katılımına diğer bir ifadeyle kendi kendini yönetmesine imkan sağlaması, demokrasinin okulu olma işlevi görmesi ve dolayısıyla da demokrasinin kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamasıdır” (Elma, 2007; 96).

Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin kontrolü altında “demokratik merkezîyetçilik” denilen, fakat gerçekte, otoriterimizin tesis edildiği ağır bir merkezîyetçilikle yönetilmiştir. Sovyetler Birliği'nde ilk dönemlerde “Demokratik

Merkeziyetçilik” sadece Komünist Partisi için geçerli idi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ülke genelinde siyasal iktidara hakim olduktan sonra diğer devlet organları üzerinde “Demokratik Merkeziyetçilik” uygulanmaya başlanılmış (Holmes, 2002; 214-215). Sovyetler Birliği’nin diğer ülkeleri gibi Azerbaycan’da Sovyetlerin kurulmasıyla oluşturulan köy, kasaba, rayon, şehir ve bölge yerel Sovyetleri (meclis), SBKP karşısında formel bir kurumlara dönüşmüştü (Elma, 2007; 216). Bennet’e göre yerel Sovyetler aslında “Komünizm ideolojisini” halka yaymak için kullanılmış ve SBKP’nin sıkı denetimi altındaydı (Bennett, 1993: 43). O dönemde olan bu yapılanmanın modern dünyada yerel yönetim anlayışıyla hiç alakası olmadığını var sayarak bağımsızlığa kadar Azerbaycan yerel yönetim tecrübesi görmediğini söyleyebiliriz (Zengin, 2000; 6). Bu yüzden Azerbaycan’ın yönetim yapısı içerisinde yerel yönetimler yeni bir anlayıştır.

Azerbaycan dünyada cereyan eden bu gelişmelerin dışında kalmamaya çalışmış ve bağımsızlığının hemen ardından yerelleşme reformları başlatmıştır. Bu konuda yerel yönetim tecrübesi olan ülkelerle ve uluslararası örgütlerle işbirliğine girişmiştir. Özellikle Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi’nin teklif ve önerilerini değerlendirerek yerel yönetim birimlerini kurmuştur. Avrupa Kongresi Yerel ve bölgesel Yönetimler kongresi Azerbaycan ve Sovyetlerin terkinden çıkarak bağımsızlığını kazanan diğer ülkelerde yerel yönetim birimlerinin oluşturulmasında bir araç rolü oynamıştır.

Azerbaycan, bu konuda ilk çalışmalara 1995 yılından sonra başlamıştır. Yani 1995 anayasasıyla yerel yönetimlerin oluşmasına zemin yaranmıştır. Bu anayasayla Azerbaycan’da Halk Deputatları Sovyet’ine son verilerek tek kademeli yerel yönetimler (Belediyeler) oluşturulmuştur. Bu yerel yönetimlerin oluşturulması, onların yetki ve görevleri Anayasanın 9. Faslında (142, 143, 144, 145, 146) açık şekilde belirtilmiştir (Hasanoğlu, 2007; 25).

Azerbaycan’da da yerel yönetimlerde Bazı ülkelerle, özellikle Fransız yerel yönetimleriyle benzerlik teşkil etse de özüne has özelliği vardır. Azerbaycan yerel Yönetimlerin Fransız yerel yönetimlere benzerliği Rayonlarla (İllerle) beraber köy ve kasaba tipi yaşayış yerlerinde belediye statüsü verilmesindedir (Rehimli, 2005: 180).

1995 anayasasına esasen yerel yönetimlerin (belediyelerin) oluşturulması en geç 2 yıl uzayabilir şeklinde karar alınsa da Yerel Yönetim birimlerinin (Belediyelerin) oluşturulması 1999 yılına kadar uzatılmıştır. 1999’da belediyelerin kurulması için “Belediyelerin Statüsü hakkında” yasa çıktı. İlk belediye seçimleri de

aynı yılda oldu. Bu yasayla vatandaşlara yerel yönetim kavramı hakkında bilgi verilmiş, Azerbaycan'da yerel yönetimlerin uygulamada nasıl olacağı hakta bilgi verilmiştir. Bu kanuna esasen, vatandaşlara bazı konularda (yerel öneme sahip konular) kanunlar çerçevesinde bağımsız ve serbest biçimde çözüm hakkı verir (Belediyelerin Statüsü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu 2004).

Azerbaycan'da genel yönetim merkeziyetçi bir anlayış sergilenmektedir. “Merkezi ve yerel yönetim ilişkilerindeki özel ilke, yerellerin görev ve yetkilerini yasal çerçevede belirler, yani yasal olarak her hangi bir yetki alınmadan yürütme imkansızdır. Yerel yönetimler merkeze bağımlıdır ve merkezin belirlediği görev ve yetkileri yürütebiliyor. Bu model İngiltere’de uygulanmaktadır” (Mustafayeva, 2008; 104). İdari ve mali alanda kendini gösteren merkeziyetçi bürokrasinin eli yerel birimlerin yetki ve görevlerini kısıtlamıştır. Nerdeyse tüm kamu hizmetleri başkent Bakı’dan merkezi yönetim şeklinde halka sunulmaktadır. 1990’lı yılların sonundan başlayarak yerel yönetim ve demokrasiyi geliştirmek adına yapılan yasal düzenlemelere rağmen henüz istenilen düzeye gelinmemiştir. Azerbaycan’ın demokrasi konusunda eleştirilmesinin en büyük nedenlerinden biri de merkeziyetçi anlayışın halen devam etmesidir.

Dünyadaki gelişmelerin de etkisiyle yerel yönetimlerin güçlendirilmesi arayışları her geçen gün artmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze kadar, yerel yönetimlerle ilgili olarak birçok reform önerisi ortaya konmuş ve bazı reform önerileri tasarı haline getirilmiştir. Son yıllarda ise, yerel yönetimler reformu konusu Azerbaycan Cumhuriyetinin en çok gündeminde yer alan konuların başında gelmektedir.

Azerbaycan'da tek yerel yönetim organı olan Belediyeler, Anayasa tarafından güvence altına alınmıştır. Azerbaycan anayasasının 142. Maddesi Belediyelerin oluşturulmasına yönelik düzenlenmiştir. Bu maddenin 1. Fıkrasına göre Yerel yönetim organın Belediyeler olduğu bildirilmiştir. Bu Maddesinin 2. fıkrasına göre Belediyelerin oluşumu demokratik seçimler esasında gerçekleştirildiği yasa ile belirtilmiştir.

Belediye seçimlerinin kuralları kanunla belirlenir. Belediye Seçki kuralları Hakkında kanuna göre 18 Yaş üzeri her bir Azerbaycan vatandaşının seçme, 21 yaş ve üzeri her bir vatandaşın ise seçilme hakkı vardır (Belediyelere Seçkilerin Qaydaları Haqqında Azerbaycan Respublikası Qanunu: 1999, madde 3).

Belediyeler İl, köy, kasabalarda oluşturulur ve tek basamaklı sisteme sahiptir ve bu belediyelerin sayısı ülke üzere 3000'in üzerindedir. Yerel yönetim kurumu olarak Azerbaycan'da Belediyeler, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına, Belediyelere Seçimler hakkında kanuna, Belediyelerin Statüsü hakkında kanuna ve kendi tüzüklerine dayandırılarak kurulan Yerel yönetim organlarıdır (Rehimli:2005; 179-183).

Belediyelere Anayasa ve diğer Belediye kanunları tarafından kimi yetkiler verilse de uygulamada başka bir durum söz konusudur. Çünkü Belediyelerin mali, idari, teknik ve fiziki imkanları kısıtlıdır. Azerbaycan güçlü merkezi idareye sahip olduğu için yerel yönetimlerin (Belediyeler) sunduğu hizmetler ya merkezi idarenin çizdiği sınırlar içerisinde olur ya da merkezi idarenin taşra örgütü İcra Hakimiyetlerine havale edilir. Bu durum Azerbaycan demokrasisinin güçlenmesi adına olumsuz bir durum yaratmaktadır.

3.2.3. Merkezi ve Yerel Yönetimlerde Yetki Dağılımı Sorunları

Yukarıda belirtildiği gibi Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Merkezi ve Yerel yönetimde yeniden yapılanmaya yaşamıştır. Bağımsızlıktan sonra 1991-1995 yılları, yeniden yapılanma sürecinde çok da iyi sonuçlar alınmamıştır. Bunun en büyük nedeni siyasi boyutta iç ve dış sorunlara çözüm bulunmamasıdır.

Anayasa taslağının 1995 yılında halk oylamasına sunulması ve halkın çoğunluğu bu anayasaya olumlu karşılama sonucu anayasanın meşruiyetini kazanmış. Bu anayasanın kabulünden sonra birçok alanda reform çalışmaları hız kazanmıştır. Ancak buna rağmen Azerbaycan'da bugünkü birçok idari yapılar Sovyetler Birliğinden miras kalmıştır. Eski sistem yapılan yeni düzenlemelere rağmen ağırlığını hayla devam ettirmektedir. Seçilmişler ve atanmışların büyük bir bölümü eski sistemde de bu veya diğer görevlerde çalışmış olmaları, merkezi ve idari yapıda yapılan ve yapılması planlanan bütün reformlar bu yönetici ve bürokratlar tarafından aktif ya da pasif direnişle karşılanmakta ve sonuç olarak bu reformlar yavaş ilerlemektedir. Bu da kendisini demokrasinin ülke genelinde genişlenmesine olumsuz şekilde etki etmektedir.

Azerbaycan'ın tarihsel birikiminde ve geleneklerinde yerel yönetim olgusu yok denecek kadar azdır (Hasanoğlu, 2007: 87). Bağımsızlığın üzerinden yirmi beş yılı aşkın bir süre geçmiş ve bu süre zarfında da ülkede on altı yıllık bir belediyeçilik deneyimi söz konusu olmuştur.

Bu kısa müddetli döneme Azerbaycan'da "belediyelerin kuruluş dönemi" de diye bileriz. "Aslında Azerbaycan'da belediyelerin inşası, bir taraftan bağımsızlık sonrasında devletin bütün kurumları ile yeniden ele alınması ve idari yapının örgütlenmesi çerçevesinde gerçekleşen değişim ve dönüşüm sürecinin bir parçası, diğer taraftan demokratikleşme ve uluslararası topluma entegre olma stratejisinin bir sonucu olarak hayata geçirilir" (Elma, 2007: 174).

Azerbaycan'da hayata geçirilen yerel yönetim uygulamasına bakıldığında, belediyelerin bir taraftan gelişimlerini sürdürmeye çalışırken, diğer taraftan da yapısal ve işlevsel olarak birçok sorunla yüzleşmiş oldukları açıkça görülmektedir.

"Ülke belediyeleri merkezi yönetimin inisiyatifi altında anayasal ve yasal düzenlemelerle hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bugün ülke belediyeleri, çağdaş dünyada yerel düzeyde belediyelerin yerine getirdiği alt yapı hizmetleri, yönetim ve temsil gibi klasik fonksiyonları dahi yerine getirmekten büyük ölçüde uzak bulunmaktadır. Çünkü belediyeler henüz inşa aşaması sorunlarını bütünüyle aşmamış ve kurumsallaşmamıştır" (Elma, 2013: 169).

Bugün için ülke belediyelerinin en temel sorunu; Merkezi Yönetimin taşra uzantısı olan Rayon veya Şehir İcra Hâkimiyetiyle belediyelerin yerel hizmet sunumunda görev belirsizliği, mali kaynakların yetersizliği ve tecrübe eksikliği, halkın saygısını kazanamamasını gösterebiliriz.

Azerbaycan'da kamu yönetiminin merkeziyetçi bir anlayışı ortaya koymakta, bu nedenle birçok görevi merkezden veya taşra birimlerinin aracılığıyla sürdürmeye çalışmakta, yerel yönetimlere mümkün olduğunca az yetki devredilmektedir. Merkezi idarenin başkent kuruluşları, birçok hizmeti üstlenmekten dolayı verimsiz ve etkisiz hale gelmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlık öncesi hiç özerk yerel yönetim tecrübesinin olmaması, katı bir sosyalist rejimden kapitalizme geçiş yapması ve bunun sonucunda şimdiki dönemin yerel yönetimler sürecinde özellikle belediyelerin kuruluş dönemi olduğunu düşünürsek Azerbaycan'da idari yapılanmada birçok aksaklıklara rağmen gelecekte oturmuş yerel yönetim yapısına sahip olacağını öngörebiliriz.

3.2.4. Ekonomik Yönde Yeniden Yapılanma: Piyasa Ekonomisine Geçiş

Demokrasinin kurumsallaşmasında ekonomik gelişmenin çok büyük önemi vardır. Lipset demokrasinin hangi koşullarda istikrar kazandığının analizini yapmış ve sonuç olarak siyasal sistem olan demokrasinin belli bir milli gelir düzeyine dayandığı kanaatine gelmiştir. Daha sonra Lipset, Anglo-Sakson ve Avrupa ve Latin Amerika ülkelerdeki örnekleri karşılaştırarak ekonomik gelişim ve demokratik gelişim arasında karşılıklı bir bağ olduğunu söylemiştir (Lipset, 1986; 30-33).

Lipset gibi Fukuyama da demokrasi ile ekonomi arasında derin bir bağ olduğunu söyleyerek ekonomik yönden en gelişmiş batı Avrupa ülkelerinin demokrasi yönden de en gelişmiş ülkeler olduğunu kanaatindedir. Fukuyama bu ülkeleri en eski demokratik kültürel bağlara sahip olduğunu, Macaristan, Doğu Almanya, Çekoslovakya (şimdiki Çek Cumhuriyeti ve Slovakya), Polonya, Japonya ve Güney Kore ülkelerindeki sanayileşme ve demokratik gelişim sonucunda demokrasinin hızla bu ülkelere yayıldığını söylemiştir. (Fukuyama, 1999; 121-122). 2000’li yıllardan günümüze kadar olan süreçte ekonomik alanda büyük gelişme yapan Brezilya ve Türkiye’nin de eski dönemlere oranla “demokratik gelişme” yönünde çok büyük yol kat ettiğini varsayarsak Fukuyama’nın teorisinin gerçek olduğu kanaatine varmak olur.

Tarihsel süreci incelediğimizde ekonomik yönden gelişme göstermemiş, demokratik yönden çok gelişmiş bir toplum örneğine hiç rastlanmadığını görmekteyiz. Fakat demokratik yönden gelişme göstermiş tüm ülkelerin demokrasi yönde gelişme gösterdiği anlamına gelmemelidir. Örneğin Çin Halk Cumhuriyeti ekonomik yönden dünyanın lider ülkelerinden biri olmasına rağmen “demokrasinin gelişme düzeyi” bakımından çok aşağılardadır. Bu nedenlerden dolayı eğer bir ülke, bir toplum gerçek anlamda demokrasi yönde gelişmek istiyorsa ekonomik yönden de gelişmiş olması gerekmektedir. Bu sadece tek taraflı değil; ekonomik kalkınmanın demokrasinin gelişmesine olumlu yönde tesir ettiği gibi, demokratik gelişimin de ekonomik kalkınmaya olumlu yönde tesir etmektedir

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Eski Sovyet Cumhuriyetleri zorunlu bir ekonomik dönüşüm ve değişim süreci yaşamışlardır. Azerbaycan’da bu süreci yaşamaktan kurtulamamıştır. “Devletin piyasa mekanizmasına dönüşümündeki rolünü analiz etme hususundaki önemli kıstaslardan birisi hiç kuşkusuz genel yönetimin paylaşımı ve özelleştirme uygulamalarıdır” (Mustafayeva, 2008: 124). Fakat bu geçiş kendisiyle birlikte birkaç sorunlar getirmiş oldu. Sovyetler döneminde ekonomik bağımlılık mevcuttu ve bağımsızlığın kazanmasıyla birlikte işletmelerin faaliyetini durdurması sonucunda ekonominin durma noktasına gelmesine ve enflasyonun yaşanmasına getirip çıkarttı (Musayev, 2007: 230). Bağımsızlığın ilk yıllarında %20’lik negatif büyüme ve %1664 enflasyon oranları ekonomide karamsar bir tablo çizildiğinin göstergesidir (Selçuk, 2004: 17).

Azerbaycan, bağımsızlığını kazanmasından sonra ekonomi sahalarında yaşanan sorunlar sosyal sorunların yaşanmasına en büyük tesir eden etkenlerden

biriydi. Vatandaşların kendi geleceğinin belirsizliği, mali durumlarının çok zayıf olması, savaş nedeniyle devletin vatandaşlarına iyi bir yaşam suna bilmemesi ve başka diğer nedenler dolayı olarak demokrasinin oluşması ve gelişmesine karşı duran en büyük etkenlerdir. Bu sebepten ülkenin ekonomik olarak kalkınması demokrasiye de olumlu yönde tesir etmiştir. “SSCB döneminde sistemli olarak Cumhuriyetler arasında bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçişte; ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu topraklarının % 20’sinin kaybedilmesi, 1 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna düşmesi ve benzeri nedenlerle üretim durma noktasına gelmiş, sonuç olarak da ekonomi üzerinde inisiyatif tamamen kaybedilmiştir” (Azerbaycan Ülke Raporu, 2012: 6).

Ülkede siyasi istikrarın sağlanması ve Ermenilerle geçici ateşkese varılmasından sonra dikkatler ülkenin iç sorunlarına, özellikle yönetimin ve ekonominin yeniden yapılanmasına başlanmıştır. Bunun sonucu olarak 20 Eylül 1994 tarihinde “Asrın Anlaşması” olarak adlandırılan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile dünyanın önde gelen petrol şirketleri arasında “Hazar Denizinin Azerbaycan’a ait Bölümünde Azeri, Çırağ, Güneşli Yataklarının Birlikte İşlenmesi ve Paylaşılması Hakkında” ilk Anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmadan sonra bu güne kadar 31 anlaşma daha imzalanmıştır.

1991-1996 yılları genel olarak değerlendirdiğimizde ülke ekonomisinin neredeyse tüm parametrelerinde gerileme olduğunu söyleyebiliriz. Azerbaycan’da ekonomik kalkınma esaslı olarak 1996 yılından artan orantıda hızla büyüme sürecine girmiştir. Bu büyüme 1998 Rusya ekonomik krizinin etkisiyle 1999 yılında kısa sürelik düşüşe rağmen 2000 yılında yeniden ekonomik yükselişe geçmiştir. 2008 dünya ekonomik krizini hafif şekilde atlatan Azerbaycan 1996 yılından itibaren başlayan büyüme 2012 yılında da sürmüştür. 2012 yılına gelindiğinde ise % 2,2’lik bir büyüme oranıyla milli gelir 67,3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ekonomik kalkınma birçok sahalarda olduğu gibi nüfuzun artımına da neden olmuş. Bu artımı birçokları direk kalkınmanın verdiği refah sonrasında ortaya çıktığını söylemişler. 1994-2001 yılları arasında 550 bin nüfus artışı olmuşsa, 2001-2011 yılları arsında nüfuz 1 milyon artış göstermiştir. İşsizlik oranına göre ekonomik kalkınmanın yükselişe çıkmasıyla paralel olarak işsizlik oranının düşüş gösterdiğini gereriz.

2002-2011 yılları arasında işsizlik oranı %10 düzeyinden %5'e kadar düşüş yaşamıştır (Aras, 2013: 8).

Petrol ve petrol gelirlerinin ihracat içindeki payı %90 civarındadır. Öte yandan bütçe gelirlerinin ise %75'i petrol ve petrol ile ilgili alanlardan elde edilmektedir. Böylece, bütçenin petrol gelirlerinden, petrol gelirlerinin ise dünya piyasalarındaki konjoktüre bağımlı olması 'Hollanda Hastalığı' tehlikesi ile Azerbaycan'ı karşı karşıya getirmiştir (Sabiroglu, 2001; 12).

Ekonomik gelişmenin sadece doğal kaynakların ihracı üzerine kurulması halinde ülke rezervlerinin tükenmesi ve sosyal adalet ilkesinin aksine olarak nüfusun yalnız küçük bir grubunun faydalanması, çoğunluğun yaşam düzeyinin düşmesi sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla ekonomilerini sadece doğal kaynaklara ve tek sektöre dayandıran ülkelerin hem iç hem de dış ilişkilerde bağımsızlıklarını zedeleme durumu olabilecektir. Ekonominin sadece enerji sektörüne bağımlı olması bazı sosyo-ekonomik olumsuz sonuçlar da doğurabilecektir. Enerji sektörüne vasıflı işgücü ve araçların akımı diğer sektörlerin gelişim potansiyelini olumsuz yönde etkileyecektir. Petrol gelirlerinin ithal malları alımında harcanması, özellikle sorun yaratıyor.

Azerbaycan sanayisinin lokomotifi olan petrol ve petrole ilgili sahalar devlet bütçesinin çok büyük hissesini oluştursa da son zamanlarda sadece petrole odaklı sanayi kalkınmasının sağlıklı olmadığı açıkça görülmektedir. Bunun için birkaç adımlar atılmıştır. Özellikle devletin petrol dışı sanayinin gelişmesine ilişkin 2009-2013 devlet programı da bu kapsamdadır. Petrolden elde edilen külli miktarda sermaye birikimini petrol dışı sermayeye koyuluşu özellikle bölgelerin gelişmesi ve kalkınmasına ilişkin son zamanlarda daha kabarıklık görülmektedir. Ancak tüm bunlara bakmayarak petrolden elde edilen gelirin dağıtımında oluşan adaletsizlikte göz önündedir. Petrol gelirlerinin denetiminin şeffaf bir mekanizmayla yapılmaması, yolsuzluk ve suiistimali doğurmaktadır.

Dünya ekonomisindeki ve Orta Doğu'da petrol ihraç eden ülkelerde yaşanan siyasal kriz, İran'a ambargonun kaldırılması ile ülkenin petrol ihracını keskin şekilde artırması, Amerika'nın petrol rezervlerini satışa çıkarması petrol fiyatlarını keskin şekilde azalmasına neden oldu. Devlet bütçesinin tahminen %80'ni petrol ve gaz ihracından elde ettiği gelirlerle oluşturan Azerbaycan, bu keskin azalma sonucunda çok büyük sarsıntı yaşadı. Amerika ve Batı Avrupa'nın Rusya'ya uyguladığı ekonomik yaptırımlar sonucu Rus Rublesi'nin değerden düşmesi Azerbaycan ekonomisini çıkılmaz duruma getirdi. Bunun nedeni ise Azerbaycan Petrol ve Gaz'ı

Avrupa'ya ihraç etse de Petrol ve gaz dışı diğer ihracatının büyük kısmı Rusya'nın payına düşmektedir. Tüm bu olumsuzluklar ilk önce Azerbaycan'ın para birimi olan Manat'ın tüm ülkelerin para birimleri karşısında değerini yitirmesiyle sonuçlandı. Bu hakta kararı Azerbaycan Merkezi Bankı (AMB) resmen 21 Şubat 2015 yılında açıkladı. Daha sonra petrolün 120 dolarlardan 30 doların altına düşmesi Azerbaycan'ın 2015 aralık ayında ikinci devalüasyona uğramasına neden oldu. Bunun etkileri çok derinden his eden Azerbaycan, ekonomisinin tüm alanlarını kapsamağa başladı. Zira bu en çokta Azerbaycan halkını etkiledi. Manatın dolar karşısında %100 değerden düşmesi ithal ettiği ürünlerin %100 pahalalanmasına neden oldu. Fakat bunun olumsuz etkileri olsa da olumlu tarafları da oldu. Örneğin ihraç ettiği ürünlerin sadece petrol ve gaz gelirlerine dayanmayan ülkeni çok olumsuz etkilediğini gören iktidar petrol ve gaz dışı, ekonominin diğer alanlarına da yatırımlar yapmağa başladı (Azerbaycan'da Devalüasyon, a.g.i.s. 2015). Bu durumla hiç karşılaşmayacağını düşünmeyen iktidar resmen yanlışını itiraf eden iktidar bu durumu düzeltmek için ekonominin diğer alanlarını kalkındırmak gerektiğini bildirdiler. Bu daha önceleler de söylene de, fakat bu sefer bu sözler sadece konuşmada değil pratikte de kendisini göstermeğe başladı. Devletin özellikle tarım alanına önem arttı. Devletin bundan başka diğer önem verdiği alan ürettiği ürünü yurtdışına ihraç eden özel şirketlere uygulanan bir takım vergileri (lisensiyaları) kaldırdı. Bu kolaylık yurt içi faaliyet gösteren turizm şirketlerine de uygulandı. Ülkenin krize düşmesine ve bütçe gelirlerinin azalmasına rağmen bu kriz sonucunda ithal edilen ürünlerin fiyatının %100'den fazla pahalalanması sonucunda en fazla zarar çeken halkın durumunu iyileştirmek için devlet, emekliliği ve tüm kamu sektöründe çalışan personellerin maaşları %10 artırdı. Fakat halen ülkenin ekonomi alanında istenilen duruma gelmediğini bu alanda yapılacak çok şey olduğunu vurgulamak gerekir. Özellikle ülkenin istikrarlı bir ekonomiye sahip olması için devlet bütçesinin petrol ve gazdan bağımlılığını azaltmak için petrol ve gazdan gelen gelirleri adaletli şekilde ekonominin diğer alanlarına harcanması gerekmektedir. Böyle olursa ülke ekonomisinin dışa bağımlılığı azalacak ve ekonomide istikrar sağlanacak. Ekonomide istikrarın sağlanması ilk önce kendisini demokraside gösterecek.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ekonomik, sosyal ve siyasi istikrarı sağlayacak, Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere diğer sorunların aşılmasına imkân sağlayacak tek çare demokrasidir. Ekonominin, sosyal ve siyasi istikrarı sağlayacak en büyük etkenlerden biri olduğu için ve ekonominin de sağlanmasında demokrasinin

vazgeçilmez bir araç olduğunu düşünecek olursak ekonomi ve demokrasi arasında Azerbaycan'da derin bir bağ olduğunu hiç kuşkusuz söyleyebiliriz. Bu yönde reformların daha da hızlandırılması, karşılaşılabilecek tüm olumsuzluklara rağmen bu yoldan dönülmemesi gerekir. Aksine bir eğilim ise ülkeyi çok zora sokacaktır.

3.3.DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra demokratikleşme yoluyla sosyal, siyasal ve ekonomik süreci dengelemek için uluslararası örgütlerle iş birliği içerisine girmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti demokratikleşme, insan hakları ve özgürlüklerin korunmasını kendinin temel görevi olarak kabul etmiş ve bu yönde önemli adımlar atmıştır. Yukarıda söylenildiği gibi Azerbaycan “Demokratik devletçilik” geleneklerinin tarihi 28 Mayıs 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin (ADC) kurulmasına dayanıyor. ADC'nin siyasetinde demokrasi ve vatandaşların hukuk eşitliği önemli yer tutuyordu (Saray, 1999; 65). Nisan 1920 yılında Sovyet ordusunun Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra yenice temellerini koymakta olan demokrasi ve demokratik devletçilik ananeleri basıç, totaliter Sovyet komünist rejimiyle aradan kaldırıldı. Doğrudur Azerbaycan SSCB'nin terkinde olurken sosyal eşitlik ve eğitim sahasında birçok ilerleyişler elde edilmiştir. Fakat bu yıllar arifesinde (1920-1991) demokrasiden söz etme doğru olmaz. “Bugünkü modern demokrasilerin temelini teşkil eden fertlerin birbirilerinin hak ve hürriyetleri ile inanç ve fikirlerine saygılı olmaları, bir eğitim ve tecrübe söz konusudur” (Saray, 1999: 94). Demokratik rejimin tam zıddı olan totaliter Sovyet sisteminden bağımsızlığını ilan etmezden önce Sovyetlerin terkinde olan Cumhuriyetlerin halkları bu eğitim ve tecrübelerden yoksundu. O Cumhuriyetlerden biri olan Azerbaycan, resmen İkinci kez bağımsızlığını ilan ettikten sonra (18 Ekim 1991 yılı) totaliter rejim yavaş yavaş demokratik rejime dönüşmeye başladı. Bu yolda ilk adımlardan biri seçimle belirlenen yönetim yapısına geçilmesi oldu. Daha sonra Anayasanın kabulü (1995), ülkede siyasal sistemin şekillenmesinde ve siyasal istikrarın sağlanmasında ve demokratik reformlarda görebiliriz.

Bu demokratikleşme süreci ilk başlarda çok zorluklarla karşılaştı. Ermenistan'ın Azerbaycan'a savaş ilan etmesi iç savaş demokratikleşme sürecine olumsuz etkisini sürdürmekteydi. Fakat tüm zorluklara karşın demokratikleşme süreci devam etmekteydi. Bunun en büyük örneğini bağımsızlık öncesi baskıcı bir rejimin

olduğu zaman halkın siyasi ve ekonomik sorunların çözülmesinde hiçbir rol üstlenmezken bağımsızlığın kazanılmasıyla halkın siyasi hayata etkin katılımın ve büyük ölçüde siyasi gidişatın belirlenmesinde söz sahibi olmuştur. Tüm bunlar halkın siyasi bilincinin oluşturuyordu. Bu bilincin oluşmasında devletin çok büyük rolü olduğunu söyleyebiliriz. Bazı ülkelerde, özellikle Batı Avrupa ülkelerinde halk demokrasiye ihtiyaç duyduğu için devletten demokratik yönde talepler ileri sunmuş. Azerbaycan ve Sovyetlerin terkiibinden ayrılan diğer cumhuriyetlerde ise durum biraz farklıdır. Bu gibi ülkelerde devlet totaliter rejimden çıktıktan sonra modern dünyaya ayak uydurmak için demokrasi uygulamasına ihtiyaç duymuş. Bu ülkelerde devlet tüm sorunluğu üstlendiği için bu demokrasilere siyasal demokrasiler de diyebiliriz.

“Siyasi demokrasinin üç özelliği bulunmaktadır: seçim, denetim ve yönetim sistemleri Azerbaycan’ın uluslararası örgütlerle yaptığı anlaşma ve demokratikleşmiş ülkelerle olan işbirliği sonucunda bağımsızlıktan bu yana her geçen gün gelişme kat etmiştir. Örneğin Venedik komisyonunun hazırladıkları “alternatif yollardan yararlanmakla 2 Haziran 2003 tarihinde kabul edilmiş Seçim Kanunu ve onun aslında 15 Ekim 2003 yılında yapılmış Cumhurbaşkanı seçimlerinde önemli etkene çevrilmiş ve toplumda kendisine önemli yer edinmiştir. Venedik Komisyonunun önerileri ile yeniden düzenlenmiş Azerbaycan seçim sistemi bu anlamda önemli bir merhale sayılmaktadır” (Nesirov, 2006; 15).

Bağımsızlıktan günümüze kadar Azerbaycan’da siyasi ve toplumsal istikrar sağlanma yönünde önemli adımlar atılmaktadır. Hukuki ve Ekonomik alanda reformlar devam etmektedir. “İnsanların demokratik ilkelerden, demokrasi araçlarından yararlanması için uygun ortam yaratılması için uluslararası örgütlerin reform önerilerinin kabul edilmektedir. Basının özgürlüğünün sağlanması için gerekli hukuki düzenlemeler, uygulamadaki aksaklıklara rağmen devam etmektedir” (Saray, 199; 94).

Azerbaycan Cumhuriyetinde demokrasinin gelişiminin devam etmesi serbest ve özgür seçimlerle karşılıklı ilişki içerisindedir. Azerbaycan’ın Bağımsızlığını kazandıktan günümüze kadar olan seçim tarihi içerisinde demokratik kurallara uyulan tek seçim 1992 cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. O tarihten sonra seçimler serbest ve özgür şekilde geçirildiği söylene de tam anlamıyla demokratik kurallar çerçevesinde geçmemiştir. Özellikle 1993–2003 yılları arasında gerçekleşen seçimleri, Azerbaycan seçim tarihinin kara sayfası da adlandırabiliriz. Bu yıllarda muhalefete

uygulanan iktidar baskılar artmıştır. Tutuklamalar, zor tatbik edilmesi, mitinglere izin verilmemesi veya birçok sebepler bahanesiyle mitinglerin şehir merkezlerinden kenarda izin verilmesi, basında sansür uygulaması, seçimler zamanı yol verilen olumsuzluklar (ülkenin bazı bucak bölgelerinde seçimlerin değiştirilmesi iddiaları), Azerbaycan'ın demokratikleşme sürecine gölge düşürmüştür. Azerbaycan'ın işbirliğinde olduğu uluslararası örgütlerin ve halkın kendi haklarını savunmaya başlaması ve iktidara baskı uygulayabilecek duruma gelmesi nedeniyle iktidarda demokratik iyileşmenin olduğunu söyleyebiliriz. Azerbaycan, 2008 yılından bu yana serbest ve özgür seçim konusunda devamlı yükselen ülke konumundadır (Şahin, 2013: 16). Fakat Azerbaycan'da seçim sistemi henüz istenilen düzeye gelmemiştir. Serbest ve dürüst seçim noktasında ilerlemenin “tecrübe” ve “bilinçlenme” ile yakın ilişkisi olduğunu ve halkın kendi hakkını iktidara karşı savunması güçlendikçe demokratik seçim ilkeleri uygulamada işlerlik kazanabilecektir.

Azerbaycan'da demokrasinin gelişimi ve onun işlevselliğini azaltan hususlar içerisinde yakın tarihsel geçmişi ve sosyolojik birikimini de gösterebiliriz.

“Bu bağlamda ilk olarak demokrasinin inşası için gerekli elit eksikliğinden bahsedilebilir. Bu eksikliğin esas manada Azerbaycan'ın komünist geçmişiyle alakalı bir miras olduğu söylenebilir... batılı demokratik bir ülke olma hedefi doğrultusunda adımlar atılırken demokratik bir toplumsallaşma yaşamamış, dolayısıyla demokratik bilinci düşük kadrolar ekseriyetle işbaşındadır” (Şahin, 2013: 12).

Tüm bu eksiklerin demokratikleşme sürecinde dalgalanmalara yol açtığını da söyleyebiliriz. Günümüzde, Azerbaycan'da yönetimin alt tabakalarına yeni nesil (veya jenerasyon) gelse de yönetimin üst tabakaları hala Sovyet eğitiminden geçmiş insanlar varlığını sürdürmektedir. Zira onların bilinçsizce yeni yönetim sistemine ve demokratik eğilimlere duyarsız davranışları, geçmiş dönemin idari ve siyasi alışkanlıklarının devam etmesi demokrasi gelişiminin karşısında duran sorunlardan biri olduğunu söylemek gerekir. Zamanla yönetimin tüm tabakalarına yeni neslin gelmesi, demokrasinin için olumlu sonuçlara yol açacaktır.

Yukarıda söylendiği gibi, Azerbaycan bağımsızlıktan sonra yönetim yapısı bakımından hızlı yapılanma sürecine gitmiştir. Bu yapılanma demokrasinin talepleri esasında şekillenmiştir. Fakat bazı siyasi kurumların (örneğin merkezi yönetimin taşra örgütlenmesi olan Yerli İcra Organları ile yerel yönetimler arasında) yetki dağılımdaki sınırların tam belli olmaması yönetim yapısında sorunlara yol açmakla beraber ülkede demokratikleşme sürecine de etki etmektedir. Siyasal kurumların tüm toplumlarda

siyasal hayatın çerçevesini oluşturmasında ve sonuçları belirlemede önemli rol oynamaktadır. Özellikle Azerbaycan gibi yeni demokratikleşme sürecine geçiş yapmış ülkelerde bu kurumların etkinliği demokrasi açısından hayati önem taşımaktadır. Przeworski'ye (1995: 34) göre totaliter ve otoriter rejimlerden çıkarak demokratik bir yönetim yapısına geçiş yapan toplumlarda ilk başta demokratik düzenleme ve uygulamaların zamanla oturmuş kurumlara dönüşmesiyle demokrasi kurumsallaşmaktadır. Demokrasinin tam oluşmadığı gelişmekte olan ülkelerde demokrasinin pekişmesi için en önemli temel hedef siyasal kurumsallaşmadır.

“...siyasal kurumsallaşma, toplumlarda belli biçimsel işlevlerin yerine getirilmesi, toplumsal düzen ve istikrarın sağlanmasıyla ilgili olarak demokratik pekişmenin alt yapısını oluşturmaktadır. Bu bakımdan, bir ülkede temel özgürlükler, seçim, siyasal partiler, parlamento, hukukun egemenliği, yerel meclisler, ulusal yürütme organı gibi temel siyasal kurumlar zayıf ve etkinlikten uzaksa, demokratik rejimin istikrarı ve meşruiyeti tehlikeye düşmekte ve demokrasi kurumsallaşamamaktadır” (Elma, 2007; 193).

Bugün, Azerbaycan'da siyasal kurumsallaşmanın tam oluşmadığını ve demokrasinin karşısında duran en önemeli engellerden biridir. Bu sorunun çözülmesi için Azerbaycan'da demokratik siyasi kültürün gelişmesi, yapılan düzenlemelerin kararlılıkla uygulamaya konulması ve denetleme mekanizmasının daha mükemmel şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Bugün Azerbaycan, uluslararası standartlara uygun anayasayla biçimlenmiş, kuvvetler ayrılığına dayanan, vatandaşların hak ve özgürlükleri ile ilgili yasal ve anayasal statülere uymuş, temsili demokrasi modelini ve seçim sistemini benimsemiştir. Böylece Azerbaycan'da batı tipli demokrasinin (liberal esasa dayanan demokrasi) birçok yapısal unsurları başarıyla kabul edilmiştir. Fakat günümüze kadar, ülkede bu istenen demokrasinin pratik düzeyde uygulaması başarılı şekilde yapılmamıştır. Bunu özellikle yürütme organının, yasama organının ve bağımsız yargı organlarının istenilen düzeye gelmemesinde, temel hak ve hürriyetlerin korunmasında yaşanan sorunlarda ve uluslararası seçim standartlarına uygun bir düzenin sağlanmamasında görebiliriz (Przeworski, 1995: 33–34).

Azerbaycan'ın tarihsel kültürel yapısı, yakın geçmişte katı bir otoriter rejimden çıkması ve coğrafi konumu (Azerbaycan'ın yerleştiği Kafkaslar demokrasi açısından yoksun bölgedir) demokrasini kendi dinamikleri esasında pekişmesine olumsuz etkilemektedir. Bu nedenlerden dolayı Azerbaycan bağımsızlığını kazanarak

demokratikleşme sürecine geçiş yaparken demokrasi açısından gelişmiş ülkelerle ve uluslararası örgütlerle işbirliği yapmak zorunluluğu his etti. Bu işbirliği sonucunda tarihsel olarak demokrasi açısından nerdeyse hiç deneyimi olmayan Azerbaycan, bu konuda halen istenilen düzeye gelinmese de anayasa ve insan hakları ve diğer konularda ilerleyişe nail olmuştur.

3.3.1. 1995 Anayasa'sının Demokrasi Açısından Değerlendirilmesi

1994 yılında Ermenistan'la geçici ateşkesin ilan edilmesi ve bir sıra ülkelerden ilişkilerin kurulması sınır dışı tehlikelerin aradan kalkması, en esas da “Asrın Mukavelesi” adı altında Uluslararası petrol antlaşmasının imzalamasıyla Azerbaycan, demokratikleşme sürecinin başlamasını hızlandırdı. Çünkü bu anlaşmaya Azerbaycan'dan başka 7 ülke (ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya, Suudi Arabistan) ve 13 Uluslararası şirketin imza atması Azerbaycan'ı yabancı tehlikelerden koruyan kalkan oldu (Asker, 2011: 4). Bu demokratikleşme sürecinde en önemli adım Anayasanın kabul edilmesi olmuştur.

“Yeni bir anayasanın hazırlanması, hem ulusun kendisini kanıtlanmasının, hem de siyasi bütünleşmeye zemin hazırlayan duyguları ifade etmenin en uygun yoludur. Ayrıca anayasalar, ekonomik ve toplumsal alanda siyasal iktidara yön veren temel ilkeleri, bireylere sağlanan temel hak ve özgürlükleri gösterir; temel hak ve özgürlüklerin güvencesini oluştururlar. Kısacası devleti hukuka bağlamayı amaçlarlar” (Abdullayev, 2001: 109).

Yukarıda söylendiği gibi siyasi yönde ülke içi istikrar sağlandıktan sonra Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in önderliğinde 35 kişilik Komite tarafından Anayasanın taslak metni üzerinde çalışmalara başlandı. Bu taslak metnin hazırlanmasında en olumsuz taraf, muhalif partilerin görüşlerinin alınmamasıydı. O zaman iktidarda olan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından kurulmuş Yeni Azerbaycan Partisi (YAP) ezici çoğunlukla Milli Mecliste söz hakkına sahipti. Ancak Muhalefette olan partilerinde görüşlerinin alınması ve sunulacak teklif ve önerilerin tartışılarak yapılması demokrasi adına daha iyi ola bilerdi. Bütün işlemler tamamlandıktan Anayasa kabul edilip edilmemesi halkın iradesine kaldı, yani referanduma gidildi. 12 Kasım 1995 yılında yapılan halk oylaması sonucunda yüzde 91.9 evet oyuyla Anayasa kabul edildi. Bu Anayasa'ya göre, Azerbaycan devleti demokratik, hukuka dayalı, laik, üniter bir cumhuriyettir. Bununla da Azerbaycan'ın devlet şekli şekillenmiş oldu; Kuvvetler ayrılığı prensibi Anayasa tarafından

benimsenmiş ve yasama, Yürütme ve yargının yetki ve görevleri tam olarak belirlenmiştir (Azerbaycan Ülke Raporu, 2012: 3).

Sovyetlerin parçalanması sonucunda bağımsızlığını kazan diğer ülkeler gibi Azerbaycan da yerel yönetimler, özellikle özerk yerel yönetim birimleri yoktu. Kendini modern dünyada ispat etmek, bu dünyaya ayak uydurmak ve en esası da devlet olarak şekillenmek, halkına daha iyi hizmet suna bilmek için yerel yönetimler sahasında reform çalışmaları gerekirdi. Yerel yönetimlerin oluşturulması, onun yetki ve görevleri hakkında 1995 Anayasasında gösterilmiş ve bununla bu sahada alt yapı oluşturulmuş.

Anayasa, Başlangıç, 5 bölüm ve 12 fasıl olmak üzere toplam 158 maddeden oluşmaktadır. Anayasa oldukça ayrıntılıdır, özellikle temel hak ve özgürlükler konusunda çok ayrıntıya girilmiştir. Bunun da en büyük nedeni bir siyasi sistemden diğer bir siyasi sisteme geçerken oluşabilecek eğilimlere karşı çok ayrıntıya girilmesi gerekir.

Anayasanın 147. Maddesinde gösterildiği gibi Anayasa Azerbaycan Cumhuriyetinde en yüksek hukuki değere sahiptir. Azerbaycan Anayasasının diğer bir özelliği de katı bir anayasa olmasıdır. 152. Maddesinde Anayasaya değişikliğin sadece referandum yoluyla gerçekleştirilebilir denilmesi ve 155. Maddesinde ise 1, 2, 6, 7, 8 ve 21 maddelerin değiştirilmesi ve 3. Fasılın (Hak ve Özgürlükler) tümünün sınırlandırılması referandum dahi mümkün değil denilmesi onun ne kadar katı olduğunu göstermektedir (Abdullayev, 2001: 9-10).

Azerbaycan Anayasa'sının demokrasi açısından en büyük özelliği, devlet egemenliğinin yegane kaynağı halk (1.m) olduğunun vurgulanmasıdır. Bu Anayasanın halk ve özgürlüklerin tespiti ve düzenlenmesinde çağdaş bir anayasa olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Bu anayasada insan hakları ve özgürlüklerini gerekli düzeyde korunması için gerekli olan hukuki düzenlemelerin yapıldığını göstermektedir. Fakat Anayasada demokrasiye ve İnsan haklarına önem verilmesi Azerbaycan'da demokrasi ve İnsan haklarının istenilen seviyeye gelmesine yeterli ola bilmemişti. Bunun en büyük sebeplerinden biri vatandaşların yeteri düzeyde demokrasi oluşmaması sonucu kendi haklarını savunmamaları, bu yönde güçlü sivil örgüt düzeyinde örgütlenmemeleri ve uygulamada anayasa kurallarına bazen bürokrasi kesimi tarafından uyulmamasıdır.

3.3.2. Demokratikleşme Süreci Çerçevesinde İnsan Hakları Vurgusu

Günümüz dünyada devlet ve toplumların gelişimlerinin esas göstergesi demokrasi ve İnsan haklarıdır. “İnsan hakları öncelikle, tüm insanlığın eşitliği düşüncesine dayanır. Bu çerçevede evrensel ahlaki haklardır” (Sunay, 2013, 28). Demokrasi ve İnsan hak ve özgürlükleri bir biriyle ilişkide ve birbirilerini olumlu şekilde büyük ölçüde etkilemektedir.

“İnsan hakları çeşitli ekonomik ve siyasi sistemlerin, ideolojilerin ve kültürlerin mevcut olduğu çağdaş dünyamızda insanları ve toplumları birleştiren, onları daha fazla hümanist yapan temel unsurdur. Uygarlığın en önemli buluşlarından biri sayılan insan hakları bu gün herkesin anladığı ve anlamak zorunda olduğu eşsiz başarıdır. İnsan haklarına saygı, insan haklarının korunması çağdaş dünyaya entegre olmanın en temel yoludur” (Nesirov, 2006; 31).

Yukarıda belirtildiği gibi demokrasi kavramının esasında halk tarafından yönetim anlayışı yatmaktadır. Halk tarafından yönetim ilkesine dayanan demokrasi anlayışına esasen bireyler ilk önce ortak kaderi etkileyen karalara söz sahibi olmalı, diğer taraftan da kendi kaderini etkileyen kararlarda özgür olmalıdır. Böyle bir ortamda insan hakları anlayışı için de olumludur. Çünkü bir yandan kendi ortak kaderlerini belirlerken, diğer yandan da bireylerinde bir nevi kendi kaderini çizerken hiçbir baskı altında kalmaması İnsan haklarının o toplumda yerleşmesi için ilkin zemin hazırlamaktadır.

Her şeyden önce “...bireyin özgürlüklerinin ve bağımsızlığının esas alındığı bir toplumda; herkesin insan olarak aynı değere sahip olduğu, hiç kimsenin bu yönden, diğerinden daha aşağıda ya da daha ayrıcalıklı bir konumda olmadığı kabul edilir. O nedenle vatandaşlar arasında hakları kullanmaya layık olanlar-olmayanlar şeklinde bir fark yoktur” (Sunay, 2013, 126).

Demokratik olmayan rejimlerde bunlardan bahsetmek olanaksızdı. Demokrasinin en büyük özelliklerinden biri de siyasal iktidarın denetlenmesidir. Siyasal İktidarın denetlenmediği bir yapıda İnsan Hakları güvence altında değildir.

“Temek hak ve özgürlükler insan onurunun temelini oluşturur. İnsan onurunun korunmadığı yerde demokrasinin kurumsallaşması mümkün değildir. Demokrasi, bireylerin tartışılacakları ve fikirlerini sırayabilecekleri özgür bir toplumsal ortam gerektirir. Dolayısıyla, sivil özgürlükler, yönetime özgürce katılan bireyler ve özgür toplumsal ortam olmaksızın demokrasinin kurumlaşması düşünülemez” (Elma, 2007; 62).

Bir anlamda, demokrasinin kurumsallaşması, bireylerin düşüncelerini özgürce ifade etme hakkının kurumlaşmış biçimde korunması ve saygı görmesidir. “insan haklarının tanınması ve korunması, anayasal demokratik siyasi sistemin esasıdır” (Erdoğan, 1999; 165). Bu hakların temel işlevi ise, devletin sınırlandırılmasıdır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyetinin yaptığı ilk işlerden biri İnsan Hakları konusunda çalışmalara başlayarak uluslararası örgütlerle İşbirliği yapmıştır. İlk önce BM üye olan Azerbaycan (1992), BM’nin ileri sürdüğü İnsan hakları düzenlemelerini kabul ettiğini bildirmiştir (Cavadov, 2008; 81). Bunun nedeni ise Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra kendisi demokratik ve hukuki devlet kuruculuğuna başlaması ve bu yolda onun karşısında en büyük engel, insan hakları alanında yeterli olmaması ve uluslararası örgütlerin düzenlediği standartların altında olmasıydı. Tüm bunlar İnsan hakları alanında uluslararası örgütlerin belirlediği standartlara uyma zorunluluğu his etmiş bu yönde bu örgütlerle işbirliği çalışmalarına başlamıştır.

12 Kasım 1995 Anayasasına baktığımızda, Anayasanın ikinci bölümünün üçüncü faslı (24-71. maddeler) “Temel İnsan ve Vatandaş Hukuk ve Azatlıkları” adı altında geniş şekilde insan haklarına yer verildiğini görmekteyiz. Özellikle bu konuda bu anayasanın 26. ve 71.maddelerine bakmak gerekir. Anayasanın 26.maddesinin 1. fıkkında “Herkesin yasal yollarla hukuk ve azatlıklarını müdafaa etmek hakkı vardır” ve 2.fıkkında ise “Devlet herkesin haklarının ve azatlıklarının müdafaasına teminat veriyor” denilmesi aslında devletin bu konuda ne kadar istekli olduğunun göstergesidir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 2009, M: 26, 71).

Anayasanın 71.maddesinin 1.fıkkında “Anayasada tespit edilmiş insan ve vatandaş haklarını ve azatlıklarını gözlemlemek ve korumak yasama, yürütme ve yargı organlarının borcudur”, 2.fıkkında “İnsan ve vatandaş haklarının ve azatlıklarının hayata geçirilmesini hiç kimse sınırlandırmaz. Herkesin hukuk ve azatlıkları bu anayasada ve kanunlarda gösterilmiş esaslarla sınırlandırılabilir”, 5.fıkkında “Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde insan ve vatandaş hakları ve azatlıkları doğrudan yürürlüktedir” denilmesi Anayasanın insan haklarına çok önem verdiğinin simgesidir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 2009, M: 71).

Her bir bireyin toplumda ve hayatında insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesi hedefleyen Azerbaycan Cumhuriyeti bu yönde çok önemli adımlardan biri 1993 yılında ölüm cezası uygulamadan kaldırılması ve 1995 yılında

suçluların af edilmesi ile ilgili sürecin başlatılması oldu. Daha sonra, 3 Şubat 1998 yılında ölüm hükmü tamamen kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in bu ölüm cezasının kaldırılması yönünde karar verirken belirttiği gibi "Ben cinayet-hukuk siyasetini çok yönlü yorumlayarak, adalet, özgürlük, hümanizm ve insancılık gibi yüksek ideallere sadık kalarak Azerbaycan'da ölüm cezasının iptal edilmesi kanaatine gelerek tarihi kararı vermiş bulunuyorum" (İnsan Hakları, Dünya Refahının Temeli, 2001; 14) söylemesi aslında Azerbaycan'ın insan hakları konusunda ne kadar istekli olduğunun simgesidir.

"Azerbaycan Cumhuriyeti insan hakları alanında şimdiye kadar birçok uluslararası antlaşma ve sözleşmelere taraf olmuştur ki, bunların sırasına 1966 Mülki ve Siyasi Haklarla ilgili Uluslararası Sözleşme, 1966 Ekonomik, Sosyal ve kültürel Haklarla ilgili Uluslararası Düzenleme, BM'nin 1989 Çocuk Hakları Sözleşmesi, BM'nin kadınların siyasi hakları ile ilgili 1952 Sözleşmesi, BM'nin Kadınlara Karşı Ayrımcılığın önlenmesine yönelik 1979 Sözleşmesi, ırk ayrımcılığının önlenmesine yönelik 1965 uluslararası Sözleşmesi taraftır" (Hasanov, 1996; 34).

"İnsan ve Vatandaş Haklarının ve Özgürlüklerinin Sağlanması Alanında Önlemler Hakkında" kanununun (1998) ve "İnsan Haklarının Savunulması" ile ilgili devlet programının kabulü, ülkede insan haklarının savunulması alanında verimliliğin artırılmasında çok büyük önemi oldu. Azerbaycan Avrupa Konseyine üye olduktan sonra ise bir sıra Avrupa sözleşmelerine katılmış. Örneğin Avrupa İnsan hakları sözleşmesine katılmasını gösterebiliriz. Bununla da Azerbaycan vatandaşları istediği anda Avrupa Mahkemesine serbest şekilde başvuruda bulunması gerçekleşmiş oldu (Veliyev, 2002: 95). AİHM en çok başvuruda bulunan kesim, siyasal alanda iktidar baskısına maruz kalan muhalif parti üyeleri ve gazeteciler olmuştur.

Örneğin "Azerbaycan'da üzerinde uyuşturucu ile yakalandığı gerekçesiyle üç yıl hapis cezasına çarptırılan gazeteci, 2007 yılında AİHM'ne yaptığı başvuruda, "komploya maruz kaldığı ve Azerbaycan'daki duruşmalar sırasında adil bir şekilde yargılanmadığı" görüşünü dile getirmişti. AİHM, bugünkü kararında gazetecinin adil bir şekilde yargılanmadığını bildirerek, Azerbaycan'ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 6. maddesini ihlal ettiğine hükmetti. Azatlık gazetesinde çalışan gazetecinin gözaltına alındıktan 20 dakika sonra cebinde uyuşturucu bulunduğu yönündeki iddianın gerçekçi olmadığını değerlendiren AİHM, duruşmalarda gazetecinin savunma hakkını yeterince kullanamadığına hükmetti. Azeri gazeteci, 2009 yılında serbest bırakılmıştı (AİHM'de Azerbaycan davası, a.g.i.s. 2015).

İnsan haklarının mahkemelerin dışında savunulması mekanizması da çok önemlidir. Azerbaycan'da 1600den fazla sivil toplum kuruluşu, aynı zamanda onlarca İnsan Hakları savunma örgütleri resmi olarak devlet tarafından kayıt altına alınarak faaliyet göstermesi sağlanmıştır. Bu örgütlerin tüzüklerini amaç ve faaliyetlerine göre incelediğimizde kadın, çocuk, gençler, hayır amaçlı, kültürel, eğitim teşkilatları ve diğer alanları kapsadığını görebiliriz (İbayev, 2001; 47). Azerbaycan'da insan haklarının korunması üzere yeni sistemin yaranmasının örneklerinden biri de "İnsan hakları üzere müvekkil (ombudsman) ile ilgili" kanunun alınması oldu. Bu bir hukuki mekanizmanın yaratılması önde gelen devletlerde uygulanan faydalı kurumlardan Azerbaycan'da faaliyet göstermesine zemin sağlamıştır" (Nesirov, 2006; 21).

Modern demokratik toplumların önem verip korunması gereken bir hususun azınlık haklarıdır. Azınlık hakları iki anlamda anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, bir ülke sınırları içerisinde yaşayan dini ve etnik azınlık, diğeri ise siyasal olarak ve demokratik sürecin her hangi bir aşamasında çoğunluk sağlayamamış düşünce bakımından azınlıktır. Azerbaycan'da etnik ve dini bakımdan azınlıkta olan grup veya toplumlara "Milli Azınlıklar" denilmektedir. Azerbaycan bu azınlıkların haklarının korunması anlamında birçok ülkelere örnek olacak konuma gelmiştir. Bunu 1995 Yılından günümüze kadar Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi gözlemci komitelerinin her yıl düzenlediği raporlarında azınlık haklarının (Milli Azınlıkların hakları) ihlal edildiği ve bu konuda her hangi sorunun yaşandığına dair Azerbaycan'a karşı bir eleştiri gelmemiştir. Özellikle, Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi karşısında üstlendiği üstlenim ve yükümlülüklerini yerinde incelemek için Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Azerbaycan'a gönderdiği izleme grubunun milli azınlıkların yaşadığı bölgelere giderek toplum temsilcileriyle görüşme fırsatı bulunmuştur. Toplum üyeleriyle yüz yüze görüşmeler sonucunda sosyal, kültürel, hukuksal ve siyasal alanda çoğunluk olan Azerbaycan Türkleri ile gerçek anlamda toplumsal barış, güven ve karşılıklı saygı kuralları içerisinde yaşadıklarını belirten gözlemciler bu durumu memnuniyetle karşılamışlardı Azerbaycan'ın İnsan Haklarının sağlanması korunması alanında Avrupa Konseyi ile ilişkilerde olduğu gibi Birleşmiş Milletlerle de ilişkiler hızla ilerlemiştir. Bu konuda BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ile ilişkiler önemli yer tutmaktadır. Bu kurumla ilk ilişkiler 1998 yılında kurulmuş. 2001 yılında BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ile Azerbaycan arasında yol haritası planı belirlenmiş. Bu planın ikinci aşaması 2005 yılında imzalanmıştır. Bir yıl sonra

Azerbaycan BM İnsan Hakları Komitesine üye seçilmiştir (Mutafayev, 2007; 195-196, 198).

Azerbaycan'ın İnsan hakları alanında iş birliği yaptığı diğer uluslararası örgüt, Birleşmiş Milletleridir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Azerbaycan BM ile insan hakları alanında ilk kez bu birliğe üye olduğu zaman üyelik yükümlülüğünü kabul etmiştir. Fakat BM ile insan hakları alanında ilişkiler sadece bu kapsamda kalmamıştır. Sovyetlerin dağılmasında sonra bağımsızlığını kazanan diğer devletlerden daha fazla İnsan haklarının sağlanması ve korunmasına ihtiyaç duyan Azerbaycan bu konuda devlet olarak daha da hassas yaklaşmalı olmuştur. Bunun nedeni 1988-1991 yıllarında Ermenistan'da yaşayan 250 binden fazla, Karabağ savaşı sırasında (1992-1994) 650 binden fazla Azerbaycanlıların zorla kendi yaşadıkları yurtlarından kovularak en temel haklardan: barınma, sağlıklı yaşam, eğitim ve diğer haklardan mahrum olmuştur. Savaş sonrası savaş sırasında Azerbaycan tarafının kayıplarını hesaplayan Devlet Komisyonunun verdiği bilgilere esasen savaş sırasında Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından 20 binden fazla Azerbaycan vatandaşı öldürülmüş, 50 binden fazla Azerbaycan vatandaşı ise sakat kalmış, 4.674 Azerbaycan vatandaşı ise esir alınmıştır. Bu esirlerin 314'nü kadın, 253'ü ihtiyar, 61'i çocuk ve eriyeye kalanı ise erkekler (18-50 yaş civarında) olması hakkında Azerbaycan devleti ve uluslararası örgütler kesin olarak bilgiler vermiştir (Cavadov, 2008; 82-85).

Bir milyondan fazla Azerbaycanlının ülkenin iç bölgelerine göç etmeye mecbur kalması ve onların temel insani haklardan mahrum kalması ilk dönemlerde Azerbaycan'ı acı tablo karşısında bırakmıştır. Göçmen ve mültecilerin karşı karşıya oldukları en önemli problemler daha önce de belirtildiği sağlık, eğitim, barınma ve istihdam gibi alanlarındadır. Ayrıca gıda yetersizliği mülteci ve göçmenlerin en önemli eksiklerindedir. Azerbaycan bu ve savaşın çıkardığı acı tabloyu aradan kaldırmak için yukarıda söylenildiği gibi İnsan hakları savunulması ve korunması amacıyla özellikle ülkedeki mültecilerin sorun ve ihtiyaçlarını karşılamak için uluslararası finans örgütleriyle, Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası İşbirliği ve İslam Kalkınma Bankasıyla işbirliği yapmıştır (Cavadov, 2008; 82-85). Sonuçta Azerbaycan'a göçmenlerin sorununu çözmek için çeşitli krediler aktarılmıştır. Bundan başka 60'a yakın hayırsever kurum Azerbaycan göçmenlerin sorunları ile ilgili yardım etmektedir. Bu kurumların ve en esaslı Azerbaycan devletinin azimli kararlılığı sonucunda günümüzde hiç çadır kent kalmamıştır. Bu çadır kentlerin yerinde kasabalar yapılarak göçmenlerin ihtiyaçları karşılanmaktadır.

Sonuçta Azerbaycan'ın İnsan Hakları konusunda bağımsızlıktan günümüze kadar çok yol kat ettiğini söyleyebiliriz. Fakat bu konuda Azerbaycan'ın hala eksiklikleri bulunmaktadır. Anayasanın insan hakları konusunda geniş ve ayrıntılı biçimde yer vermesine rağmen bazen iktidarın bu hakları ihmal etmektedir. Özellikle siyasal alanda ve serbest toplanma, fikir ve basın özgürlüğü alanında ihmaller yapılmaktadır.

3.3.3. Avrupa Konseyi İle İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa ülkeleri yeni bir savaş ve kaosun yaşanmaması için bir araya gelerek ekonomik, sosyal ve kültürel bağları güçlendirmeye yönelik işbirliği yapmanın önemini ön plana çıkarmışlar. “Bu doğrultuda insan hakları, medya, hukuksal alanda işbirliği, sosyal dayanışma, sağlık, eğitim, kültür, spor, gençlik, yerel demokrasiler, sınır ötesi işbirliği, çevre ve bölgesel planlama alanlarında çalışacak bir birlik oluşturma düşüncesiyle hareket edilmiştir” (Uluseller ve Ulusoy, a.g.i.s. 2016).

Avrupa Konseyi, 5 Mayıs 1949'ta 10 Avrupa ülkesinin, Belçika, İngiltere, Danimarka, Hollanda, Fransa, İrlanda, İsveç, İtalya, Lüksemburg ve Norveç'in bir araya gelerek Avrupa Konseyi Statüsü'nü imzalamasıyla oluşmuştur. Şu an Avrupa Konseyi'nde 47 üye bulunmaktadır; Azerbaycan da 2001 yılında üye olmuştur (Avrupa Konseyi a.g.i.s. 2016).

Avrupa Konseyi'nin amaçları arasında yer alan ilkelerin en önemlisi hiç şüphesiz, insan hakları ve temel özgürlüklerin geliştirilmesi ve korunmasıdır. Konsey Statüsü' nün 3. maddesinde yer alan “Avrupa Konseyi'nin her üyesi hukukun üstünlüğü prensibini ve yasal yetkisi altında bulunan her şahsın insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanma prensibini kabul eder” (Uluseller ve Ulusoy, a.g.i.s. 2016).

Azerbaycan Cumhuriyetinin Avrupa Konseyi ile diplomatik zeminde ilk karşılaşması 1992 yılında Avrupa Konseyine başvuru yaparak “özel misafir devlet” statüsü ile Avrupa Konseyinin çalışmalarında temsil olunmak istediğini bildirmesiyle gerçekleşmiştir. Avrupa Konseyinin Kafkasya bölgesine kadar genişlemeye hazır olmadığı için Azerbaycan'ın bu teklifini olumlu karşılamamıştır. Çünkü Avrupa Konseyi'nin Kafkasya bölgesi için gerekli olan faaliyet mekanizması o an için mevcut değildi (Veliyev, 2001: 172).

Diğer taraftan da 5 Şubat 1992 yılında Ermenilerin propagandası sayesinde Avrupa Konseyi Karabağ'la ilgili Azerbaycan'ın aleyhine kararlar kabul etmişti. Bu

dönem Azerbaycan yöneticilerinin karşısında duran ilk amaçlardan biri Azerbaycan'ın olumlu imajını yaratmaktı. Bunun için “Demokrasi ve İnsan Hakları” yolunda Azerbaycan'ın önündeki engelleri ortadan kaldırarak hızla modern dünyaya ayak uydurması gerekmektedir. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına işgalci tavırları Avrupa Konseyi'ni Sonradan Azerbaycan lehine karar vermesine neden oldu. 12 Mart 1992 yılında Avrupa Konseyi'nin Bakanlar Kurulunun Sonuç Bildirgesinde Karabağ sorunu ile ilgili derin üzüntü duyduğunu ve Karabağ'ın sivil halkına karşı şiddeti kınamakta olduğunu belirtmişti (Veliyev, 2001; 187).

Azerbaycan'la Avrupa Konseyi arasında ilişkilerin daha da iyileşmesi 1993 yılının ikinci döneminden sonra başlamıştır. Özellikle 1993 yılında Avrupa Konseyi “Genel Sekreterliğin Hukuki Konuları üzere Departmanının başkanı Herremus'un büyük bir heyetle Azerbaycan'a gelişini önemle belirtmek gerekir (Hüseynova, 1998; 144).

Avrupa Konseyi 1994 yılında Kafkasya bölgesini ve aynı zamanda Azerbaycan'daki gidişatı incelemek ve “özel misafir devlet” statüsünü değerlendirmek için bölgeye yeni bir heyet göndermiştir. 28 Haziran 1996 yılında Azerbaycan Avrupa Konseyinde “Özel misafir” statüsü hukuku aldı (Azerbaycan Avrupa Şurasına Üzv, a.g.i.s. 2016). Bu ise ülke kanunlarının Avrupa standartları seviyesine yükselmesi için çok önemli hadise idi. 10-11 Ekim 1997 yılında dönemin cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Avrupa Konseyi üyesi olan ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarını Strasburg'da yapılan ikinci zirve toplantısına davet etmesi Avrupa Konseyi'nin Azerbaycan'la işbirliği yapmak kararında etkili olmuştur.

20 Ocak 1998 yılında Haydar Aliyev'in “Azerbaycan Cumhuriyeti ile Avrupa Konseyi arasında işbirliğinin derinleştirilmesi ve Azerbaycan Cumhuriyetinin Avrupa'da menafilerinin müdafiyeye edilmesi alanında tedbirler hakkında” ve 21 Ekim 1999 yılında “Avrupa Konseyine Azerbaycan Cumhuriyetinin üyeliğinin örgütsel teminatı hakkında” kararnamele Azerbaycan'ın Avrupa Konseyine girmesi için ilkin zemin yarattı (Azerbaycan Avrupa Şurasına Üzv, a.g.i.s. 2016).

Azerbaycan'ın demokrasi açısından gelişmesi için 22 Şubat 1998 yılında “İnsan ve Vatandaş haklarının ve özgürlüklerinin sağlanması alanında önlemler hakkında” kanunun ve daha sonra İnsan haklarının savunulması hakkında” devlet programın çok büyük önemi olmuştur.

Bu programa esasen “insan haklarının savunulması alanında alınan önlemlerin verimliliğinin artırılması, hukuk mekanizmalarının uluslararası normlara

uyumlulaştırılması, uluslararası kurumlarla işbirliğinin artırılması, uzmanların hazırlanması, sorumlulukların yerine getirilmesi ve diğer görevlerin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır” (Nesirov, 2006; 23).

Bu devlet programı sonucunda Azerbaycan’ın İnsan haklarının ülke genelinde genişletilmesi ve korunması konusunda çok büyük önemi oldu. Aynı zamanda bu kararlar Avrupa Konseyi tarafından olumlu karşılanmaktaydı. Diğer taraftan da bu karar aslında daha sonra İnsan haklarının korunması ile alakalı alınacak kararların zeminini oluşturmuş oldu.

2001 yılı İnsan haklarının korunması ve gelişimi açısından Azerbaycan tarihine çok önemli bir sayfa olarak düşmüştür. Zira 25 Ocak 2001 tarihinde Azerbaycan Avrupa konseyinin tam üyesi olmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan İnsan Hakları sözleşmesini de imzalamıştır. Avrupa İnsan hakları Konseyinin her üyesi bu konseyin tüzüğünde gösterildiği gibi hukukun üstünlüğü ilkesini ve tüm bireylerin insan hakları ve temel özgürlüklerinden yararlanabilmesi ilkesini benimsemiş olması gerekmektedir. Bu üyeliğin esas şartı olarak bilinmektedir. Azerbaycan’ın 2001 yılından bu konseyin tam hukuklu üyesi olması insan hakları ve özgürlükleri konusunda önemli yol kat ettiğini söyleyebiliriz.

Avrupa Konseyine Azerbaycan üye olduktan sonra bu kurumun demokratik değişimle ilgili yükümlülüklerini yerine yetirmiş ve Avrupa Konseyinin sunduğu olanaklardan yararlanarak kendinin yeni bir milli programını hazırlamıştır. Bu programın esas ana başlıkları bunlardır (Azerbaycan-Avrupa Konseyi, a.g.i.s. 2016).

Azerbaycan’ın gerçeklerini Avrupa Kamuoyuna aktarmak, Ermenistan’ın saldırısını kınamak, topraklarımızın yüzde 20’sinin Ermenistan tarafından işgal edildiği olgusunu anlatmak, ülkeyi sürüklenmiş olduğu bu ihtilaftan toprak bütünlüğünün sağlanması koşuluyla barışçıl yoldan kurtarmak.

- Demokratik, uygar devlet kurulması işini sürdürmek, bağımsızlığın pekiştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla Avrupa değerlerini benimseyerek bu kuruluşa entegre olmak;
- Demokratik devletin kurulması alanında reformları sürdürmek için kesin taahhütlerin yerine getirilmesi, sivil toplumun gelişmesini ve İnsan Haklarını korunmasını sağlamak;
- Kendi hedef ve amaçları hakkında bilgi vermek için Avrupa Konseyini kullanmak.

Azerbaycan'ın Avrupa Konseyine tam üye olması, Azerbaycan için son dönemlerin en büyük siyasi uğurlarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Azerbaycan tarafının yoğun ve kararlı girişimleri sonucunda Avrupa Konseyi Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun yalnız Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözüme bağlanması ile ilgili kararı onaylamıştır. İlham Aliyev'in 2003 yılında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin başkan yardımcısı ve büro üyesi olması bu konuda Azerbaycan lehine kararlar alınması yönünden olumlu olmuştur.

Avrupa Konseyi Genel Kurulu toplantısında yeni üye olmuş ülkelerdeki durum müzakere olunmuştur. Orada Azerbaycan'ı temsil eden milletvekili Gültekin Hacıyeva Azerbaycan ile Avrupa Konseyinin Azerbaycan adına çok önemli olduğunu vurgulayarak Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi karşısında götürdüğü sorumluluğu iyi şekilde yerine yetireceğini belirtti.

Avrupa Konseyi'nin Siyasi Komitesi yanında Güney Kafkas ülkelerinden (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) ibaret işçi grubu oluşturulmuştur. Siyasi Komitenin yöneticileri ve bu üç devletin üyeleri birlikte Güney Kafkas istikrar paktını hazırlanması etrafında müzakereler yapıldı. Azerbaycan bu İstikrar paktını olumlu karşıladığını bildirdi. Ermenistan'la savaş sırasında esir ve kayıp düşmüş insanların karşılıklı olarak iade edilmesi bu konuda kendisinin gerekli belgeleri sunacağını bildirdi. İstikrar paktının kapsamının genişletilerek karşılıklı olarak üç ülke arasında ekoloji, turizm ve ekonominin belli alanlarını kapsaması için bir proje sunulmuştur. Azerbaycan bunun gerçekleşmesinden büyük memnunluk duyacağını belirtmişti. Fakat Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çıkmayana kadar bu konuda Azerbaycan'ın işbirliği içerisinde hareket etmesi mümkün olmadığını belirtmişti. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev bu konuda "İhtilaf başladığı andan itibaren Ermenistan terör örgütleri Azerbaycan'da 32 terör eylemi yapmışlardır. Azerbaycan terörü yaşayan bir ülke (dir). Ermenistan silahlı kuvvetleri işgal ettikleri toprakları serbest bırakılmayana dek iki ülke arasında herhangi dayanışma söz konusu olamaz" söylemesi aslında Azerbaycan'ın tuttuğu haklı tavrıdır (Nesirov, 2006; 23).

Azerbaycan'ın Avrupa Konseyine girerek Avrupa halkları ailesine entegrasyonu demokratik kuruculuğu, vatandaş bilincinin yaratılması, serbest pazar ekonomisi ilkelerinin oluşturulması alanında yapılan önemli işlerin sonucu olmuştur desek yanılmayız. Aslında Azerbaycan'ın Avrupa Konseyine geçiş sürecini değerlendirdiğimizde, Azerbaycan'ın bu konseye katılmasını ve Avrupa Konseyini bir

amaç değil, demokrasi ve insan hakları konusunda dünya tecrübesinden yararlanmak için bir araç olduğunu da söyleyebiliriz.

Azerbaycan Cumhuriyetini İnsan Haklarının korunması ve demokratik toplum oluşturulmasındaki isteklerinin başarısı olarak 24 Ağustos 2002 tarihinde geçirilen referandum sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında bazı değişiklikleri gösterebiliriz. Bu değişiklik sonucunda demokrasi açısından en önemli gelişme olarak hukuken insanın yaşamak hukuku daha teminatlı yapılması, Parlamentonun yetkileri genişletilmesi ve vatandaşlara Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunmak yetkisinin verilmesini gösterebiliriz.

25 Ocak 2005 yılında Avrupa Konseyinin kış oturumunda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatının kabul ettiği 822, 853, 874 ve 884 (1993 yılı) sayılı kararların halen yerine getirilmediği ve Ermenistan'ın bir Avrupa Şurası Üyesi olarak diğer Avrupa Şurası üyesi olan Azerbaycan'ın topraklarının verilmesi ve Ermeni Kuvvetlerinin oradan çekilerek 1 milyondan fazla mecburi göçkünün kendi topraklarına dönmesi bir daha vurgulandı.

2008 yılı Azerbaycan Avrupa şurası ilişkilerinde Azerbaycan için çok olumlu geçmiştir. 25 Haziranda Avrupa şurasının Parlamenterler Meclisinde (AKPM) Andres Herkel ve Yevgeniya Jivkova tarafından “Azerbaycan’da Demokratik kurumların faaliyeti” adlı tasarı önerisi müzakereye sunulmuş ve bu tasarı önerisine birkaç düzeltişler yapılmakla 1614 Salı karar tasarısı onaylanmıştır. Bu kararın Azerbaycan için ilgi çeken tarafı Azerbaycan’da demokratik inkişafın devamlı olması için Dağlık Karabağ Azerbaycan topraklarının Azerbaycan lehine çözümleme getirilmiş olması vurgulanmasıydı. Bu kararda hem de aynı yılda (14 Mart 2008) BM’nin kabul ettiği “Azerbaycan’ın işgal olunmuş arazisinde durum” adlı karar tasarısının belirterek Azerbaycan’ın arazi birliğine ve uluslar arası tanınmış sınırlara hürmet ettiğini ve Ermeni kuvvetlerinin derhal Azerbaycan topraklarından çıkarılması gerektiğini belirtilmiştir (Azerbaycan ve Avrupa Şurası a.g.i.s. 2016).

2010 yılından başlayarak 2013 yılına kadar Azerbaycan ve Avrupa Konseyi arasında ilişkiler daha da ilerlemiştir. Bunu Azerbaycan temsilci gruplarının Avrupa Konseyi’ne davet edilmesinde ve Konsey’in Azerbaycan’a temsilci göndermesinde görebiliriz. Bu dönemden sonra, 2013 yılından başlayarak Avrupa Konseyi’nin Azerbaycan’a karşı olumsuz tutum sergilediğinin ilk belirtileri görülmüştür. Aynı zamanda Azerbaycan tarafı da Avrupa Konseyi’ne karşı tavırlar geliştirmiştir. Bu soğukluğun nedenlerinden en önemlisi Avrupa Konseyinin 2013 Kış oturumudur. Bu

oturumda “Azerbaycan tarafından yükümlülüklerin yerine yetirilmesi” ve “Siyasi tutuklu meselesinin devamı” başlıklı konular müzakere edilmeye başlanmıştır (Azerbaycan ve Avrupa Şurası a.g.i.s. 2016). Bu müzakerelerin gündeme gelmesi Azerbaycan’ın siyasi imajına çok büyük darbe olduğunu belirtmemiz gerekir.

Avrupa Konseyi Azerbaycan iktidarından siyasi tutukluların serbest bırakılması, muhalefete karşı baskı uygulamamasını ve seçimlerin demokratik ortamda gerçekleşmesini istemiştir. Azerbaycan tarafı ise Azerbaycan’da hiçbir siyasi tutuklunun olmadığını (Azerbaycan’da AK’nin siyasi tutuklu dediği Azerbaycan vatandaşlarının bazılarının vergiden kaçındığı için, bazılarının devlet sırrının diğer devletlere verdiği için ve diğerlerinin ise sivil suçlar işlediği için tutuklandığını savunmuş) belirtmiş ve şimdiye kadar Avrupa Konseyi’nin talep ettiği yükümlülüklerin bazı eksikliklere rağmen yerine getirildiğini savunmuştur. Seçimlerin ise şeffaf ve demokratik bir şekilde gerçekleştiğini bildirmiştir. Azerbaycan gibi bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerde de hemen hemen aynı sorunlar yaşanmaktadır.

Totaliter geçmişe sahip bu ülkelerde kısa sürede demokratik bir ortamı sağlanması çok kolay değildir. Konuya daha da açıklık getirecek olursak, Azerbaycan’ın yukarıda belirttiğimiz gibi ülkede demokratikleşme yolunda daha da ilerlemek, insan haklarının korunması ve Dağlık Karabağ sorununun uluslararası çerçevede barışçıl yollarla Azerbaycan lehine çözüm bulmak için Avrupa Konseyi’ni kendine bir amaç değil de bir araç olarak görmüştür. Avrupa Konseyine üye olmasından 15 yıldan fazla zaman geçmesine bazı konularda, özellikle Karabağ sorunuyla ilgili olarak hiçbir ilerleme olmamıştır. Bu sorunla ilgili olarak Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinde bazı kanun tasarılarının almasına rağmen Ermenistan’ın Azerbaycan’ın işgal ettiği topraklardan çıkması yönde hiçbir baskı uygulamaması, Azerbaycan’ın beklentileriyle örtüşmemektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İdari Başkan Yardımcısı Nevruz Mamedov’un bu konuda Haziran 2015 yılında yaptığı açıklamada “AB’nin bazı kurumlarıyla birlikte AKPM de hukukun kendileri için hiçbir anlam taşımadığını, onlar için ‘istediğimiz gibi olmalı’ ilkesinin önemli olduğunu gösteriyor. Bu kurumların, Yukarı Karabağ sorunuyla ilgili duruşu, bunu açık şekilde gösteriyor. Bu çifte standartlara bir örnektir. Maalesef, Avrupa bu siyasetlerinin onları nereye götürdüğünü ve neyle biteceğini anlamıyor. Avrupa Konseyinin bu duruşu, Azerbaycan’ın bu örgütteki varlığını şüphe altına alıyor” ifadelerini kullanarak Azerbaycan’ın Avrupa Konseyinden çıkabileceğini

vurgulamıştır (Azerbaycan Avrupa Konseyinden çıkabilir, a.g.i.s. 2016). Tüm olumsuzluklara rağmen 2016 yılından başlayarak yeniden Azerbaycan’la Avrupa Konseyi arasında ilişkilerin karşılıklı olarak olumlu yönde gittiği sezilmektedir.

Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasından günümüze kadar yapılan hukuki düzenlemeler, uzun ve orta vadede ülkede demokrasi ve insan haklarının gelişimi için çok önemli olduğunu altını çizerek söylemek gerekir. Fakat bu yapılan hukuki düzenlemelerin uygulamadaki yaşanan sorunlar demokrasi ve insan haklarının Azerbaycan’da ne derecede gelişip gelişmediğini yeniden incelememize neden olacaktır.

Yolsuzluk ve rüşvete karşı mücadeleye hız verilmesine rağmen ve basın özgürlüğü hakkında birçok yasal düzenlemelerin oluşturulmasına karşın bu olumlu sonuçların alınmaması demokrasi konusunda halen istenilen noktaya gelinmediğinin göstergesidir. Uluslararası örgütlerin baskıları sonucunda yürürlüğe konan yasalar sonucunda demokrasi ve insan hakları gelişemez. Demokrasi ve insan haklarının bir ülkede gelişmesi için hukuki normların kabul edilmesi demokrasi için çok önemlidir. Fakat bu yeterli değil. Tarihsel deneyimlerden de bilindiği gibi bir ülkede demokrasinin gelişmesi için o ülkede halkın kendi haklarını devlet karşısında savunması gerekir. Toplumsal ve siyasi olarak bilinçlenmeğe devam eden Azerbaycan kuşkusuz ki ilerleyen yıllarda kendi haklarını daha fazla talep edecektir. Bu da yapılan düzenlemelerin tam anlamıyla uygulamaya da yansıtacağı anlamına gelmektedir.

Bir ülkede yöneticilerin demokrasi kurallarına uyup uymaması o ülkenin demokrasi yönünden ne kadar gelişip gelişmediğinin de bir kanıtı olduğunu da belirtmek gerekir. Türk Cumhuriyetlerinde demokrasi konusunu inceleyen Mehmet Aslana göre “kardeş cumhuriyetlerin yöneticilerinin kendi halklarına, insan hak ve hürriyetlerine, inanç ve fikirlerine saygılı olmadan demokratik bir yaşam tarzının gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını anlatmaları gerekir” (Saray, 1999; 118).

3.3.4. Azerbaycan’da Siyasi Kültür ve Yeni Partilerin Kurulması

Demokrasinin bir toplumda kurumsallaşması için siyasi kültürün oluşması demokrasinin olmazsa olmaz öğelerinden birisidir. Almond ve Verba’ya göre demokrasi kurumsallaşması için o toplumda bireylerin hem siyasi hem de idari yapılanma ve süreçlere katılımını sağlayan siyasi kültüre ihtiyaç olduğunu söylemişler (Almond and Verba’dan aktaran Elma, 2007: 128). Demirtaş’a göre ise demokrasinin kurumsallaşması için “demokrasi kavramının o toplumun toplumsal mantalitesine yerleştirilmesini gerektirmektedir. Yani demokrasi için önce toplumun

demokratikleştirilmesi zorunludur” (Demirtaş, 1994: 12). Demokratik istikrarı sağlayabilen toplumlar aynı zamanda zengin siyasal kültüre sahiptirler. Bunun nedeni demokrasi kültürünün öncelikle tarihi kültürel yapısında olmasıdır. Demokrasiye yeni geçen toplumlarda demokratik siyasal kültürün oluşması şarttır. Eğer siyasal kültür bir toplumda oluşmazsa o toplum demokratik istikrarı sağlayamaz. Fakat demokrasiye yeni geçen toplumlar demokratik siyasal kültüre kısa süre içerisinde ulaşamaz. Demokratik kültüre ulaşmak için ilk önce yasal düzenlemeler, yurttaşların siyasal alana aktif katılımı ve sivil toplum örgütleri etrafında veya ayrılıkta kendi haklarını savunmaları, istikrarlı demokratik rejimin oluşması, yönetim birimlerinin demokratik yönde belirlenmesi, özellikle yerel yönetim birimlerinin oluşturulması (yerel yönetim birimleri halka en yakın birimler olduğu için bu birimlerin oluşması demokratik kültürün oluşmasına, demokratik kültür de demokratik siyasal kültürün oluşmasına etki edecektir) gerekmektedir.

20. yüzyılın başlangıcında Çarlık Rusyası'nın zayıflaması sonucunda Azerbaycan'da bir sıra silahlı ve siyasal örgütlerin esası kurulmuştu. Silahlı örgütlerin kurulması Ermenilerle 1905 yılından bu yana yaşanan gerginliklerden dolayıdır. Siyasal örgütlenmelerin tarihi de aynı döneme düşmektedir. Bu dönemde Azerbaycan Türkleri Hummet, İttihat, Adalet ve Musavat ve diğer birkaç partilerinin etrafında birleşmişlerdi. Bunlar içerisinde bazı partiler Çarlık Rusya'sı kontrolünde kalarak sadece bir takım hak ve özgürlüklerin verilmesiyle yetinmişler, bazı partiler sadece özerklikle talebiyle yetinmiştir. Ancak bu partilerden farklı olarak Musavat partisi bağımsız bir Azerbaycan devletinin kurulmasını savunmuş ve 1911 yılında kurulmasına karşın kısa sürede halkın desteğini kazanmıştır. Çok geçmeden Musavat partisi ve onun kurucusu M. E. Resulzade önderliğinde 1918 yılında Azerbaycan bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak yukarıda değinildiği gibi 1920 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin (ADC) Sovyet Rusya'sı tarafından işgali sonucunda yeni bir dönem başlamıştır. Ülke 70 yıl kendi kültürüne tamamen yabancı olan bir rejim tarafından yönetilmiştir. Sovyetlerin 1980'li yılların başlangıcında zayıflamasına paralel olarak ülke, 1918-1920 Cumhuriyet dönemindeki eski siyasal kültürüne doğru kaymıştır.

1980'li yılların sonlarından bağımsızlık hareketinin başlaması ve istiklalini kazanılmasından önce kültürel alanda milli bilinç ve milliyetçilik düşünceleri öne çıkmaya başlamış. Bu dönüşümde, vatan millet, ana dili, din gibi kavramlar kültürel hayatın oluşmasında önemli rol oynamıştır (İbadov, 2001; 145-146). Azerbaycan'ın

bağımsızlığını yeniden kazanması (1991), Çok partili sisteme geçilmesi (1992), Anayasanın halkoylamasıyla kabulü (1995) siyasi kültürün demokratikleşmesindeki önemli göstergelerdir. Planlı Ekonomiden serbest piyasaya dayalı ekonomiye geçiş ve Vatandaşlık siyasi bilincin gelişmesi de siyasi kültürün gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur (Mecidov, 2008: 213).

Bağımsızlık arifesinde (Sovyetlerin çöküşü dönemi) diğer ülkelerde birliğe üye olmuş ülkeler gibi Azerbaycan'da da çok partili sürece geçilmiştir. İlk önce Azerbaycan'da döneminin en büyük aydınlarından bir olan Ebülfez Elçibey başkanlığında "Azerbaycan Alimler Derneği" (Azerbaycan Bilim adamları Derneği) tarafından 1988 yılında Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) adlı parti kuruldu (Mollaer, 2004; 70-71). Bu parti ilk önce yasa dışı olarak faaliyet gösteriyordu. 1989 yılında yasal olarak faaliyet göstermeye başladı. Bu parti de kurulduğu ilk yıllarda Müsavat partisi gibi SSCB'den sosyal-kültürel özerklik talebiyle kurulmuştu. SSCB bu talebi çok önemsemediği için AHC'yi yasal parti olarak tanımıştı. Diğer ülkelerde bağımsızlık taleplerinin artması, ekonomik çöküşü önleyemeyen merkezi yönetim bir sıra hamlelerle Kafkasya'daki ülkeleri (Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan) özellikle de zengin doğal gaz ve petrol rezervlerinden dolayı Azerbaycan'ı elde tutmak istiyordu. Bu nedenden dolayı Ermenistan ve Azerbaycan arasında etnik sorun yaratıldı. Azerbaycan'a karşı baskıcı rejimini devam ettiren, Ermenilerin silahlanmasına göz yumulması AHC'nin Merkezi yönetime karşı tavrını değiştirdi. İlk kez AHC Azerbaycan'da bağımsızlık talebinde bulunmuştur. Azerbaycan halkını kısa zaman içerisinde kendi etrafında birleştirebilmesinin en büyük nedenlerinden biri de bu bağımsızlık talebinde bulunmasıydı.

Azerbaycan halkı AHC'nin etrafında birleşerek kendi bağımsızlığını kazansa da Komünist Parti halen iktidardaydı. Azerbaycan'ın en yeni siyasal tarihinde büyük hizmetleri bulunan AHC, hem sağ, hem merkez, hem de sol eğilimleri birleştirmekteydi.

1992 yılında Azerbaycan'ın BM'ye alınması sonucunda Azerbaycan'ın bağımsızlığı uluslararası teşkilatlarda tanınmış oldu. Bununla da Azerbaycan demokratik dönüşüme başlamış oldu. Demokratik ve milli değerlere önem veren akımların devlet tarafından desteklenmesi sonucunda hızla kendini siyasal arenada bulan bu yeni akımlar aslında diğer taraftan da Komünist Parti'nin çöküşüne neden olmuştu. 1980'li yılların sonundan başlayarak toplum tarafından dışlanan Komünist Parti iktidarı bırakmadığı için kendi varlığını sürdürmekteydi. Bu partinin iktidardan

düştüğü yılda (1992) kapatılmasına karar verilmesine neden hem toplum hem de iktidar tarafından eski Sovyet rejiminin bir uzantısı gibi düşünülmesi ve en esası ise Karabağ savaşı sırasında Ermenilerin Hocalı soykırımını yaparken iktidar parti olarak önceden hiçbir tedbir görmemesiydi (Hüseyinli, 2001: 164-165).

Azerbaycan'da Komünist partisinden sonra iktidara geçen AHC'si de siyasi istikrarı sağlayamadı. Parti içinde gruplaşmalar oluşmaya başladı. Bu gruplaşmalar sonralar AHC'den ayrılarak yeni partiler oluşturmuşlardı. AHC bağımsızlık öncesi toplumda farklı siyasi görüş ve düşüncelere sahip insanları kendi etrafında birleştirmesinin nedeni SSCB'ne karşı keskin şekilde bağımsızlık talebinde bulunması olmuştur. Bağımsızlığın kazanılması, AHC'nin iktidara geçmesinden sonra siyasi istikrarı sağlayamaması bu farklı siyasi görüşlere sahip insanların birleşerek gruplaşmaları sonra ise AHC'den resmen ayrılarak başka partiler kurmasına neden olmuştur. Siyasal Partiler Kanunu'nun kabul edilmesi yeni partilerin kurulması için yasal ortamı oluşturarak bu süreci daha da hızlandırmıştı. Bu partiden ilk olarak solcu görüşlere sahip gruplar ayrılmaya başladı. AHC'nin yönetim kurulu üyesi olan Leyla Yunus ve Zerdüşt Elizade solcu görüşe sahip insanları kendi etrafında birleştirerek Sosyal Demokrat Parti'yi (1990) kurdular. Bu partinin güçlenmesinde siyasi ve toplumsal gücünü kaybeden Komünist Parti'nin durumu etkili oldu. Fakat bu toparlanma çok uzun sürmedi. Partinin kurucuları Yunus ve Elizade arasında şahsi çekişmeler güç kaybına neden oldu. Leyla Yunus bu partinin bağımsız olmadığını ve Zerdüşt Elizaden'i iktidarla işbirliğinde suçlayarak Sosyal Demokrat Partisi'den ayrıldı ve "Bağımsız Sosyal Demokrat" partisini kurdu. Zerdüşt Elizade'nin başkanlığındaki Sosyal Demokrat Parti ise sonradan Vahdet Partisi ile birleşti (Hüseyinli, 2001; 165). Günümüzde Leyla Yunus'un başkanlığında bulunan Bağımsız Sosyal Demokrat parti ise sadece küçük bir grubu temsil etmektedir. AHC'den ayrılan diğer parti ise Milli İstiklal Partisi olmuştu. Bu parti AHC'nin Etibar Mamedov başkanlığında içerisinde radikal kanadı temsil eden insanların birleşmesi sonucunda (1992) kurulmuştur. Tüm bu kopmalara rağmen AHC 1995'e kadar ülkede iç politikaların en önemli aktörü idi. 1992'de kurulan Yeni Azerbaycan Partisi (YAP) 1995 yılından sonra ise gücünü artırdı. Aşağıda değinileceği gibi YAP'ın çok büyük farkla parlamentoda milletvekili sayısını artırması sonucu AHC iç siyasette önemli aktör olmaktan çıktı.

Azerbaycan'ın bağımsızlığında önemli rol oynayan Müsavat Partisi, Rus işgalinden sonra faaliyeti yasaklandı ve üyelerine ağır işkenceler yapıldı. Ülke dışına

kaçmaya mecbur kalan Azerbaycan Türkleri, Resulzade başkanlığında Türkiye’de kendi partisini kurmuşlardı. Fakat Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanana kadar Azerbaycan’la ilişkileri kesilen bu parti sadece kendi varlığını sürdürmekteydi. 1992 yılında AHC içerisinde olan Muhafazakâr kısım Türkiye’deki Müsavat Partisi üyeleri ile ilişkiler kurarak birliktelik mesajı veriyordular. Nihayet 7 Kasım 1992 yılında AHC içerisindeki Muhafazakâr kısım ile Türkiye’de bulunan Müsavat Partisi yetkililerinin gerçekleştirilen ortak kongrede birleşmek kararı alındı. Döneminin parlamento başkanı olan İsa Kanber etrafında birleşerek parti merkezi Bakı’ya taşındı (Aslanlı, 2002: 27). Bununla da Müsavat partisi 82 yıl aradan sonra Azerbaycan’ın siyasi hayatına katılmış oldu. Fakat bu partinin bu güne kadar olan süreçte beklentilerin altında kaldı. Parti başkanı olan İsa Kanber, 1992 yılından bu yana kadar Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve parlamento seçimlerinde yenilmesine karşı parti başkanlığından istifa etmemiştir.

Azerbaycan’da kurulan önemli partilerden birisi de Azerbaycan Demokrat Partisidir (ADP). Bu partinin temeli 1992’de Nahçıvan’da atılmıştır. Kurulduktan birkaç ay sonra merkezi Bakı’ya taşınmıştır. Fakat 1996 yılında Adalet Partisi’nin ADP ile birleşmesi ve 2000 yılında bu partiden ayrılması sonraki seçimlerde çok büyük oy kaybına neden olmuştur. Son yıllarda bu partinin Eş Başkan’ı Resul Kuluyev’e iktidar tarafından yapılan propaganda sayesinde imajı zedelenmiştir (Hüseynli, 2001; 168).

Nahçıvan’da kurulan ve merkezi sonradan Bakıya taşınan Partilerden biri de Yeni Azerbaycan Partisidir. Bu parti 1992 yılında Haydar Aliyev Önderliğinde kurulmuştur. Bu kurulduğu ilk yıllardan günümüze kadar sadece 1992 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kaybetmiştir. Fakat bir yıl sonra (1993) yeni Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidilmiş ve bu seçimde Parti Eş Başkanı Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı olmuştur (Semedov, 2013). Sonraki tüm parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde “Yeni Azerbaycan Partisi” çok büyük farkla kazanmıştır. YAP kısa sürede ülkenin en büyük partisi durumuna gelmesinin ve tüm seçimleri kazanmasının nedeni bu partinin programında sunulan yeniliklerden çok partinin kurucusu Haydar Aliyev’in karizmatik liderlik becerisidir. Aliyev’in iktidara gelişi ile Azerbaycan’da siyasi istikrar sağlansa da, çok partili siyasal sistemin gelişmesinde duraklama yaşandı. Muhalefet partilerinin normal siyasal faaliyeti için ciddi engeller oluşturmaya başladı. Bazı muhalefet liderleri haksız nedenlerden dolayı gözaltına alındı, muhalefet mensuplarının işten atılması, siyasal düşüncesinden dolayı

insanların devamlı takip edilmesi giderek arttı. “Azerbaycan’da partilerin bu tür bir karmaşık durumu, sürekli olarak demokrasi sorunları doğurmaktadır. Bu demokratik siyasal sistemin, demokratik kurum ve süreçlerin yerleşmesinden, demokratik siyasal kültür ve alışkanlıkların oluşmasına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır” (Hüseynli, 2001; 173). Bu süreç Haydar Aliyev’den sonra iktidara gelmiş oğlu İlham Aliyev döneminde de devam etmiştir. Fakat son dönemlerde eskiye oranda iktidarda bir sağ duyulu davranışları görülmektedir. Bunu yolsuzluk, rüşvete ve işsizliğe karşı atılan adımlarda, bölgelerin kalkınmasına dair devlet programlarının uygulanmasında, ekonominin sadece gaz ve petrolden bağımlılığın kaldırılması için ekonominin diğer alanlarına özellikle tarıma önem verilmesinde, yasal düzenlemelerin uygulamada yaşanan sorunların yaşanmaması için denetleme mekanizmasının güçlendirilmesinde, bazı siyasi tutsakların bırakılmasında görebiliriz. Tüm bunlar demokratik ortamın yaranmasında olumlu karşılanırsa da bu sorunların tam çözümünde başarılı olmadığını da belirtmek gerekir.

2008 yılında İktidarda olan YAP Muhalefetin baskısına rağmen anayasada Anayasa değişikliğini gerçekleştirdi. Bu Anayasa değişikliğinde Anayasanın 29 maddesi değiştirildi. Bu değişikliğin en dikkat çekici maddesi 101. Maddeydi. Bu maddeye göre cumhurbaşkanı iki defadan fazla seçilemezdi. Fakat bu değişikliğe göre bu madde ortadan kaldırıldı. Yeni düzenlemeye göre savaş durumunda yapılan askeri operasyonlar, Cumhurbaşkanlığı seçimlerini imkansız kıldığı halde Cumhurbaşkanlığı yetki süresi operasyonlar sonlandırılana kadar uzatılması anayasa mahkemesi tarafından gerçekleştirilecektir. Ayrıca Aynı koşullarda Meclis seçimlerine de ait edilmesini göre biliriz. Tüm muhalefetin bu anayasa değişikliğine karşı çıkmasına rağmen İktidar partinin mecliste çoğunluk oyuyla anayasanın değiştirilmesi, Azerbaycan’da demokrasiye gölge salmaktadır.

Günümüzde Azerbaycan’da 50’den fazla siyasi parti resmen tanınmaktadır. Fakat bu kadar fazla siyasi partinin olmasına rağmen onlardan çok az kısmı siyasi faaliyette aktiflik göstermektedir. Muhalif partilerin tüm seçimlerde mağlup olması nedeniyle 2013 yılı cumhurbaşkanlığı seçiminde bir çatı altında, “Demokratik Birliklerin Milli Şurası” adlı blokta birleştiler. DBMŞ’yi oluşturan partilerin neredeyse hepsi AHC’den ayrılan partilerdi. Fakat bu partilerin çoğunun halk içerisinde çok tanınmış olmaması ve iktidar partinin ülkede çok büyük nüfuza sahip olmasına rağmen siyasi baskı uygulaması ve diğer nedenlerden dolayı seçimi kaybettiler. Seçimin ardından DBMŞ içerisinde kutuplaşma ve ayrılık sesleri gelmeye başladı.

Azerbaycan tüm siyasi partilerin milliyetçilik ruhunda birleştiği görülebilir. Bunu partilerin programında da görebiliriz. Bunun sebebi bu partilerin kuruluş yılı zamanında Azerbaycan'ın savaş döneminde olmasıdır. Zira toplumun da bu duruma olumlu karşılık verilmesi aksi durumun düşünülmemesi de partileri bir nevi bu yönde kendi programını çizmesine neden olmuştur. Fakat birkaç partini çıkmak şartıyla neredeyse tüm partilerde bu milliyetçilik çok aşırıya kaçmamıştır. Bu durum şimdi de hem muhalefet hem de iktidar tarafından olumlu karşılanmaktadır. Zaten iktidarla muhalefetin uzlaştığı tek konu Karabağ sorunudur.

Son dönemler de teknolojinin gelişmesiyle haberleşme imkanlarının artması, sosyal medyanın toplumun giderek tüm kesimleri tarafından haberleşme ve sosyalleşme ortamına çevrilmesi sonucunda devletin attığı her olumsuz hareketinde vatandaşlar tarafından iktidara baskı uygulandığı görülmektedir. Bu noktada devletin ya baskıcı rejimini daha da artırarak halkının sesini susturmaya çalışma ya da halkının sesine duyarlı olma noktasında iki yol izleyeceği öngörülebilir. Azerbaycan'da bu konuda eskiye oranda olumlu yönde gelişimlerim olduğunu söylemek gerekir. Fakat diğer gelişmiş ülkelere, özellikle batı Avrupa ülkelerine kıyasla çok geride kalmaktadır. Tüm bunlar Azerbaycan'da halen Demokratik siyasi kültürün oluşmadığını göstermektedir. Yukarıda söylediğimiz gibi genel olarak demokratik siyasi kültür deneyimi olmayan ülkelerde demokratik siyasi kültürün oluşması uzun zaman çerçevesinde gerçekleşmektedir. Azerbaycan'ın da bu geçiş sürecinde olduğunu varsayarsak ülkede demokratik kültürün oluşması açısından çok da karamsar düşünmemek gerekir. Özellikle uluslararası kuruluşlarla temasının artması en olumlu gelişmedir. Azerbaycan'da okuryazarlık düzeyinin kadınlarda %99, erkeklerde %96 olması, ülkenin demokratik geleceğine olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir (Mollaer, 2004: 74-75).

Ülkenin halen Ermenistan'la savaş durumunda olması ülkede demokratik kültürü de etkileyen en büyük etken olarak görebiliriz. Zira toplumda “iktidara kim geçirse geçsin ilk önce siyasi istikrarı sağlamış olsun” düşüncesi demokratik düşünceyi adeta ikinci plana atmaktadır. Yeni Azerbaycan Partisi'nin toplumun neredeyse yarısından fazlasını kendi etrafında birleştirerek iktidara geldiği günden (1995) günümüze kadar iktidarda kalmasının en büyük nedeni de budur. Karabağ sorununun Azerbaycan lehine çözülmesi sonucunda Azerbaycan'ın demokrasi alanında çok büyük ilerleyişe nail olacağı hiç kuşkusuz şimdiden sezilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Eski dönemlerde toplum bir bütün olarak algılanmaktaydı. Fakat modern dünyaya geçiş sonucunda insanlar sosyal gruplar etrafında birleşmeye başladı. Böylece farklı sosyal grupların çıkarlarını temsil eden örgütler ve partiler kurulmaya başlamasıyla devlet düzenine ilişkin yeni modeller oluştu. Artık yeni düzende birey özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, kanun karşısında eşitlik kavramları ve demokrasi olgusu farklı düşünce sistemlerinde uygulanmaya başlandı. Tüm bunlar, düşünce sistemleri içerisinde dünyada en geniş yayılmış ve uygulaması yapılmış iki düşünce liberal ve sosyalist düşünce arasında rekabete neden oldu.

Sosyalist düşünce bireysel bilinci zayıflatarak toplumsal bilinci yükseltmeye çalışmıştır. Fakat toplumun bireylerden oluştuğunu dikkate almayarak bireysel sorumsuzluk düşüncesinin oluşmasını engellememiştir. Bunun sonucunda sosyalist sistem teorideki toplumsal bilince hiçbir zaman gerçekleştirememiştir. Liberal düşünce ise bireyciliği katı şekilde savunarak sınıflar arası uçurum yaranmasına neden olmuştur. Zira sadece kanun karşısında eşitliği savunarak milli gelirlerden toplumun tüm kesimlerine pay alma konusuna dokunmamış ve gelir dağılımında eşitsizlik ve adaletsizlik yaranmasına neden olmuştur. Sonuçta hem liberal sistemin hem de sosyalist sistemin demokrasi açısından olumsuz yönleri hem teoride hem de uygulamada görülmektedir. Demokrasi açısından hangisinin daha iyi bir sistem olduğunu kesin olarak söylemekte tereddütler yaşanmaktadır. Bu iki düşüncenin demokrasi açısından olumlu ilke ve değerleri vardır. Örneğin sosyalist sistemlerde milli gelirin eşit paylaşılması ve sağlık, kültür ve eğitimin devlet tarafından toplumun tüm kesimlerine ücretsiz verilmesi; liberal sistemde ise hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, insan hakları, girişimcilik, birey özgürlüğü, bireylerin aktif yönetime katılımı, yerel veya özerk yönetimlere üstünlük vermesi demokrasi açısından çok olumlu ve gerekli ilke ve değerlerdir.

Soğuk savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla Sosyalizmin güç kaybetti. SSCB'ni oluşturan devletler bu birliğin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazandıktan sonra tamamen yeni sisteme geçmesinin nedeni bu sosyalist sistemin teoride gösterildiği gibi uygulamaya yansımamasıydı. Zira SSCB'ni oluşturan on beş cumhuriyetten on dördünün Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine (RSSC) bağımlı olması, RSSC'nin diğer on dört cumhuriyeti sömürge duruma salması nedeniyle bu devletler sosyalizmi olduğu gibi yaşaya bilmedi. SSCB'nin dünyanın ikinci büyük süper gücü olmasına karşın birliğe üye olan on dört cumhuriyete yansımada.

Soğuk Savaş döneminde süper güçlerin çıkar politikalarının gölgesinde kalan demokrasi, bu dönemin bitmesiyle yeniden önem kazanarak bir dizi devletleri etkisi altına almayı başardı. Sonuçta liberal politikalar dünyanın her tarafına yayıldı. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan devletler yeni siyasi, ekonomik ve sosyal yapılanmaya giderek otoriter ve totaliter yapıdan demokratikleşme sürecine geçiş yaptı. Bu hem de ülkeler üçüncü dalga demokrasileri adlandırıldı. Bu devletlerin aynı sistemden aynı dönemde bağımsızlıklarını ilan ederek demokratikleşme sürecine geçiş yapsalar da günümüze kadar olan süreçte bu devletlerde demokratikleşme sürecinin aynı olmadığını ve bu devletler arasında demokratikleşme açısından çok büyük farklılıkların olduğu gözükmektedir. Bu farklılaşmanın yaşanmasına neden bu devletlerin farklı tarihsel ve farklı siyasal kültürel yapıya sahip olması, Coğrafi konumu (demokratikleşme açısından çok gelişmiş Batı Avrupa devletlerine yakın veya uzak olması) olmuştur.

Yukarıda söylenildiği gibi SSCB dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkelerden biri de Azerbaycan olmuştur. Bağımsızlık sonrası küreselleşen dünyanın bir parçası olmasını karşısına maksat koymuş ve kendi kültür ve geleneklerine bağlı kalarak evrensel değerlerden (demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ve yerel yönetim anlayışı) yararlanmaya çalışmıştır. Demokratikleşme yolunda daha iyi sonuç elde etmek için devlet ilk dönemlerden başlayarak hem merkezi hem de yerel yönetim alanında yeniden yapılanmaya gitti. Bunun nedeni eski Sovyet otoriter kurumlarının tam merkeziyetçi olması, özellikle yerel yönetimlerin olmayışı demokrasinin ülke çapında yaygınlaşmasına engel olmasıydı. İlk yıllarda bu alanda çok iyi sonuçlar elde edilmedi. Bağımsızlık kazanmasıyla Ermenistan'ın Azerbaycan'a savaş açması, toprak kaybı, bir milyona aşkın göçmen ve mültecinin olması, iç savaş ülkede kaotik bir ortam yaratmıştır. Bu kaotik ortamın izleri halen hissedilmektedir. Özellikle Karabağ sorununun hal edilmemesi demokrasinin gelişimine tesir eden en önemli faktör olarak kalmaktadır. Çünkü hem yönetim hem de halk Karabağ sorunun çözülmesine odaklanmış durumda. Bu ise demokrasinin arka planda kalmasına neden olmuştur. Örneğin Azerbaycan'ın uluslararası örgütlerle işbirliği yaparken karşı tarafa bu sorunun çözülmesini ilk şart olarak koymuştur. Fakat Azerbaycan demokratik rejimin yerleşmesi ve güçlenmesi için BM ve Avrupa Konseyi ile iş birliğine gidilerek çok önemli görevler ve sorumluluklar üstlendiğini göz ardı etmemek gerekir. Bağımsızlığını kazanmış diğer ülkeler gibi Azerbaycan da totaliter rejim mazileri olduğu için, bu ülkelerde demokratik rejimin güçlenmesi uzun zaman almış ve

sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu ülkelerde yaşanan sıkıntıların insan hakları, dernek kurma özgürlüğü, medya özgürlüğü, serbest toplanma özgürlüğü olduğunu belirtmek gerekir. Azerbaycan da bu sıkıntıların yaşandığı ülkelerden biridir. Tüm bu konular demokratik rejimin işlemesi için olmazsa olmaz koşullarından olup, demokrasilerin başarılı olması için mutlaka sağlanması gereken temel hususlardandır. İlk dönemlerden farklı olarak Karabağ savaşının bitmesinin ardından Azerbaycan hızlı yapılanmaya gitti. Ülkenin yönetim yapısı olarak başkanlık sistemine geçmesi, eski otoriter yapının ortadan kaldırılarak merkezi yönetim sisteminde tüm kurumların başkanlık sistemine uygunlaştırılması bu süreçte son bulmuştur. Zira bu dönemde yerel yönetimlerin oluşturulması ülkenin demokratikleşme açısından bir uğurudur. Devletin tüm alanlarında yeniden yapılanmada olumlu gelişimlerin elde edilmesi, yasal düzenlenmelerde elde edilen başarılar, ülkede demokrasinin oluşması ve gelişmesi için zemin yarattı. Fakat yasal düzenlemelerde elde edilen başarılarla rağmen yeni kurulmuş kurumlarda eski zihinsel düşünceye sahip insanların halen yönetimde olmaları, uygulamada yaşanan sorunlar, akrabalık bağları vasıtasıyla kamu kurum ve kuruluşlarında vazife alma girişimlerinin karşısının alınma çabalarına karşın halen yaşanması, demokrasinin ülke çapında geniş yayılmasına olumsuz etki eden en büyük etkenlerdendir.

Demokrasinin ülkede kurumsallaşması için sosyolojik ve kültürel deneyimini de önemli olduğunu vurgulamak gerekli. Zira bu konuda daha olumlu sonuç almak için halkın kendi haklarına sahip çıkma ve kendi kendini yönetme anlamında deneyim ve pratiklerinin gelişmesi, güçlü bir sivil toplum örgütlerinin oluşumu, demokratik bir yerel yönetim kurumlarının inşası gerekir. Yüzyıllar boyunca ülkenin totaliter ve otoriter rejimle yönetilmesi bu rejimlerin fiilen ortadan kalksa da zihinlerde halen izlerinin kalması demokratik kültürün oluşmasında en büyük engellerden birine çevrilmiştir.

Azerbaycan'ın demokratikleşme açısından gelişmiş ülkeler sırasında olması için karşısında iki süreç bulunmaktadır: ya sosyalist değerlerden kendini arındırarak liberal değerler esas alınmalı ya da tecrübe edindiği sosyalist değerler ile liberal değerlerin olumlu yönlerinin birleşiminden oluşan kendine has model bulmalı. Sosyalist değerlerin toplum ve demokrasi açısından tarafından olumlu karşılandığı iyi yönlerinin liberal değerlerle karşılıklı ilişkisinin uygulanmaya konulması Azerbaycan'ın demokrasi açısından gelişmesi için en olumlu süreç olduğu düşünülmektedir. Azerbaycan ve diğer Sovyet cumhuriyetleri bağımsızlıklarını

kazandıktan sonra bu birinci süreci seçerek eski dönemden ne varsa silip attı ve batı tipli demokrasini uygulamaya çalışması, onların ideolojik boşluğa düşmesine neden oldu. Bu birinci süreçle de demokratikleşme sürecine geçiş yapmak mümkündür. Liberal değerler ve demokrasi deneyimi nerdeyse yok derecesinde olan Azerbaycan, toplumla köklü değişikliğe giderek batı tipli demokratikleşme sürecine geçiş yapması ülkede bu sürecin gerçekleşmesinin çok sancılı geçeceği aşikârdır. Çünkü batı toplumları demokrasiyi aşağıdan yukarıya (bireylerden devlete) doğru gerçekleştirmişse, Azerbaycan ise bunu yukarıdan aşağıya (devletten bireylere) doğru gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Nedeniyse ülkede halen demokratik kültürün oluşmamasıdır. Demokratik kültürün oluşması için 25 yılın yeterli olmadığını da belirtmemiz gerekir.

Bu gün Azerbaycan'da liberal demokrasinin tam oluştuğunu söyleyemeyiz. Fakat diktatörlük sisteminin de olduğunu söyleyemeyiz. Ülke, demokrasiyle otoriter bir yapı arasında “gri bölge” denilen demokrasiye geçiş sürecindedir. Çoğulcu demokrasiye geçiş çabaları bulunsa da halen çoğunlukçu sistemin etkilerini görmek mümkündür. Sosyal demokrasinin de yer yer görüldüğü söylenebilir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan günümüze kadar geçen dönemde halen geçiş sürecinde olduğunu, tüm olumsuzluklara rağmen en azından düzenli seçimlerin yapılmasıyla ve çok partili hayatın devam etmesiyle demokrasinin etkileri görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, C (2001). “Azerbaycan’da Anayasallaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği” *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar*, Cilt: 7, Say:1
- Abdülkadir, Ş (2000). *Küreselleşme sürecinde Sosyal politika*, İstanbul: Alfa yayınları.
- Ağaoğulları, M. Ali (ed.) (2011) *Batı’da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim.
- Aktan, C (1995). Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, *Amme idaresi dergisi*, cilt 28, sayı 1, Ankara
- Aleskerov, A (2007). *Eski Sosyalist Ülkelerde siyasi Rejim Değişimleri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alimammadov, A (2012) *Azerbaycan Tarih*, Bakı: Aras yayınları.
- Aliyev, E (2002) *Azerbaycan’da Belediyeler ve Yerel Demokrasi İlişkisi: Bakü Örneği*.
- Aliyev, İ. M (1998). *Azerbaycan tarihi*, 1. Cilt, Bakı: Elm neşriyyatı,.
- Andican, A (1996). *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, İstanbul: Emre yayınları.
- Aristoteles (2005), *Politika*, (Çev. Mete Tunçay), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Armaoğlu, F (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım yayınevi
- Aslanov, E (1998). “Azerbaycan’da Yerel Yönetimler”, Ankara: *Çağdaş Yerel Yönetimler dergisi*, cilt 7, sayı 3, say 112-119.
- Asker, A (2001). “Bağımsızlığın 20. yılında”, Karabük Üniversitesi İİBF, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Rusya-Slav Araştırmaları Merkezi, *21. Yüzyıl dergisi*, sayı 35.
- Aslanlı, A (2002). “Azerbaycan’da İç Siyasal Gelişmeler ve Demokrasi Sorunu”. Bakı: Stratejik Analiz, Eylül, Sayı 29

Aslanlı, A (2001). “Tarihten Günümüze karabağ Sorunu”, *Avrasya Dosyası*, 7. Cilt, 1 sayı

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Bakü: Hukuk Edebiyatı Yayınları, 2009

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Hukuk Neşriyatı, Bakü 1996

Azerbaycan Respublikası Kaçkınlık ve Mecburi Göçkünler Hakkında Statistik Albom, s: 2-8, Bakı 1999

Aytekin, Y. *Modern Demokrasi: Gelişimi ve Sorunları*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: sayı 7, Ankara 2000.

Balayev, A **Azerbaydjanskoe Naçionalnoe Osvoboditelnoe Dvijenie v 1917-1920**, Elm, Bakı 1990

Baştürk, E (2011). Demokrasi Teorisine Dönüş, (Çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan), *Ankara: Liberal Düşünce*, sayı 61-62, s: 39-48

Beetham, D ve Kevin B (1998). Demokrasinin Temelleri, (Çev: Vahit Bıçak, Ankara: Liberte yayınları.

Belediye Seçimlerinin Kuralları Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu (1999).

“Belediyelere Seçkilerin Qaydaları Haqqında Azerbaycan Respublikası Qanunu”, **Azerbaycan**, 27 Temmuz 1999.

“Belediyelerin Statüsü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu”, *Bakü Hukuk Edebiyatı Yayınları*, Bakı 2004

Bekcan, U (2005). *Demokrasi Kuramları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Denizli

Berzeg, K (1994). Yeni Dünya Düzeni ve Liberalizm, Bakı: Polemik, s.13,

Brzezinski, Z. (1994). *Büyük Çöküş* (Çev: Gül K. ve Gülsev P). İstanbul: İş Bankası yayınları

- Bulut, N (2003). Kapitalizm-Demokrasi İlişkisi, *AÜEHFD*, C. VII, S. 1-2
- Burdeau, G (1964), *Demokrasi*, (çev: Bülent Nuri Esen), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları,
- Bülent, A (2013). “Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri, 2013”, *Hazar Strateji Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, İstanbul
- Cafersoy, N. *Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)*, ASAM yayınları, Ankara 2000.
- Can, C (2013). Türkiye’de Sosyal Demokrasi: Alternatif Bir Temel Arayışı, Sakarya Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Cavadov, N. (2008). *Azerbaycan ve Birleşmiş Milletler*, Ankara Üniversitesi SBF, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Cevadov, C (1999) Azerbaycan’da Hayriyecilik Hareketi, Bakı: Elm Neşriyyatı,
- Cem, I (2009). *Demokrasi, Ya Da Demokratik Sosyalizm Nedir? Ne değildir?* , İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları,
- Ceferov, İ (2004). *Azerbaycan Cumhuriyeti Konstitusiyasının şerhi*, Bakü: Hukuk Edebiyatı Yayınevi
- Çaha, Ö. ve Bican Ş (2013). *Dünyada Ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, Ankara: Orion kitabevi.
- Çetin, H (2001). “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler dergisi*, cilt 2, sayı 1, Sivas.
- Demirtaş, C (1994). “Sanat, Kültür ve Yerel Yönetimler”, Yerel Yönetimler ve Demokrasi, Sosyal Demokrasi Yayınları, Ankara.
- Demir, N. “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”, *Ege Akademik Bakış*, 10(2) 2010: 597-611.
- Demirelli, Levent (2012) *Azerbaycan Cumhuriyeti Kamu Yönetimi Örgütlenmesi*, Hacettepe Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans tezi, Ankara

- Dursun, D (2004). *Siyaset Bilimi*, 2. Bası, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım
- Dursun, D (2006). *Siyaset Bilimi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 3. Bası.
- Duran, M. (2002). *Azerbaycan Ülke Etüdü*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, No:2002, s-28.
- Efendiye, O. A (1999). *Azerbaycan tarihi*, 3. Cilt, Bakı: Elm neşriyyatı.
- Elma, Fikret (2012). “Azerbaycan’da İdari Yapının Dönüşümü”, *Uluslararası Üç Deniz Havzası Ülkeleri Ortak Yönetim Kültürü ve Yeniden Yapılanma Sorunları Sempozyumu*, KAV ve Aydın Üniversitesi.
- Elma, Fikret (2007), “Türkiye’nin Belediyecilik Deneyimi ve Azerbaycan Belediyeciliği”, *Journal of Qafqaz University*, Number 20,
- Elma, Fikret (2013), “Azerbaycan’da Yerel Yönetişim ve Belediye: Bakü ve Yakın Havzası Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İBF Dergisi*, Isparta.
- Elma, Fikret (2007). *Demokrasinin Kurumsallaşmasında Yerel Yönetimlerin Rolü (Azerbaycan Örneği)*, Sakarya Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Sakarya
- Ergun, T (1994). Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi, *TODAİE KYUP Ders Notu*, Ankara.
- Erdoğan, Mustafa (1999), *Anayasal Demokrasi*, 3. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi,.
- Encyclopaedia Britannica, Ana Yayıncılık A.Ş, İstanbul, 1986, C.19
- Fukuyama, F (1999). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev., Zülfü Dicleli, 2. Basım, Gün Yayıncılık, İstanbul.
- Giritli, İ ve Sarmaşık J (2001). “Anayasa Hukuku, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş”, İstanbul: Beta Basım Yayım, Yeni Bası, 2. Baskı
- Gözübüyük, Ş (2003). “Anayasa Hukuku”, Son Değişiklerle Güncelleştirilmiş 11. Baskı, Ankara: Turhan kitapevi.
- Gömeç, S (2006). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi* 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Güler, T (2015) *Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1991-2003) Siyasi, Askeri Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Açıdan*, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir.
- Güneş, Ha (2004), “Azerbaycan’da Sosyo-Ekonomik Dönüşüm ve Siyasal Partiler”, *Sözün, Sazın, Ateşin Ülkesi Azerbaycan*, İstanbul: Da Yayıncılık.
- Güneş, M (2011). *Bir Siyasal Rejim ve Demokrasi Uygulaması olarak: Vesayetçi Demokrasi*, Gazi Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Ankara.
- Qəndilov, S. *Dövlət İdarəçilik Nəzəriyyəsi*, Elm və təhsil nəşriyyatı, Bakı 2010
- Hakyemez, Yusuf Şevki: Çoğunlukçu Demokrasi, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, **AÜHF Dergisi**, C.52, S.4.2003
- Habibov, A.(2001) *Azerbaycan’da Yerel Yönetimler*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara
- Harold, J. Laski (1962), *Demokrasi Nedir*, çev: Necati Hersek, İstanbul: Evren Yayınları
- Hasanov, A (1996).*Azerbaycan BM ailesinde*, Bakü: Azərneşr Yayın Evi
- Hasanoğlu, Mürteza (2008). “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devletin Yeniden Yapılandırılması Ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları” *Sayıştay Dergisi*, No: 69, .s:73-90.
- Hasanov, C (2009), *20. Asır Azerbaycan tarihi*, Bakı: Təhsil yayın evi.
- Hasanov, M (2012). *Azerbaycan Tarihi*, Bakı: Bilik matbaası,
- Held, D (1996) *Models of Democracy*, *Stanford: Stanford Uni. Press*
- Heywood, Andrew (2012). *Siyasetin Temel Kavramları*, (Çev: Hayrettin Özler), Ankara: Adres yayınları, 1baskı.
- Heywood, Andrew (2006). *Siyaset*, (Çev. Heyet), Ankara: Liberte Yayınları.
- Holden, Barry (2007). *Liberal Demokrasiyi Anlamak*, Ankara: Liberte Yayınları

- Holmes, Lesli (2002), *Post Komünizm*, (çev. Yavuz Alogan), Ankara: Doruk Yayınları.
- Hüseyinli, Qabil (2001). Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler, *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, Cilt: 7, Say: 1
- Hüseynova, A (1998). *Azerbaycan Avrupa Bütünleşme Sürecinde Rolü*, Bakı: Azərneşr Yayın Evi.
- İbadov, Adalet (2001). *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'ın Siyasal ve Kültürel Yapılanması*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Isparta
- İsmayılov, M.A (2000). *Azerbaycan tarihi*, 4. Cilt, Bakı: Elm neşriyyatı.
- İpek, A. *Azerbaycan tarihine giriş*. Lalezar yayın evi, Ankara 2007.
- Kant, İ (1982). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Hacettepe Üniversitesi. Yayınları, Ankara
- Kalaycı, Nazile (2013) “Aristoteles”, *Siyaset Felsefesi Tarihi*, Ahu Tunçel (Ed), İstanbul: Doğu Batı.
- Karataş, S (2009). *Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Karabağ Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Niğde
- Katırcıoğlu, Erol (1999). Serbest Piyasa Ekonomisi ve İktisadi Güç, *M.Ü. AT Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, cilt 7, sayı 1-2, Marmara
- Kayabalı, İ. ve Arslanoğlu, C (1978). *Azerbaycan Türkleri: Kültür Tarihinin Ana Hatları*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları,
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Eski Yunan'da Demokrasi ve Demokratik düşünce” *Ankara: Amme İdaresi Dergisi*, cilt 17, sayı 1, 1984
- Köker, L (1992). *Demokrasi Üzerine Yazılar*, Ankara: İmge kitabevi

- Kozan, M (2002). *Türkiye'nin Merkezîyetçi yapısının Siyasal Demokrasi Üzerindeki Olumsuz Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Leon, P. Baradat, *Siyasal İdeolojiler*, (Çev: Abdurrahman Aydın), Ankara: Siyasal Kitabevi, Ankara 2012.
- Locke, John, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, (Çev: Melih Yürüşen), Ankara: Liberte Yayınları, 1998.
- Lipset, S.M. (1986), *Siyasal İnsan*, (Çev: Mete Tuncay), Teori Yayınları, Ankara
- Lloyd, G.E.R. (2014). *Aristoteles*, (Çev. Aylin Kayapalı), İstanbul: Pinhan Yayıncılık,
- Mecidov, C (2008). "Azerbaycan'da Demokratikleşme Süreci ve Siyasi Partiler; Çok Partili Hayat geçiş" *Ankara Üniversitesi SBE KY, Doktora Tezi*, Ankara
- Memiş, E. ve Köstüklü, N. (2005). *Yeni ve yakınçağda Türk dünyası*. Konya: Çizgi yayın evi.
- Meyer, T (1991), *Demokratik sosyalizm-Sosyal Demokrasi*, (çev; Yonca Özkaya), sosyal Demokrasi dizisi yayınları tartışma Dizisi: s3
- Mill, S (1956), **Hürriyet**, (Çev., M. Osman Dostel), Ankara: Maarif Basımevi.
- Minon, Miguel Herrero (1996), "Demokrasiye Geçiş ve Anayasal Tercihler", BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı, *Türk Demokrasi Vakfı ve Konrad Adeneur Vakfı*, Ankara.
- Mollaer, F (2004). Azerbaycan'da Demokrasi ve Geleceği Üzerine Bazı Gözlemler, *Bilgi* (8)
- Moore, Barrington (1989). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin toplumsal kökenleri*, (Çev: Alaeddin Şenel ve Şirin Tekel), 1. Baskı, Ankara: V yayınları
- Musayev, G. (2007). *Geçiş Ekonomilerinde Mali Disiplinin Sağlanmasında Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın Rolü: Azerbaycan*

Örneği, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

Mustafayev, R (2007). *Avrupa Konseyi ve Yeni Bağımsızlığını Kazanmış Devletler Arasındaki İlişkilerde İnsan Hakları Kriteri (Azerbaycan-Erneistan)*, İstanbul Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul.

Mustafayeva, A (2008). *Küreselleşme Sürecinde Devletin Yeniden Yapılanması: Azerbaycan Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Nesirov, C (2006). *Avrupa Konseyi ve Azerbaycan İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Przeworski, A (1995), *Demokrasi ve Piyasa Doğru Avrupa ve Latin Amerika'da Siyasal ve Ekonomik Reformlar*, (Çev., İlder Turan), Ankara.: Türk Demokrasi Vakfı Yayını,

Platon, *Yasalar*, (Çev. Candan Şentuna- Saffet Babür), 2. Basım, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1998.

Rahimli, R. *Azerbaycan Yönetim Sistemi*, Ankara, 2011

Recebli, H. (2004). *BM'nin Uzmanlaşmış Teşkilatları*, Bakü: Azerbaycan Yayın Evi

Ruşendil, C. ve Kelipur, R (1994). *Ermenistan Devleti ve Siyaseti*, Ankara: Dışişleri Bakanlığı basın Yayın müessesesi

Rehimli, R, "Anayasamızda Yerel Yönetim Anlayışı," *Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Meruzeleri*, Bakü, No 4, 2005, s 179-183.

Saray, M. (1996). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Sartori, G (1994). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev: Tunçer Kahramanoğlu/ Mehmet Turhan), Yetkin basımevi, 1. Cilt, Ankara

Saray, M (1999) *Türk Cumhuriyetlerinde Meclis (Parlamento)*, *Demokratik Düşünce ve Atatürk*, Ankara Atatürk Araştırma Merkezi,

- Saray, M (1999), *Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Saray, M (2003). *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Dergisi, İstanbul
- Saray, M (1999). *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, İstanbul: Nesil yayınları.
- Sarıtaş, S Demokrasi: Geçmişten Günümüze, Orion Yayınevi, Ankara, 2006.
- Selçuk, H. (2004, Aralık). Azerbaycan bankacılığı. H. Selçuk (Ed.), *Yeni yüzyılda Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik yapısı* (ss. 43-70). İstanbul: Tasarım yayınları.
- Schmidt, M. G. (2001). Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktas, Ankara: Vadi Yayınları, s. 231-234.
- Soysal, M. 100 Soruda Anayasa'nın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1987.
- Sunay, R(2013). Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları, Konya:Çizgi kitapevi
- Şahin, Göksal (2013) *Azerbaycan'a Yönelik Demokrasi Eksenli bir Analiz*, **Akademik Bakış Dergisi**, sayı 38, 1-20.
- Şahin, Ayşe (2004). *Türkiye'de Sosyal Demokrasinin kurumsal Sorunları*, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, Yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Şalyan,G. Demokrasi ve Demokrasi düşüncesinin Gelişmesi, Türkiye ve Orta Doğu Amma idaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara 1998
- Şenel, Alaeddin (1996). Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları
- Şihaliyev, E.A. *Türkiye Ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu*, Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakıfı yayınları, Anakara 2002
- Tağıyev, Eliikram. (2004), *İki Asrın Kavşağında Azerbaycan: Milli ve Milletlerarası Problemlerin Helli Yolunda*, Bakü: Adiloğlu Neşriyatı
- Tanilli, Server (1992). Uygarlık Tarihi, İstanbul: Say Yayınları

- Taşpınar, Zeynep (2010). *Sosyal Demokrasinin İnsan Haklarına Etkisi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon Kışlalı, Ahmet Taner, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, İmge Kitabevi, Ankara, 1995..
- TBB, (Haziran, 2010). “Çoğulcu Demokrasi – Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları”, Çoğulcu Demokrasi – Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları (186), 1.baskı
- Toprakkaya, A. ve Özyürek Şahin Bengü (2015). Sakıncalı Rejim Demokrasisi: Platon Aristoteles Örneği, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 20, s 191-210, Erciyes
- Tunçay, Mete (1969). *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Sosyal Bilimler Fakültesi yayınları
- Tunç, Hasan (2008). Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12.cil, Sa.1–2, Ankara
- Ülkü, İ. (2000). *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Veliyev, A. “Azerbaycan’ın Umumi Avrupa’ya Üye Olmasında Avrupa Konseyinin Rolü”, 21.ni yüzyıl Dergisi, Sayı 40, Bakı 2001.
- Velihanov, M.V. *Azerbaycan tarihi*. 2. Cilt, Bakı: Elm neşriyyatı.
- Veliyev, A. , Avrupa Konseyi ve Azerbaycan Arasında İşbirliği Mevcut Durumu ve Real Perspektifleri, *Dirçeliş-XXI yüzyıl dergisi*. №58, Bakü 2002
- Vladimir, İliç, Lenin, *Azerbaycan Hakkında*, Azerneşr, Bakı 1970.
- Yayla, Atilla(1992)., *Liberalizm*, Ankara: Turhan Yayınları.
- Yayla, Atilla (2014). *Siyaset Teorisine Giriş*, İstanbul: Kesit yayınları, 5. Baskı
- Yavuz, B. (2009). Çoğulcu Demokrasi anlayışı ve İnsan Hakları *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 298, 13.cilt, Sa. 1-2, Ankara
- Yeşilot, Okan (2010). *Ateş Çemberinde Azerbaycan*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi,1.baskı.

Yürükoğlu, R. *Sosyalizm ve Demokrasi*, İşçinin sesi yayınevi, 1.basım, 1982

Zengin, E (2000). Azerbaycan'da Yerel Demokrasinin Yasal Boyutları. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, sayı 4

Elektronik kaynaklar

Altıkanat, Servan, Liberal Demokrasi Nedir? (2013). Web: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/4579/liberal-demokrasi-nedir>. (erişim tarihi 24.02.2016)

Azerbaycan Beynelxalq Arenada, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Preziden Kitabxanası, Web: http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf (erişim tarihi 24.03.2016)

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Web: <http://elibrary.bsu.az/yeni%5Cebookspdf%5Ckonstitutsiya.pdf> (Erişim tarihi 14.03.2016).

Azerbaycan ve Avrupa Şurası, Web: <http://www.mfa.gov.az/content/857> erişim tarihi 24.03.2016

Azerbaycan Avrupa Konseyinden Çıkabilir, Web: <http://www.abhaber.com/azerbaycan-avrupa-konseyinden-cikabilir/> (erişim tarihi 24.03.2016)

Semedov, Qüdrət (2013). “Yeni Azərbaycan Partiyasının 2-ci Yıl Dönümü Qeyd Olunur”, Qebele 22Kasım 2013, N:3, <http://www.qebele-ih.gov.az/userfiles/files/71363.pdf> (erişim tarihi 24.03.2016)

Azerbaycan Ülke Raporu (2012), Web: <http://www.kirsehirtsoorg.tr/Portals/84/ulke> [HYPERLINK http://www.kirsehirtsoorg.tr/Portals/84/ulke%20raporlari/](http://www.kirsehirtsoorg.tr/Portals/84/ulke%20raporlari/) (erişim tarihi 24.03.2016)

Azerbaycan Avrupa Şurasına Üzv, Web: http://az.azvision.az/Azerbaycanin_Avropa_Shurasina_uzv_-22769-xeber.html (14.03.2016)

Azerbaycan'da Devalüasyon (2015) <http://www.capital.com.tr/ekonomi/makro-ekonomi/azerbaycanda-devaluasyon-haberdetay-16446> (erişim tarihi 04.04.2016).

Avrupa Konseyi. Web: https://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupa_Konseyi (Erişim tarihi 18.03.2016).

Eski Yunan Tarihine Giriş: 15. Dersin Metni (2007) Web: <http://www.Acikders.org.tr/file.php/101/Lectures/PDF/Ders15.pdf>

Kagan, Donald (2007). Eski Yunan Tarihine Giriş: 15. Dersin Metni <http://www.acikders.org.tr/file.php/101/Lectures> (erişim tarihi 11.02.2016).

Kaya, Serdar. “Demokrasi” Web: http://www.turkcebilgi.com/atina_demokrasisi (13.11.2015).

Liberal Demokrasi <http://www.ldp.org/liberal-demokrasi/> (24.02.2016)

Sakman Sabahattin (1997), Liberal Felsefe ve Liberal Demokrat Parti. Web: <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/08/03-sabahattin-sakman-liberal-felsefe-ve-liberal-demokrat-parti.pdf> (Erişim Tarih 23.23.2016).

(Uluseller, A ve Ulusoy, O. Avrupa ve İnsan Hakları Mekanizmaları Web: http://www.rightsagenda.org/attachments/206_avrupaveinsanhaklarimekanizmalari.pdf erişim tarihi 17.03.2016)

Yayla, Atilla (1992). Liberalizm Web: <http://www.libertedownload.com/Ornek/Liberalizm>. (erişim tarihi 17.02.2016)

AİHM'de Azerbaycan Davası (2015). <http://www.bugun.com.tr/son-dakika/aihmd-azerbaycan-davasi-1918853.html> (Erişim tarihi 25.05.2016)